Ariſtotelis ad Nico-

MACHVM FILIVM DE MORIBVS, quæ Ethica nominantur, Libri decem, Ioachimo Perionio Benedictino Cormœriaceno interprete.

Ad Reuerendum in Chriſto Patrem D. Franciſcum Boherum, Epiſcopum Macloujenſem.

COMMENTARII EIVSDEM IN EOSdem libros, in quibus de conuertendis coniungendisque Græcis cum Latinis præcepta traduntur.

Acceſsit Liber Ciceronis de Vniuerſitate, coniunctus cum ea parte Timæi Platonis cui reſpondet. Itemq; Arati Phænomena quæcunque extant à Cicerone conuerſa, vt in [illegible] genere omnes optimum authorem habeant quem imitentur.

EDITIO SECVNDA.

PARISIIS,

Apud Ioannem Lodoicum Tiletanum, ex aduerſo Collegij Remenſis.

1545.

PRIVILEGE.

IL est permis a Simon de Colines, & Iehan Loys imprimeurs, & Libraires iurez de Luniuersite de Paris, de faire imprimer & mettre en vente vng texte Dethicques auec les annotatiõs, nouuellemẽt traduiz, par Religieuse personne frere Ioachim Periõ de lordre sainct Benoist, & deffenses a tous libraires & imprimeurs ne limprimer, ou vendre iusques a quatre ans, sur peine de confiscation desditz liures & damende arbitraire.

II. Demesmes.

REVERENDO IN CHRISTO PATRI D. FRANCISCO BOHERO EPISCOpo Maclouiensi, Ioachimus Perionius Benedictinus Cormœriacenus S. P. D.

SAepenumero mirari soleo, Pontifex sapientißime, quid sit quod libri scripti à Græcis de iis rebus quæ Grāmaticorum & Rhetorum artibus continentur, à nostris hominibus qui nostra patrūmque memoria in laude Græcarum literarū excelluerunt, commodè conuersi adhuc sint: Philosophia, quæ vitæ dux, virtutis indagatrix, expultrix vitiorum, morumque magistra & disciplina rectè appellata est à Cicerone, quáque nullum maius neque melius hominum generi dei concessu datū munus est, tam inculto, & ut verè dicam, sordido sermone tractata sit, vt ferè neglecta sine vllo splēdore & lumine literarum Latinarum iacere videatur. Nā à Laurentio Valla Thucydidis ac Herodoti, à Pogio Florentino Diodori Siculi, à Politiano Herodiani historia sic expressa est Latinis literis, vt splendidam eorū illustrēq; animaduertamus orationem. At verò in libris Aristotelis, qui vnus ex omnibus consensu ferè bonorum omnium proximè ad institutum nostræ religionis accessit, ob eamque causam probatur omnibus, tanta repente sententiarum ac rerum obscuritas nobis legētibus occurrit, tanta etiam verborum insolentia & ariditas, vt pueri vix primis literis eruditi aptius & loquantur & scribant. Quæ rerum obscuritas & confusio tanta, innumerabiles nō solùm à Philosophiæ studio abduxit semper, verum etiam inimicos ei reddidit. Ac mihi quidem huius rei causam diu multumque requirēti non alia occurrit, quàm quòd videntur ij qui eloquentia valebant, cum à Philosophia ea, quam dixi, rerum obscuritate deterrerentur, in illis maluisse artibus, quantum interpretando possent experiri, in quibus quoniam peruulgatæ essent, amplior ornamentis orationis esset futurus locus. Illi autem qui etsi latinè scirent, tamen interpretari aliena sensa disertè non possent, cum totos se ad Philosophiæ studium contulissent, qui eò lucem quam habebant afferre non potuerunt, tenebras maximas attulisse. In quo neutrorū equidem contemnere consilium & factum possum, præsertim cum liberum sit eum studiorum cursum, quem quisque velit, tenere: in eoque excolendo, quantum

cuique videatur temporis consumere. Nisi forte illos reprehẽdendos putamus, quòd Philosophia deserta & neglecta, idem fecisse videntur, quod ij solent, qui terra, quæ bene culta fructus vberrimos ferat, relicta, mandare semen iis agris malunt, qui peræquè fructuosi esse non possunt: hos verò quòd similiter fecerunt, vt si qui agrum suapte natura fertilem non probis instrumentis colentes, spinosum redderent. Quid enim Philosophia vel vberius ad fructum, vel iucundius ad oblectationem, vel melius ad vitã, vel aptius ad dignitatem? Cæteræ verò artes quid habẽt simile? quæ huius administræ vt sunt, sic verè & iure dici solent. Quo maiore quadam ratione, Pontifex, non iam vt initio feci, miror, sed vehementer etiam doleo, eam artem à nemine adhuc illustratã esse Latinis literis, qua reliquæ artes omnesq; bonæ res continentur. Hinc meus ille ex Philosophiæ amore & natus & susceptus dolor, me noctes diesq; agitans, non antè passus est conquiescere, quàm ad hanc partem ægram, quam cæteri negligerẽt, accederẽ, efficerẽq; quantum consequi labore & diligentia possem, vt Philosophia iterũ latinè loqueretur. Audax negocium, impudens etiam, inuidiæque plenum. Sed nemo inuidiæ metu à rectè factis, quibus præsertim communis omnium vtilitas, tanta etiam rei dignitas continetur, abduci deterrerique debet. Quanquam mihi ipse tantum neque sumo, neque arrogo. Quicquid enim feci quod aliqua laude sit dignũ, si modo est, id velim Ciceroni tribui, nõ mihi. Nihil est enim tã deforme, quàm si quod ab altero vel didiceris, vel acceperis, eius laudem & gloriam præripias illi, tibi assumas. Id autem quale sit vt intelligatur, tibi rationem studiorum meorum breuiter aperiendam putaui. Ego cum ineunte adolescentia me ad Ciceronis imitationem contulissem, eumque semper cum Græcis Latina coniunxisse animaduerterem, ex quo tantum se fructum studiorum cepisse sentiret, vt idem filio faciundum censeret: quod ille filio consilium dedisset, mihi quoque ac omnibus qui studiosis discendi adiumentum aliquod ad discendũ afferre vellẽt, datũ censui. Itaq; quum paucis annis pòst studio Græcarũ literarũ me penitus dedidissem, illud eius consilium sequutus sum: idque nõ in Philosophia solũ, sed in cæteris etiam disciplinis feci. Hinc mirificos fructus studiorum consequebar. Coniungendis enim his studiis, non modò id assequebar, vt Græca melius intelligerem, sed vt quæ Latina Græcis responderent, notarem, ac disertius de Græcis Latina cõuerterẽ. Iã verò & innumerabiles locos Græcorũ, vt

Platonis, vt Aristotelis, Demosthenis, Aeschinis, aliorumque nonnullorum & in Philosophia, & in arte dicendi non tractatos solum, sed etiam conuersos de Graecis à Cicerone obseruaui. & librum totum de Vniuersitate ex Timaeo Platonis translatum, cum Graeco nostris commentarijs eò adiecimus, vt studiosi Graecarum literarum eum sibi tanquam exemplar conuertendis è Graeco libris proponant ad imitandum. Has ergo Latini sermonis diuitias & opes si vel celarem, vel mihi vendicarem, quis me iure non reprehenderet? An non necesse esset me alterutrum crimen subire, vel inuidiae, si occultarem: vel ingrati animi, si vendicarem? Non est igitur iam quod inuidiae metu de studiosis discendi bene mereri praetermittam ijs praesertim rebus, quas Ciceroni tribuam, mihi non vendicem. Quinetiam omnes mihi potius gratiam habituros spero, quòd laudem alteri debitam reseruans, vtilitatem ad se volui peruenire. Sed quum multos multorum libros ab initio studiorum conuertissem, ab eo potissimum initium edendi sumpsi, qui ei studiorum generi quod delegi, visus est aptissimus. Libri decem sunt Aristotelis ad filium scripti de Moribus, qui grauissimis ad bene beateque viuendum sententijs referti, eo gratiores ad omnes venient, quòd lumina illa quae in ijs quos caeteri transtulerunt, minus apparebant, in his nostris se omni ex parte ostendunt. In quibus conuertendis non semper id quod & fieri non potest, & Cicero att facere indisertos interpretes, verbum ex verbo exprimendum putaui. Nec verò in eo solum laboraui vt latina, verum vt apta etiam & numerosa esset oratio. Quòd si nonnullis locis aliquorum aures nimium capaces offendentur, ij cogitare debebunt, aliud esse animi sui cogitationes eloqui, aliud aliena sensa interpretari; quod cum fecerint, eos fortè habebo aequiores iudices: quanquam multis locis de industria lumen quod potui non attuli: idque eo feci libentius, quòd omnium rerum sua initia esse debent, quae suis progressionibus vsa, augeri constituique possint. Atque id totum quale sit (ne de me dicere videar) cum alij plerique, tum verò tu pro ea doctrina & sapientia qua vales plurimum, iudicare poteris. Hunc autem laborē sic à me deberi tuis immortalibus in me meritis putaui, vt eum alteri te praeterito sine scelere non potuerim dedicare. Ecquādo enim partem vllam tuorum erga me beneficiorum consequar? aut vbi vsus erit mei tibi, si in ea facultate non fuerit, quam tua tuique auunculi

D. Dionysii Briconeti clarissimi optimique viri benignitate sum consequutus. Quapropter hoc tam debitum officium vt tibi gratum sit, eiusque patrocinium suscipias, etiam atque etiam rogo. Sic enim summa tua authoritate fretus, facile omnium & odium vitare potero, & inuidiam sustinere. Vale Antistes amplissime.

Lutetiæ Parisiorum pridie Non.

Maias. M. D. X L.

INDEX RERVM INSIGNIO-
rum, in decem libros Ethicorum Aristotelis.

ARGVMENTVM IOACHIMI PERIONII, quo horum decem librorum cùm sententia, tum ordo quem seruat Aristoteles, breuiter explicatur.

PHILOSOPHIA in tres partes omnis distributa est, in differendi ratione, quæ λογικὴ à Græcis appellatur: in naturæ obscuritatem, quæ φυσικὴ: in vitam & mores, quæ ἠθικὴ, id est, moralis dicitur. Hæc pars tertia in tres etiam alias diuisa est, ἠθικὰς, πολιτικὰς, & οἰκονομικὴν. quarũ prima vniuersam bene viuẽdi rationem cõtinet: altera eam quam sibi proposuerũt ei qui in Reip. luce versantur: tertia quã sibi quisque priuatim in tuenda re familiari domi cum vxore ac liberis cõstituit. Nisi forte has duas postremas huius, quam tertiam diximus, partes malumus dicere. Hanc tertiam Aristoteles his decem libris tractat, quos quoniam in Latinum de Græcis conuertimus, breuiter & quid iis tradat, & quem seruet ordinem, docebimus. Quoniã igitur bene beateq; viuẽdi viam & rationẽ tradere his libris instituit, quam beatam vitam, seu beatitudinem, seu felicitatẽ, seu summũ hominis bonum appellat, ab ea capit disputãdi exordiũ, vt intelligatur, quod in omni disputatione faciundum est, quid sit id de quo disputetur. In quo docendi rationem sequitur eam, quam in præceptis reliquit. Primum enim an sit summũ bonũ inuestigat, deinde quid sit, postremo quale sit. Esse autẽ summũ bonũ ex vi & natura finis, omniumque, qui finem sibi aliquem proponunt consilio & ratione, cõcludit. Deinde quã vim habeat ad bene viuendũ explicat, cuique sciẽtiæ sit propositum. Tum in hac tradẽda arte & aliis omnibus, quã & ipse & alij viam sequi debeãt, quæque animũ eos ad hanc percipiendã sciẽtiã afferre deceat qui in ea versari velint, exponit. Quid autem sit summum bonũ, vt exquirat, primũ repetit id quod iã inuenerat, esse summũ bonũ. Deinde omniũ qui ante ipsum ratione quadam hunc locũ attigerãt, enumerat sententias: quòd sua confirmare non potuisset, nisi alienis, quatenus falsa erant & obstabant, refutatis. Itaque & eorum qui illud in voluptate, & eorum qui in diuitiis, & eorum qui in honore, & eorum qui in virtute explodit eiicitque sententias. Postremo ne magistro quidem Platoni in Idea esse concesit. His illorum explosis sentẽtiis, illud quid sit, ex artificiũ finibus iisque omnibus quæ in eo debent esse, exquirit. Tum ad rem propius accedẽs, quoniam illud & finem esse, & in actione esse oportere iam concluserat, ex officio hominis indagat. Idq; eò facit, quòd finis cuiusque in cuiusque officio & munere ponatur. Quoniã igitur officium hominis inuenit, viuere ex virtute, seu actionẽ virtutis, summũ etiã hominis bonũ in eadem ponit: sed quam vitã intelligeret, quámque virtutẽ, explicauit.

Nam & in virtute omniũ perfectißima, & in vita completa & confecta summũ bonũ locat. Tum sententiam suam, ne quis eã reiiceret, à sententiis omnium docet non abhorrere, qui recte de beatitudine sensissent. In quo explicãdo tacite has duas quæstiones explicat. In quibus bonis summũ bonũ hominis numerandum sit, & num corporis externísque bonis beatæ vitæ sit opus. Nam diuisione adhibita bonorũ, alia animi, alia corporis, alia fortunæ esse: & animi bona cæteris longe præstare, & in iis esse summũ bonũ docet: ita tamen, vt illa etiã requirat. Interim quale sit summũ bonũ, quæ tertia est quæstio, exponit. Nam & optimũ quiddam esse, & pulcherrimum, & suauißimum, quæ tria sic cõiuncta in eo sint, vt nulla ratione poßint distrahi. Et quoniam à nõnullis putari dixerat, summum bonum idem esse quod secunda fortuna, causam efficientem eius exquirit deinceps. Fortunæ tribuendã negat, sed deo potius: sin minus, certè exercitationi. Cúmque beatitudinem in vita perfecta statuisset, & Priamum cæterósq; omnes qui similes casus in vita sensissent, deinceps negat beatos esse ducendos: & contra Solonis sententiam, aliquem ducẽdum dum viuat beatum ostendit. In qua explicanda quæstione quoniam de beatis qui è vita excesßissent, fecerat mẽtionẽ, & de mortuis amicis ac propinquis eorũ beatorum qui in vita manerent: deinceps quatenus aduersæ res beati, & aduersę res posterorũ vel labefactẽt, vel nõ labefactẽt beatã vitã exponit. Quæ duo nata sunt ex ea, quam summo bono constituerat, definitione. Nam vita completa & absoluta, in qua beatam vitam posuerat, omnes res aduersas, ex quibus miseri nominantur, videtur excludere. Tũ facta alia diuisione bonorũ, alia laude digna, alia gloriatione, alia non esse illa quidem bona, sed esse posse, in iis quę honorabilia sunt, summũ bonũ ostendit esse ducendum, quæ ad qualitatem omnis pertinet quæstio. His ita constitutis, deinceps eam quam summo bono fabricatus est, exponit definitionem. Cum enim summũ bonum in actione virtuti consentanea posuisset, illud intellexit, nisi virtutis natura explicaretur, nõ posse intelligi, quid vellet. Deinceps igitur virtus quid sit ad septimũ vsque librum docet. In quo id seruat, quod in omni re tradenda faciundũ est. Quæ latè patent & cõmunia sunt, partitur: vt cum eam virtutis partẽ quã exquirit inuenerit, ad eã & definiendã & tractãdam, omnẽ accõmodet orationẽ. Quærit animi virtutem, corporis igitur virtutem separat. Non omnem autem animi virtutem sibi proponit, sed eam tantummodo, quæ hominis est propria. Excludit ergo omnes eas quæ nobis cum beluis inuenit esse communes. Et quia nos beluis sola ratione præstamus, animi partes quæ rationis sunt participes notat & obseruat, quòd solæ virtutes quæ ab iis proficiscuntur, hominis sint proprię. Partes autẽ duas tales inuenit, vnam

quæ per ſe,& in ſe ratione vtitur:alteram,quæ non per ſe, verum quatenus illi alteri paret. Hinc duo genera naſcuntur virtutum,alterum mēti attribuit,alterum appetitui.Primum genus tractat ſecūdo,tertio,quarto, & quinto libro,alterū ſexto. Illud ſuperius ſic tractat,vt primū ea omnia quæ cōmunia ſunt omniū virtutum perſequatur, deinde ea quæ propria ſunt ſingularum. Quærit igitur primum quid ſit virtus hominis propria, quoniam quin ſit,nō eſt dubium,deinde qualis ſit. Eſt enim hæc in omni re,vt dixi,tradenda,tenenda via & ratio. Quid ſit virtus,primum ex eius cauſa efficiente exquirit. Sunt enim actiones, quemadmodum oſtendit. Ita virtutes nō ſunt nobis tributæ à natura.Ac mihi quidem hoc videtur tanquam huius artis initium ponere, Omnes habitus & ex ſui ſimilibus actionibus gigni,& ab iiſdem interire.Deinceps hanc partē philoſophiæ in actione verſari ponit,& omniū virtutum actiones conueniēter rationi fieri oportere,eaſdem nimiū & parum tollere,conſeruare,augere ac tueri mediocritatem.Præponit illud etiam,habitus quales ſint ex voluptate & dolore qui actionem conſequitur, intelligendum eſſe.Docet deinceps ex eo virtutem moralem in doloribus voluptatibúsq; verſari,tum quęſtionem ex eo quod præpoſuerat ortam, explicat. quo loco quid inter artes, & virtutes interſit,aperiēs,illa tria ponit ad virtutis actionem neceſſaria, vt ſciens,& conſulto, & ſtabili animo omnis agat qui virtutem & officiū ſequatur.His ita poſitis,quid virtus ſit docet,cum habitum eſſe cōcludit, tum qualis ſit habitus, cum mediocritatis virtutem eſſe indagatricem, cuiúſque mediocritatis,exponit. At ne quis putaret, quoniam virtutem poſuerat in perturbationibus modum exquirere, omnibus perturbationibus & actionibus modum apponi poſſe, quaſdam perturbationes & actiones, quæ nomine ipſo vitioſæ ſunt, ſeparat. Tum quo facilius intelligi poſsit quod dixi, inter nimium & parum virtutem modum indagare,ſingulæ virtutes inter quod nimiū & parū ſitæ ſint,docet,eo ordine vnāquāque cum extremis vitioſis enumerās, quem poſtea tradendis illis extremo,tertio,quarto,quintóque ſeruabit. Itaque hæc omnis deſcriptio non aliud eſt,quàm eorum omniū quæ libris quos dixi tradet,propoſitio & enumeratio. Deinceps media cum extremis confert, vt quemadmodū inter ſe affecta ſint virtus & vitia,intelligatur.Contraria illa ſunt inter ſe omnia,ſed extrema magis inter ſe pugnāt quàm vtrūque virtuti, & illud vitium virtuti magis contrarium eſt, ad quod ſimus natura procliuiores. Deinceps virtutis adipiſcendæ auget difficultatem,ex eo quòd inter duo vitia eā locaſſet.At ne quis ſe ad eā peruenire poſſe diffideret, mox quaſi peritus & nobilis medicus,remedium adhibet.In tertio qualis virtus eſſe debeat exponit, primū quæ voluntate & cōtra voluntatem ſuſcipiantur,

& fiant docet, deinde quid sit electio seu propositum, quod quia inuenit proficisci à consilio & deliberatione, de quibus deliberãdum sit explicat. Et quia voluntatem finis esse dixerat, deinceps quis sit finis volũtati propositus, tradit. His præpositis, virtutem moralem volũtariam esse, & vitiũ voluntarium actionèsque voluntarias esse demonstrat. Deinceps à toto genere virtutum ad singulas conuertit orationem. Qui sanè locus perfacilis est, vt nõ magnopere egeat nostris cõmentationibus. Singulis enim tradẽdis virutibus hoc fere docet, quibus in rebus quæque versetur: si in duabus, in vtra potius: si in pluribus, in qua potissimum. Ex his quid sit quæque virtus colligit, adiectis circunstantiis. Veluti fortitudo, quoniam in rebus formidolosis & iis quæ animis nostris fiduciã præbent cernitur, quærit in vtris potius. Eadem est ratio temperãtiæ. Nam cum in voluptatibus & doloribus eã cerni dicat, in voluptatibus potius versari cõcludit. Itémque liberalitas in dandi accipiendíque rationibus, sed in largiendo potius cernitur. Si multa sint genera, tradũtur, vt fortitudinis, & iustitiæ. Virtutum etiam & eorũ qui iis sunt prędìti, officia & munera exquirũtur. Eadem est ratio vitiorum, nisi quòd vtrũ virtuti magis repugnet, exponit. In sexto libro eũdem seruat quem in superioribus, ordinem. Duo genera virtutũ earũ quæ in ratione sitæ sunt, ex duobus earũ subiectis concludit. Quinque autem virtutes esse ex earum munere cõmuni, & quid quæque sit, ex rebus iis in quibus versentur, colligit. Quæ iis quinque attributa sint, quid similitudinis quid dissimilitudinis inter se habeant, doceat. Postremo quæ cum prudentia coniuncta sint, vt recta deliberatio, sagacitas, & sentẽtia: quid sapientia & prudentia cõferant, & vtra melior sit: quod prudentia cum virtutibus moralibus habeat commercium. In septimo, octauo, & nono de iis differit, quæ non sunt illa quidem in virtutibus & vitiis, sed tamen sunt in bonis & malis. In septimo de continentia & impotentia, de voluptate & dolore. In octauo & nono de amicitia, quã virtutem dicit, vel eum virtute copulatam. In decimo primum de voluptate & dolore eadem de causa disputat, quod scilicet ad virtutem conducant. In eo extremo iterũ de beatitudine differit, vt extrema primis respõdeãt. Nam vt illud primum inueniendum est quod nobis quasi finem proposuimus, & eo inuento rationes quibus ad id perueniri posit, exquirendæ sunt, tum postremo id adipiscendum. Sic Aristoteles, cum in primo libro summum bonum finem esse hominis inuenisset, virtutesque omnes quasi gradus quodã per quos facilis ascensus ad illud pateret, animaduertisset, per eos omnes gradus cęteris libris conscendens, tandem in eo tanquam adepto conquiescit.

A # Ariſtotelis ad Nico-

MACHVM FILIVM, DE MORIBVS, quæ Ethica nominantur, Liber primus, Ioachimo Perionio Benedictino Cormœriaceno interprete.

B OMnis ars, omnis doctrina, omnis actio, omne 1
ſtudium & inſtitutum, ad bonum aliquod refertur. Itaque probè veteres ſummum bonum definierunt, id, ad quod omnia referuntur. Finium autem genera ſunt plura. Vnum eorum qui actione, alterum eorum qui nõ ſolùm actione, ſed etiam opere cernuntur. Ac quarum rerũ præterquàm quòd actiones, alii præterea fines ſunt, in iis natura ſunt opera meliora actionibus. Et quoniã multæ actiones & officia, artes, ac ſciẽ-
C tiæ erant, complures etiam fines extiterunt. Nam & medicinæ valetudo propoſita eſt, & arti ædificãdarum nauium nauis, & rei militari victoria, & rationi rei familiaris diuitiæ. Quæque artes eius generis vni alicui facultati ſubiectæ ſunt, (velut rei equeſtri ea quæ frenos conficit, cæteræque omnes quæ inſtrumenta equorum tractant, vt hæc ipſa & omnia officia bellica rei militari, itemque aliæ alii) in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetendi ſunt, quàm omniũ earum quæ ſub eas ſubiectæ ſunt: quippe cùm horum cauſâ etiam illi expetantur. Nihil autẽ intereſt,
D vtrum actiones ipſæ ſint actionum fines, an aliud quippiam, quemadmodum in iis ſcientiis quas commemorauimus.

Atqui ſi quod eſt rerum agendarum vltimũ, quod & pro- 2
pter ſe expetamus, & propter ipſum cætera omnia, nec omnia propter aliud ſequimur (ſic enim res progredietur in infinitum, vt inanis omnis noſter appetitus, ſtultumque ſtudiũ ſit futurum) perſpicuum eſt in eo eſſe ſummũ bonũ. Cuius cognitio ad vitam degendam momentum magnum habet. Nam tanquam ſagittarii ſignum intuentes, facilius decorum

aſſequemur. Quod cum ita ſit, danda opera eſt, vt ipſum & quid tandem ſit, & cui ſit ſcientiæ vel facultati propoſitum, intelligamus. Igitur ei quæ domina eſt & princeps omnium propoſitum eſſe cõſtat, qualis ciuilis ſcientia videtur eſſe. Nã & quibus in Rep. ſcientiis vtendũ ſit, & quas quiſque diſcere debeat, & quatenus, ipſa deſcribit. Atq; etiam facultates eas, quæ in maximo honore ſunt, & precio, vt rẽ militarem, vt rem familiarem, vt Rhetoricen, huic ſubiectas cernimus. Quòd ſi artes hæc reliquas omnes, quarum omne opus eſt in agendo, ad vſum ſuum adhibet, præſcribitq́ue legibus quid faciendum fugiẽdumq́ue ſit, profectò neceſſe eſt eius extremo & fine reliquarum fines cõtineri: vt in eo ſummũ hominis bonũ eſſe videatur. Etenim ſi eadem eſt vtilitas vniuſcuiuſque & vniuerſorum, at Remp. tamen & capeſſere & conſeruare maius quiddã ac perfectius videtur. Præclarè enim ſe res habeat, ſi vni, eiq́ue in ſolitudine vitã agenti, conſulatur: at verò ſi gẽti & ciuitatibus, multo & pulchrius & diuinius. Atq; hæc quidẽ ratio, quoniã ciuilis eſt, in his tota verſatur. E F

3 In qua explicanda ſatis longa ſumetur oratio, ſi quãtum res propoſita feret, explanabitur. Nõ enim in omnibus diſputationibus limatum accuratũq́ue genus ſimiliter requirendum eſt: vt nec in iis, quæ ab arte proficiſcuntur. Atqui iis in rebus, quæ honeſtæ, quæq́ue iuſtæ ſunt, in quibus ciuilis ſciẽtia verſatur, tanta ineſt diſsimilitudo, tantus etiã ex iis error conſequitur, vt lege tantũmodo, non etiam natura videãtur cõſtitutæ: iſque etiam in bonis hæret, propterea quòd multi ex iis detrimenta cõſequãtur. Iam enim aliis diuitiæ, aliis vis corporis exitiũ perniciemq́ue attulit. Ergo ſatis erit, eos qui de rebus eiuſmodi verba faciunt, pingui quadam Minerua, planeq́;, quid in quaque re veri ſit, demõſtrare: & qui de rebus quæ plerunque eueniunt, diſſerunt, ex his ſimilia cõcludere. Eodemq́; modo accipi probariq́ue debẽt quæ dicũtur omnia. Eſt enim hominis eruditi vſuq́ue periti ſubtilitatem requirere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. Nihil enim intereſt, vtrum mathematicum ſuadentem probes, an ab oratore neceſſariam rationem requiras. Atqui quæ G H

A quiſque nouit, de iis verè iudicat,eorumq́ue æquus eſt æſti-
mator. De omni ergo re verè iudicabit is, qui vſu rerũ valet:
omnino verò,qui omni doctrina eruditus eſt. Quocirca ci-
uilis ſciẽtiæ nõ eſt iuuenis idoneus auditor. Eſt enim expers
officiorũ,quæ vita deſyderat: hæc autẽ de officiis oratio eſt.
Iam verò cum libidini animi pareat,fruſtra & inutiliter au-
diet:quãdoquidẽ finis huic propoſitus non in cognitione,ſed
in actione conſiſtit. Qui,puer ſit ætate,an ne moribus puero
B par & ſimilis,nihil intereſt.Non eſt enim vitiũ in tẽpore, ſed
in moribus. Cuius generis hominibus,quẽadmodũ impotẽ-
tibus inutilis cognitio futura eſt.At verò qui rationi ſuas ap-
petitiones obedientes efficiunt, ii magnũ fructũ ex hac ſcien
tia cõſequẽtur. Ac de auditore quidẽ, quoq́ue modo quicq;
accipiendũ ſit,& quid nobis proponamus his libris,procemii
loco hactenus diximus. Quoniã autem omnis ſcientia,& 4
omne inſtitutũ ad bonũ quoddã refertur,ſtatuamus quid ſit,
quò ciuilem rationẽ referri dicimus, quaq́ue in re ſit omniũ
C rerum agendarum extremũ bonũ.Conſtitit quidẽ ferè inter
omnes,quo nomine appellari placeat.Beatitudinem enim &
indocti & docti vocãt: bene etiam viuere,& ſecundis rebus
perfrui,idem quod beatum eſſe exiſtimant. Quid autem ſit
beatitudo,non cõſtat, deq́ue eo eſt inter eos omnis diſſenſio.
nec vero docti & indocti in eodem ponunt.Alii enim in eo-
rum aliquo quæ poſita ſunt in oculis omniũ,vt in voluptate,
vt in diuitiis,vt in gloria:aliiq́ue in alio:plerunque etiã idem
in alio atque alio.Cum enim ægrotat,in valetudine ponit:cũ
pauper eſt,in diuitiis.Qui autem ſibi conſcii ſunt ſuæ igno-
D rationis & imprudentiæ,eos admirãtur, qui magnũ aliquid,
quod eorum etiam vires ſuperet,dicunt.Quidã verò præter
hæc complura bona, aliud quoddam eſſe putant, in quo ſa-
tis eſt cauſæ cur cætera bona ſint omnia. Et omnes quidem
exquirere ſententias,ſuperuacaneum ſit: cõtenti autem eri-
mus,ſi vtamur iis potiſsimũ, quæ extant, quæq́ue aliqua ni-
tãtur ratione & ſentẽtia.Hoc autẽ obliuiſci nõ debemus,in-
tereſſe inter ratiões eas quæ à principiis proficiſcũtur,& eas
quæ ad ipſa principia ferunt.Rectè enim hoc Plato dubita-

bat & requirebat, vtrum via esset, eá ne quæ à principiis permanaret ad fines, an quæ ad principia ferret. velut in curriculo, ab iis qui præmia proponunt ad calcẽ, an contrà. Initiũ enim capiẽdum est ab iis rebus quæ notæ sunt. quarum duo genera sunt: aliæ enim cognitæ sunt nobis, omnino & per se aliæ. Ac nobis quidem certè ab iis capiendum est exordium, quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & vno nomine ciuilibus, accuratè auditurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principium enim est, rem esse. Quod si sit perspicuum, ipsum quam ob rẽ sit, nihil desyderabitur. Homini enim eiusmodi aut iam percepta sunt principia, aut facilè percepta erunt, & cognita. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina, E F

Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Et duris optata tulit solatia rebus:
Fortunatus & ille, alium qui recta monentem
Audit, & inuentis ponit vestigia lætus:
Nota Qui rebus non consulit ipse cadentibus vltro,
Inducitque animum voces contemnere veras,
Ille quidem inuisus diuis, & inutilis orbi est. G

5 Nos autem ad eam partẽ sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. Summũ enim bonum & beatitudinem non sine causa ex vitæ genere videntur existimare, vulgus quidem & homines importunissimi, qui eã in voluptate ponunt. Itaque vitæ degendæ rationem adamãt delicatam & voluptariam. Tria enim sunt vitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modò diximus: ciuile: & tertium id, quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo seruorum persimilis pecudum vitam illa quidem sequi videtur: sed causa ei est, propterea quòd complures eorum qui potestate & imperio valent, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, cõstricti tenentur: Vrbani verò, iique omnes quorum vita omnis in actione rerum versatur, beatam vitam in honore putãt. Ferè enim ei vitæ generi, quod in Reip. administratione positum est, hic propositus est finis. atqui latius patet, quàm id bonũ quod quærimus. Est enim in iis potius qui colunt, honos, H

A quàm qui coluntur. Summũ autem bonum, proprium quiddam auguramur, quodque vix poſsit eripi. Iam verò gloriam & honorem perſequuntur, vt opinionem afferãt aliis ſe eſſe probos: itaque coli, afficique honore à prudentibus volunt, & à notis, idque ob virtutem. Perſpicuum eſt igitur, horum quidem ratione & ſententia virtutem eſſe meliorem: quàm eandem potius quaſi finem propoſitam vitæ ciuili licet exiſtimare: quanquam ea quoque à perfecto abſolutoque genere
B re diſtat. Fieri enim poteſt, vt qui virtute ſit præditus, etiam dormiat, aut in vita nihil agat omnino, & præterea maximis in malis miſeriiſque verſetur: eum autem qui ſic viuat, in beatis niſi propoſiti defenſor nemo duxerit. Atque hæc quidem hactenus. Satis enim multa de iis dicta ſunt in iis libris quos ἐγκυκλίοις inſcripſimus. Tertium genus eſt, quod in contemplandis rebus cernitur, quod deinceps conſyderabimus. Nam quæ vita in pecuniis congerendis occupata eſt, vim deſyderat ad ſe parandam & tuendam: & profectò in
C diuitiis non eſt id bonum quod quærimus, quoniam ſunt in bonis vtilibus quorum quicque alio refertur. Quapropter in iis potius quæ ſuprà dicta ſunt, quia propter ſe amantur, finem vltimumque bonorum licet putare. Nec tamen in illis eſt, quanquam multæ ad id confirmandum rationes allatæ ſunt & coaceruatæ. Atque his quidem omiſsis vniuerſum 6
bonum cõſyderari eſt melius, quoque modo dicatur exquiri. Quæ nobis etſi difficilis exiſtit quæſtio, quòd nobis amici ſint ii, qui ideas induxerunt: tamen æquum eſt veritatis retinendæ cauſa, ſua etiam decreta tollere, philoſophos præſer-
D tim. Etſi enim vtrique chari ſunt, tamen præclarum eſt pluris æſtimare veritatem. Qui hanc ſententiã inuexerunt, non faciebãt ideas eorum in quibus prius poſteriuſque dixiſſent: itaque ne numeris quidem ideam fabricati ſunt. At bonum & in ſubſtãtia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cum aliquo cõferuntur: quæque per ſe ipſa ſunt & ſubſtãtia, iis ſunt quæ cum aliquo cõparãtur, naturæ ordine priora. Propagini enim hoc ſimile eſt, eique rei quæ ſubſtantiæ accidit. Non igitur eſſe in his idea communis vllo modo poteſt. Præterea

cum bonum æquè pateat ac natura (dicitur enim in ſubſtã- E
tia, vt deus, & mens: & in qualitate, vt virtutes: & in quantitate, vt mediocre: et in iis quæ cũ aliquo cõferuntur, vt vtile: & in tempore, vt opportunitas: & in loco, vt mora, quæque ſunt generis eiuſdem) perſpicuum eſt cõmune aliquid, ſummum vniuerſumque & vnum eſſe non poſſe. Neque enim in categoriis omnibus, ſed in vna ſolum diceretur. Iã verò, ſi eorum omnium quæ vni ideæ attributa ſunt, vna tantummodo ſcientia eſt, neceſſe eſt quoque bona omnia ſcientia vna contineri. Nunc verò plures ſunt etiam eorum, quæ ſub vnã F
categoriam ſubiecta ſunt. vt occaſionis, in bello quidem res militaris: in morbo, medicina. & mediocritatis, in cibo, medicina: in laboribus gymnaſtice. Sed quærat aliquis, quid tandem ſibi velint, cum res ſingulas ipſius nomine appellant. Si quidem in ipſum hominem & in hominem vna eademque valet hominis definitio. Neque enim quia homo ſit, aliquid inter eos intereſt. Quòd ſi ita eſt, nec quia bonũ ſit, nec quia æternum eſt, ideo melius bonum: quandoquidem ne alba res quidem in lõgum tẽpus duratura albior eſt ea, quæ in diem. G
Ac mihi quidem certè probabilius de eo dixiſſe Pythagorei videntur, qui vnum in bonorum ponunt ordine, quos Speuſippus imitatus eſt. Sed de his quidem alius eſt mihi ad dicẽdum conſtitutus locus. Ex iis autem quæ dicta ſunt, quæſtio quædam ſuboritur, quoniam nõ de bonis omnibus verba fecimus. Dicitur autem vnum genus eorum, quæ per ſe expetuntur & amantur. Conficientia verò eorum, aut aliquo modo tuentia, aut etiam contrariorum prohibentia, propter illa, aliaque ratione, bona nominantur. Ergo hoc quidem ap H
paret, duo eſſe bonorum genera, alia propter ſe, alia propter illa. Separatis igitur vtilibus ab iis quæ per ſe bona ſunt, an vni ideæ attribuantur conſyderemus. Ea quidem propter ſe bona quiuis ponat, quæ ſola & ſeiuncta à cæteris ſequatur, vt ſapere, vt videre, vt ſunt nõnullæ voluptates, vt honores: etſi enim hæc ipſa propter aliquid aliud ſequimur, tamen in iis quæ per ſe bona ſunt licet ponere: aut nihil præter ideam ſit in bonis. Ita ſuperuacanea ſpecies futura eſt. Sin autem hæc

A quoq; sunt in iis quæ per se bona sunt,necesse erit vt in niue
& cerusa candoris,sic boni definitionem in iis omnibus eandem declarari.Atqui honoris,prudentiæ,voluptatis,diuersæ
sunt definitiones,hoc ipso quòd bona sunt.Nō est igitur vni
ideæ commune bonum aliquod attributum.Sed quonā modo dicuntur? Non enim similia videntur iis quorum nomen
est commune fortuito.An quia ab vnò profecta sunt?an quia
ad vnum omnia referuntur? an potius proportione? Vt enim
B in corpore aspectus, sic est mens in animo, aliudque in alio.
Sed hæc quidem fortasis hoc tempore omittēda sunt, quoniam de iis accuratè disputare, alterius philosophiæ magis
proprium esse videatur.Eadē est ratio ideæ. Etenim si quod
vnum est bonum quod communiter dicatur, aut si quod est
seiunctum ipsum per se,perspicuum est id nec agi ab homine posse,nec haberi. Nunc tale aliquid quærimus. Sed forte
eius cognitio cuipiam videatur cōducere ad ea omnia bona
quæ agenda sunt,quæque adipiscenda.Nam si ipsum tanquā
C exēplar nobis proponemus,facilius,quæ nobis salutaria sunt,
intelligemus: & cum intellexerimus, consequemur. Atque
hæc quidem ratione quadam nititur oratio, sed scientiis artibusque repugnantibus. Nam cum ad bonum quoddam omnes referantur,requirantq; id ipsum semper quod deest:tamen eius cognitionem prætermittunt vniuersæ. Atqui non
est consentaneum, artifices tātum ignorare nec quærere adiumentum. Illud etiam quæri potest, ecquid textori aut fabro ad artem adiumenti si ipsum bonum intelligant, afferri
queat? aut quo tandem modo nobilior medicus, clariórve
D dux belli sit futurus is, qui ideam ipsam intuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare valetudinem,
sed hominis, aut potius certe singulorum. Medetur enim
singulis. Atque hæc quidem hactenus. Nunc autem redeamus ad bonum quod quæritur, vt quid sit intelligamus. 7
Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniam
aliud est in medicina, aliud in re militari, cæterisq; omnibus
eodē modo. Quid est igitur quod cuique arti bonū propositū est,nisi quò omnia quæ recte fiūt, referūtur?Hoc in medi-

cina valetudo est, in re militari victoria, in architectura domus, aliudque in alia: in omnique actione & consilio finis, quandoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si in vno aliquo est finis rerum agendarum omnium, sit in eo id bonum quod agendum est. Sin autem sit in pluribus, in eis ipsis. mutata enim, tamē eodem spectat definitio. Hæc nobis explicanda sunt, sed enodatius. Quoniam autem plures fines sunt, aliosque propter alios expetimus, vt diuitias, vt tibias, & vno nomine instrumenta: perspicuū est, non esse omnia perfecta. Quod autem optimum est, id omne perfectum. Si ergo vnum aliquid vndique perfectum est, sit in eo quod quæritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eo quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquam aliò refertur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetūtur. Id igitur omnibus numeris perfectum est & absolutū, quod propter se semper, nunquā propter aliud expetendum est. qualis felicitas videtur maximè. Nam & propter se eam semper, & nunquā propter aliud optamus. At verò & honorem, & voluptatem, & intelligentiā, & omnes virtutes vi sua, ex se & propter se illas quidem optamus: quandoquidē detracta omni opinione vtilitatis, tamen eorū singula optaremus. sed beatitudinis etiam causa eadem expetimus, quòd per ea speremus nos summū bonū adepturos. At felicitatem nemo earum neque aliarum rerum omnino causa expetit. Quod idē ex ea etiam abundātia rerum quæ se ipsa cōtenta est efficitur. Quòd enim bonū vndique perfectum est, omne satis esse & sufficere videtur. Satis autem esse ac suppeditare dicimus non ipsi soli, vitam in solitudine agenti, sed parentibus, liberis, coniugi, cæterisque amicis & ciuibus: quandoquidem homo aptus est ad cœtus societatēq; natura. Sed in iis certi quidā termini constituēdi sunt. Nā si progrediamur ad parentes, si ad posteros, amicorūq; amicos nunquā finis reperietur. Sed hoc iterum etiā atque etiā cōsyderemus. Quicquid id est quod se ipsum cōtentum sit, statuimus eiusmodi, quod solum, seiunctū, secretumque à cæteris vitā expetendam efficit, & nihil requi-

A rẽtem:qualem beatam vitã esse ducimus. Et præterea si cum cæteris bonis non coniungatur, anteponẽdam esse omnibus. Sin cõiungatur,perspicuum estpluris eam esse cum minimo bono coniunctã,quàm separatim.Bonorum enim præstantia accessione eius quod additur ad aliquid existit. At maximũ quodque bonum semper expetendũ est maximè. Hoc igitur iam apparet,felicitatem perfectum quiddã esse,omnibusque suis partibus absolutum,seque ipsam esse cõtentã, cùm rerũ agendarum omniũ sit extremum. Sed fortasse beatitudinem

B summũ bonũ appellari inter omnes cõstat: hic verò locus vt magis explanetur quid sit,postulat.Id iam patebit,si quod sit hominis opus & officiũ,intelligatur.Vt enim tibicen, quiq; signa fabricatur, omnisque artifex, iique omnes, quibus aliquod opus propositum est,vel actio,in opere ipso finem perfectionemque artis statuunt:sic homini,si quod est eius opus & officium, faciendum esse videatur. Ergo in fabro erunt & sutore certa aliqua officia & actiones, in homine nulla erunt,natusque est ad otium? An non vt oculi,manus,pedis,

C singularumque partium suũ est munus: sic homini quoque præter quàm quòd hæc omnia,opus aliquod munusque tribuetur? Quodnam erit illud tandem? Est enim ei cũ stirpibus,vita cõmunis.At propriũ hominis bonũ quæritur. Vita igitur ad alendum augendumque pertinens, semouenda est. Hanc sequitur vita sensu directa. At cõmunis est & equi,& bouis,& animantium omniũ.Relinquitur ergo vita ea,quæ in actione versatur,quæq; ab ea parte animi proficiscitur quæ rationis est particeps.Huius porro vis vna est, quæ rationi pa

D ret:altera,in qua ipsa sedes est rationis & cogitationis.Cũ verò huius quoque vis sit duplex, ea constituẽda & ponẽda est, quæ actione cernitur.Hanc enim dici est aptius. Quod si ita est, opus officiũq; hominis sit necesse est,animi actio rationi consentanea,aut certè à ratione non aliena.In eodem autem genere vnius & eiusdem & quatenus probus nõ est, & quatenus est, officiũ ponimus, vt citharœdi,& clari citharœdi: quod cõtingit in omnibus,addita ad opus virtutis excellẽtia. Citharœdi enim est,vti fidibus:nobilis,scitè. Quod cùm ita

ſit,hominis opus & munus in vita quadã ponemus,quæ eadẽ E
actio eſt animi rationi congruens. Quæ omnia boni viri eſt
rectè ac præclarè gerere. At ſua quicque virtute rectè abſol-
uitur & expletur. Quod ſi ita eſt, ſummũ hominis bonũ ani-
mi actio eſt virtuti cõſentanea. Quòd ſi plures virtutes ſint,
optimæ ac perfectiſsimæ,idque in vita vndique perfecta. Vt
enim vna hyrundo non facit ver,nec dies vnus: ſic vnus dies
aut breue tempus nõ efficit beatum. Atque hoc quidem pa-
cto ſummũ bonũ circunſcriptum ſit. Primùm enim ponen-
dum fuit oculis omnium, depingẽdumq́ue pingui quadam F
Minerua,tum poſtea deſcribendum. Eſt autem hoc in facul-
tate poſitum omniũ, producere & coaceruarẽ deſcriptione
quæ recta ſunt omnia: quarum rerum in tempore poſita in-
uentio eſt & adiumentum,à quo etiam artes ipſæ à tã exiguo
principio profectæ ad tãtum decus peruenerũt. Poteſt enim
quilibet id quod deeſt,addere. Atque etiam meminiſſe debe-
mus, quod ſuprà dictum eſt, ſubtilitatem non eodem modo
quærendã eſſe in omni diſputatione: verũ pro rei quæ pro-
poſita ſit natura: atque eatenus,quoad ars & via tradendi cõ- G
pendiaria patiatur. Nam & faber & geometra non eodẽ mo-
do rectum angulum inueſtigãt: ſed ille,quatenus eſt ad opus
vtilis: hic quoniã ſpectator eſt & æſtimator veritatis,quídnã
ſit,& qualis requirit. Eodemq́ue modo faciendum eſt in cæ-
teris omnibus, ne in eo quod attingendum fuit, quàm in eo
cuius cauſa attigimus, longior ponatur oratio. Neque verò
omnium ſimiliter quærenda & inueſtiganda cauſa & ratio
eſt: nõnulliſq́ue in locis contenti eſſe debemus,ſi rem eſſe do
ceamus, vt fit in principiis. Eſt autẽ primũ & principium, rẽ H
eſſe. Principiorum autẽ alia inductione cognoſcuntur,non-
nulla ſenſu,quædã cõſuetudine,aliaq; aliter. Eorum autem
ſingula diligẽter explorata eſſe debent,quãtum natura poſ-
ſunt: dandaq; opera eſt,vt probè definiãtur, cùm præſertim
magnum momentum ad ea omnia habeant quæ cõſequun-
tur. Quocirca plus principium, quàm dimidium totius rei
valet: eoque fiunt multa perſpicua eorum, quæ indagantur.

8 Atqui cognoſcenda felicitas eſt nõ ex concluſione ſolùm,

A iisque ex quibus conficitur oratio, sed ex iis etiam quæ de ea feruntur. Nam & cõgruunt cum vero quæ insunt omnia, & quãprimùm verum dissentit à falso. Cum ergo bonũ in tria genera sit diuisum, sintq; alia bona fortunæ, alia animi, & alia corporis: animi bona verissimè & maximè bona nominamus. Itaque quoniã actiones animi & officia in animo ponimus, cùm præclarè dictũ est & aptè ad hanc quidẽ sententiã quæ & vetus est, & philsophis cõprobata: tum etiã rectè, quòd in actionibus quibusdã finem extremumq; ponamus. Sic enim B totũ positum est in animi cura & cogitatione, nõ in fortunæ temeritate. Cum ratione hac etiam cõgruit, quod vulgo dici solet, bene secundisq; rebus perfrui, beateq; viuere beatum. Propè enim ab omnibus in honesta quadã vita, & prosperitate posita est. Atq; etiã in eo in quo diximus essefelicitatẽ, ea omnia insunt, quæ de beatitudine quæruntur. aliis enim in virtute videtur, aliis in prudentia, quibusdam in sapientia. nonnulli eam in his ponunt, aut in horum aliquo, aut adiuncta, aut nõ seiuncta voluptate. alii etiam rerum externarum C adiungunt affluentiam. Atque hæc est multorum ac veterum, illa perpaucorum clarorumque virorum oratio & sententia. quorum neutros verisimile est omni ex parte aberrasse, sed aliqua: quinetiam magna ex parte rectam viam secutos. Ac cùm iis quidem qui beatam vitam dicunt omnem virtutem aut aliquam virtutem, consentit definitio: est enim ei actio consentanea. Magnopere autem refert profectò, in possessione summum bonum, an in vsu, an in habitu, an in actione ponatur. Fieri enim potest, vt is in quo inest habitus, D nihil rei præclarè gerat, vt dormientes, aut alio modo otiosi. At verò is in quo est actio, non potest: aget enim necessario, & honestè aget. Vt autem in Olympicis ludis, non formosissimus quisque, aut robustissimus corona donatur, sed qui in certamen descendunt: (horum enim nonnulli vincunt) sic eorum quæ in vita honesta ac bona versantur, compotes fiunt ii qui recta quæ sunt faciunt. Quorũ vita ipsa per se iucunda est, quoniam voluptate affici in iis numeratur quæ in animo insunt. Cuius autem rei quisque cupidus est,

ea delectatur. Vt equo, is qui amat equos: theatro, qui theatri E
cupiditate ducitur. Eodemque modo rebus iustis lætatur is,
qui iusti & æqui studiosus est, & omnino rebus quæ ad virtu
tem pertinēt, is cui virtus chara est. Ac plerisque ea quæ iu-
cunda sunt repugnant, propterea quòd non sunt sua sponte
eiusmodi. Iis autem hominibus qui sunt studiosi honestatis,
ea voluptatem afferunt quæ vi sua iucunda sunt. Quo in ge-
nere sunt quæ virtuti congruunt actiones. Itaque his sunt
voluptati, idque propter se. Quocirca nihil eorū vita volu-
ptate indiget, tāquā aduentitia: sed in se ipsa inclusam habet F
voluptatē. Nā præterea quæ dicta sunt, nō est vir bonus ha-
bēdus is, qui honestis actionibus nō lætetur. Neq; enim quis
quā aut iustū dixerit eū, qui iustis actionibus nō gaudeat: aut
liberalē eū, qui nō delectetur officiis liberalitatis: itemq; in
cæteris omnibus. Quæ cū ita sint, cōfitendū est per se iucun-
das esse virtutis actiones & bonas & honestas, ac singulas ma
ximè: siquidē verè de iis vir bonus iudicat: at iudicat, vt dixi-
mus. Est igitur quiddā optimū, honestissimū, & iucūdissimū
beatitudo. Necverò separata hæc sūt ex Deliaco epigrāmate, G

Nil mage iustitia pulchrum est, meliusque salute:
Res iucunda frui, quod sibi quisque petit.

Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut in
vna earum optima felicitatem esse dicimus. Sed tamen bo-
nis, vt diximus, externis indiget. Vix enim potest, aut ne vix
quidem, res magnas & dignitatis plenas gerere is, cui nullæ
opes, nullæ suppetant copiæ. Permulta enim efficiun-
tur quasi instrumentis quibusdam, vel amicorum opera, vel
pecunia, vel ciuis dignitate: suntque nonnullæ res quarum H
amotio beatam vitam labefactet, vt nobilitas, vt liberi, vt for
ma. Neq; enim planè ad beatitudinem aptus est is, qui om-
nino deformis sit, aut ignobilis, aut qui vitam in solitudine
degat, aut sit sine liberis: ac multo etiam minus forsan, si cui
sint liberi improbissimi, vel amici boni è vita excesserint.
Ergo, vt diximus, has prosperitates videtur beata vita requi-
rere. Ex quo fit, vt quidam felicitatem idem esse quod secun
dam fortunam: nonnulli, virtutem statuant.

A Ex quo exiſtit quæſtio, num doctrina, conſuetudine, an alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina aliqua cauſa adſit, an hoc ita ſit fortuitò. Ac ſi quod à diis aliud datum munus hominibus eſt, profectò conſentaneum eſt felicitatem etiam datam eſſe à diis: eoq́ue maximè, quòd rebus humanis melior eſt & præſtãtior. Sed hæc non ſunt huius diſputationis, & temporis. Hoc verò apparet, etiamſi non data ſit conceſſu & munere deorum mortalium generi, ſitq́ue virtutis, artis, aut exercitationis, tamen in rebus maximè diuinis eſſe B ducendam. Virtutis enim merces & finis, optimum quiddã eſt, diuinum, & beatum: quod idem late pateat, neceſſe eſt. Poteſt enim comparari diſciplina aliqua & diligentia ab iis omnibus, quorum quidem à virtute animus aliquo vitio non retardetur. Quòd ſi ſic melius eſt beatũ eſſe, quàm fortuitò, certè ita eſſe confitendum eſt. Siquidem quicquid à natura proficiſcitur, ita ſecundum naturam affectum eſt, vt optimè affectũ eſſe poſſit: itemq́ue cum omnia quæ ab arte, cauſisq; omnibus efficiuntur, tũ vel maximè quæ ab optima. Magnũ C autem ſcelus ſit, rem omnium & maximam & præſtantiſſimam fortunæ adſcribere. Atque etiã ex definitione perſpici poteſt quod quærimus. Cõfirmauimus enim eam eſſe actionem quandam virtuti conſentaneam. Reliquorum autẽ bonorum partim adeſſe neceſſe eſt, partim ſunt adiuuantia & vtilia quaſi inſtrumenta. Atque his conſentiunt quæ initio diximus. Ciuili enim ſciẽtiæ finem eſſe propoſitum ſummum bonum poſuimus. Huic autem cura omnis ferè in eo poſita eſt, vt & ciues bonos efficiat, & ad res magnas, & ho- D neſtas agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec equũ, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum enim eorum eſt huius particeps actionis. ob eamq́ue cauſam ne puer quidem beatus eſt: quippe cum nõdum per ætatem ad has vitæ actiones ſit aptus. Qui autem dicuntur, ob ſpem & expectationem quam de ſe concitãt, ducuntur beati. Opus eſt enim vndique, vt dixi, perfecta virtute, completaq́ue vita. Multæ enim in vita mutationes, variiq́ue euẽtus verſantur: fieriq́ue poteſt, vt qui ſecunda fortuna vſus ſit, is in maximas incidat

calamitates in ſenectute.quod de Priamo iis in libris qui de E
Heroibus ſcripti ſunt, ferunt fabulæ.Qui autem caſus eiuſ-
modi ſenſerit,miſereque è vita migrauerit,eũ nemo duxerit
in beatis. Sed quæret aliquis,num quis alius quoad viuat,
iudica ndus eſt beatus:ſed Solonis ſententia, expectandũ ex-
tremũ tempus ætatis,vt tum deniq; ſit beatus,cùm ſupremũ
vitæ diẽ morte cõfecerit?At id quidẽ abſurdum ſit omnino,
cum præſertim felicitatẽ in quadã actione ſtatuamus.Quòd
ſi beatũ negamus eũ qui exceſſerit è vita , nec hoc vult Solon
quidẽ : ſed tum denique aliquẽ tutò beatum iudicari poſſe, F
cum iam à malis eſt miſeriiſque liberatus. Quanquã de hoc
quoque eſt diſſenſio. et ſi enim ſenſus abierit,tamẽ nõnullis
bonis & laudis & gloriæ,quanuis non ſentiant mortui,quia
viuunt,non carent,vt decore & dedecore liberorum, poſte-
rorum etiã rebus ſecundis & aduerſis. Hæc quoque dubita-
tionem afferunt.Fieri enim poteſt,vt qui beatam vitã vſque
ad ſenectutẽ protulerit,migraueritque cõuenienter rationi,
cum multæ in poſteris mutationes cõſequãtur: quorum nõ-
nulli boni viri ſint,degantque vitam ex dignitate: alii cõtrà. G
Hoc etiam perſpicuum eſt,eos multis modis in parẽtum ad-
uerſis rebus nõ eiuſdẽ generis poſſe affici. Abſurdum quidẽ
ſit,ſi ꝑis quoq; cõmutetur,qui oppetiit mortem, ſitque aliàs
miſer,aliàs beatus . Abſurdum hoc quoq; ſit,res poſterorum
nihil ne ad vllum quidem tempus ad parẽtes pertinere . Sed
redeundum eſt ad id quod ſuprà quæſitum eſt. Eo enim co-
gnito,fortè quod quærimus intelligetur . Si igitur ſupremus
vitæ dies expectãdus eſt, vt tum quiſque beatus exiſtimetur,
nõ quòd beatus ipſe ſit,ſed quòd antea fuerit : quid eſt quã- H
obrem nõ ſit abſurdum,cùm quiſque beatus eſt, de eo quod
ineſt non verè dici?quòd propter varietatem fortunæ mini-
mè placeat viuos concedere beatos, quódque ſtabile aliquid
ac firmum,vixque mutabile,beatam vitam putemus: fortu-
nam contrà ſæpe recidere in eoſdem.Perſpicuum eſt enim,ſi
euenta ſequamur,eundem nos ſæpe aliàs beatum,aliàs miſe-
rum eſſe dicturos.Ita beatum, Chamæleonti ſimilem,nec ſa
tis firmum,affirmabimus. Atqui non eſt rectum, fortunam

A consectari. Non enim in ea positum est beatum esse vel miserum, etiam si hanc humana, vt dixi, vita desyderat. Beatæ autem vitæ dominæ sunt virtuti consentaneæ actiones, cõtrariæque contrariæ. Hanc autem ratiõe id quoque cõfirmat quod quæsitum est. Nulla enim in re mortalium tanta inest firmitas, tanta constantia, vt iis in rebus quæ virtute gerũtur. Multo enim scientiis ipsis & firmiores sunt & constantiores. quarũ vt quæque præstãtissima est, ita stabilis maximè: idque accidit ob eam causam maximè, quòd diutissimè in iis viuãt
B beati. Quæ causa est, cur nulla obliuione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talisque per omne tẽpus ætatis futurus est. Semper enim vel maximè ea & geret & cogitabit omnia, quæ virtuti congruunt: & quęcunque fortuna casum inuexerit, hunc maximè decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus, omnique reprehensione carẽs. Cúmque multos casus fortuna inuehat, iique magnitudine & exiguitate differãt: perspicuum est, res secundas & aduersas, quæ paruæ & exiguæ interueniunt, nullum ad vitam mo
C mentum habere: quæ autẽ & magnæ & multæ prosperè eueniunt, vitam efficient beatiorem. Nam & ad splendorem per se valent, & ad ornatum: & vsus earum gloriæ plenus est & dignitatis. Quæ autem contrà accidunt, eæ vitam beatã illæ quidẽ labefactant, (nã & dolores afferunt, & multas actiones impediunt,) sed tamen tum splendescit apparetque maximè, cùm sedatè ac moderatè quis & multas & magnas perfert calamitates: non indolentia quidem, sed quòd generoso, forti, magnoq; sit animo prædi tus. Quòd si sunt, vt dixi, vitæ
D dominæ actiones, certè nemo qui sit beatus, esse miser vllo pacto potest. Neque enim vnquã quæ odio digna sunt, quæque mala faciet. Eũ enim qui vere bonus sit, quique sapiens, putamus omnes casus fortunæ æquo animo esse laturum: ex iis etiam quæ sint in potestate, semper pulcherrima quæque facturum. Vt & bonus imperator exercitu eo qui adest semper vt vsus belli ferat, commodissime vtitur, & sutor ex iis pellibus quæ suppetant calceum aptissimũ conficit, eodemque modo cæteri omnes artifices. Quòd si ita est, qui beatus

ſit,miſer eſſe nullo modo poteſt.nõ tamẽ beatus ſit quidem, E
ſi in Priami calamitates incidat.Nec rarius quidem certè eſt
& mutabilis. Neq; enim ex felicitatis poſſeſſione facilè quis
deiici detrudiq́ue poteſt : nec id leues caſus,ſed & graues &
magni efficiant. Ex miſero autem iterum beatus nõ fiet exi-
guo tempore:ſed ſi producto abſolutoq́ue ſpatio,rerum ma-
gnarum ac præclararum in eo accedat cumulus.Quid igitur
prohibet nos beatum ſtatuere eũ,qui virtutis perfectæ per-
fecto fungatur munere? quiq́ue in bonorum externorũ ſatis
magna abundantia viuat,nõ aliqua parte ætatis,ſed in omni F
vita confecta atque abſoluta:aut certè eodem addendũ, qui
& eam vitã ſit acturus,& mortem ex ratione obiturus? quã-
doquidem incertus eſt rerum futurarum exitus, & beatitu-
dinem finem eſſe, ac quiddam omni ex parte perfectum po-
nimus. Quæ cum ita ſint, beatos ex viuis dicemus eos, qui-
bus adſint permanſuraq́ue ſint quæ enumerata ſunt omnia.
11 at beatos homines.Atque hæc quidem hactenus. Caſus
autem & res aduerſas poſterorũ ac amicorum omniũ nihil
pertinere omnino ad mortuos, valde ab amici officio alienũ G
ſit,ſentẽtiisq; omniũ repugnare videatur.Igitur quàm multi
caſus ſint,iiq́ue longè ac latè differẽt,cumq́ue alii magis,alii
minus pertineant,ſingillatim quidem diſſerere,lõgum ſit &
infinitum:ſummatim & populariter,ſatis.Vt igitur aduerſæ
res quæ beato accidunt, aliæ momentum habent ad vitam,
aliæ leues ſunt:ſic eæ omnes quæ amicis.Sed permultum in-
tereſt,viuis an mortuis mala cõtingant: ac multo etiam ma-
gis,quàm vtrum res iniquæ & nefandæ in tragœdiis antè tra
ctentur,an gerẽtur.Ratiocinandũ igitur etiam eſt hic, quid H
quicque interſit;vel potius quærendum eſt de mortuis, vtrũ
alicuius boni participes ſint,an contra.Perſpicuum enim eſt
ex his,etiam ſi quid ad eos pertineat,ſiue boni ſiue mali,exile
id & exiguum aut omnino aut illis fore. ſin minus,certè non
tantam vim in eo eſſe, vt vel beatos eos qui non erant prius
efficiat:vel iis qui antè beati erant,beatam vitam eripiat.Er-
go hoc quidem iam apparet, res & ſecũdas amicorum & ad-
uerſas, ad eos pertinere illas quidem qui occiderint: ſed ita,

A vt neque ex beatis miſeros faciant, neque aliud quicquã ge-
neris eiuſdem. His ita expoſitis,iã felicitas in bonis ſit lau- 12
dabilibus, an potius gloriatione dignis, videamus. Eſt enim
perſpicuũ, eã nõ numerari in iis quæ ipſa nõ ſunt per ſe bo-
ne,ſed eſſe poſſunt.Igitur hoc apparet,quod laudabile ſit, o-
mne ob eã cauſam laudibus affici, quòd affectione aliqua ſit
præditum,& ad aliud quodã modo referatur.Nam & iuſtos,
& fortes,&vno nomine viros bonos,& virtutes propter ope-
B ra,munera,actionesq́; laudamus.Et robuſtos,& qui ad cur-
ſum valent homines, cæterosq́; eiuſdẽ generis propterea lau
damus, quòd à natura inſtituti ſint, aptique ad gerendas res
aliquas,quæ in bonis ſunt & honeſtis.Quod ex iis etiã laudi-
bus quæ diis tribuũtur,perſpici poteſt.Ridiculas enim eas ſo
re cõſtat,ſi ad nos referantur. Hoc fit propterea,ꝙ laudes,vt
dixi,referendo tribuuntur. Quòd ſi laus in eo genere eſt,id
perſpicuũ eſt, vt quicque optimum eſt,ita minimè ad laudẽ
valere,multoq́; id eſſe & maius & præſtãtius. Idq́; ex eo etiã
C perſpicitur,ꝙ & deos beatos fortunatosq́; ducimus:& viros,
vt quiſque ad Deũ proximè accedit.Eadẽ eſt rerũ bonarum
ratio. Beatitudinẽ enim nemo ornat laudibus vt iuſtitiã, ſed
quòd multo & diuinior ſit & melior, diuino honore afficit.
Rectè etiã Eudoxus videtur primas partes tribuiſſe volupta-
ti.Nã cũ in bonis eſſet ipſa, neq; laudaretur, declarari puta-
bat,eã rebus omnibus præſtare quæ eſſent laudabiles: in eo-
déque eſſe genere deum ac ſummũ bonũ, quoniã ad ea cæ-
tera referrẽtur.Eſt enim virtutis laus propria: quippe cùm ea
apti ſimus ad res honeſtas gerẽdas. Encomia autem ea potius
D attingunt,quæ tã corporis ꝙ̃ animi gerũtur viribus. Sed hæc
quidẽ accuratius inueſtigare eorũ ſit potius,qui in encomiis
elaborarunt:nobis autẽ ex iis perſpicuũ eſt quæ dicta ſunt,in
bonis iis quæ ad decus valẽt, perfectiſque numerari beatam
vitã.Quod ita eſſe hinc etiã apparet,quòd eſt principiũ.eius
enim cauſa omnes omnia facimus.principiũ autẽ,idq́; omne
in quo cauſa eſt cur cætera bona ſint, gloriatione dignum &
diuinũ ponimus. Sed quoniã beatitudo eſt actio quædam 13
animi virtuti vndique abſolutæ cõgruens,iã virtus ipſa con-

b

ſyderanda cognoſcendaque eſt.ſic beatam vitā facilius con- E
templabimur. Atq; is quidē videtur qui ciuili ſcientia verè
inſtructus eſt,huic maximam dediſſe operā:quoniā hoc vult,
hoc ſpectat, & ciues bonos efficere, & obedientes legibus.
Hoc declarant Cretenſium & Lacedæmoniorū legiſlatores,
& ſi qui alii in eo genere floruerunt.Quòd ſi hæc ciuilis ſciē
tiæ propria eſt cognitio,perſpicuū eſt,cum eo inſtituto quod
iam inde ab initio ſecuti ſumus,omnē hanc cōgruere & cō-
ſentire quæſtionē.Videndū eſt ſcilicet,quæ ſit hominis vir-
tus. etenim de ſummo bono hominis quærebamus. Sed vir- F
tutem dicimus hominis, nō quæ corpus, ſed quæ animū at-
tingit humanū:beatamq; vitam, animi actionē nominamus.
Quæ cum ita ſint, perſpicuū eſt, vt eum qui oculos curatu-
rus ſit,totum corpus : ſic eum qui ciuili ratione inſtructus
ſit,ea omnia quodāmodo quæ ad animū pertinent cognita
habere oportere:ac multo etiā magis,quo maior ciuilis ſciē
tia & melior q̄ medicina eſt.Atqui clari nobileſque medici
multū operæ in cognitione corporis ponunt . Cognoſcēdus
igitur ei animus eſt,qui ciuili ſciētia eſt præditus.Cognoſcē-
dus eſt autē horum cauſâ,& quoad ſatis ſit ad ea quæ quæri- G
mus.Nā ſubtilior accuratiorq; eius explicatio maioris nego-
tii ſit,q̄ ipſa illa res quā nobis proponimus.De qua quoniam
in iis libris quos ἐξωτερικοῖς inſcripſimus,ſatis multa diximus,
illinc aſſumenda ſunt quæ ad hunc locū pertinebunt,veluti
vnā eius partē expertem eſſe rationis, participē alterā . Vtrū
autē ſe paratæ ſint, vt partes corporis, & quicquid ex parti-
bus cōſtat:an cogitatione duæ res ſint,quæ ſua ſponte ſepa-
rari nequeant,quēadmodū in orbe pars quæ cōuexa dicitur, H
& cōcaua: ad id quod agimus,nihil intereſt.Eius autē partis,
quæ rationis expers eſt,alia vis eſt etiā plantæ cōmunis:eam
dico,quæ cauſa eſt cur alamur & augeamur . Hāc enim vim
animi tum in iis omnibus quæ aluntur,tum in fœtibus licet
ponere,tum etiā in perfectis animantibus.hanc enim aptius
14 eſt,q̄ aliam. Huius rurſum cōmune quoddā munus eſt,nō
hominis proprium:quippe cum tum maximè cū ſomnus ca-
pitur,hæc ſiue pars ſiue vis ſuo officio& munere fungatur.

A Atqui bonus ab improbo in somno minime internoscitur. Hinc negant inter beatos ac miseros per dimidiatũ vitæ tẽpus quicquã interesse. Idq; iure ac merito accidit, propterea ꝙ somnus animi est requies, nõ quia bonus sit vel malus, nisi si quæ motiones sensim oriantur, ac tũ meliora visa sunt bonorum q̃ quorũlibet. Sed hæc quidẽ hactenus. Alendi etiam vis prætermittenda est, quãdoquidẽ virtutis hominis expers est. Alia autẽ est etiam vis animi rationis expers, quæ tamen eius quodã modo est particeps. Nam & cõtinentis impoten-
B tisq; rationẽ & animi partẽ eã quæ rationẽ habet, laudamus. Inuitat enimvera ratio bene sanos ad iustitiam & æquitatẽ. Constat autẽ in eis aliquid aliud esse innatũ præter rationẽ, quod repugnat obsistitq; rationi. Vt enim in corpore, si partes dissolutas & dissipatas dextrorsum moueri velimus, cõtrà ad læuã perspicue feruntur: sic in animo. distrahuntur enim in cõtrarias partes impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod rapit & distrahit videmus, in animo non videmus.
C Certè nihilo minus existimare debemus inesse quiddam in animo præter rationẽ, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autẽ ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autẽ, vt dixi, rationis est etiã particeps. paret enim rationi in cõtinente, ac multo etiam magis in tẽperatis & fortibus, in quibus omnia rationi cõgruũt. Hoc ergo apparet, vim expertẽ rationis esse duplicẽ: vis enim ea quæ crescẽdi causa tributa est, nulla ex parte rationis est particeps: cõcupiscendi autẽ & appetendi quodãmodo ea vtitur, quatenus ei obedit, atq; paret. Atqui eam dicimus cõpotem quidẽ & parẽtis amicorũq; rationis
D nõ tãquam mathematicorum. Nam vim expertem rationis parere quodammodo rationi, & admonitiones, & obiurgationes, & adhortationes indicant. Quòd si cõfitendum est, hanc quoque vim cõpotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia propriè & in se ipsa: alia veluti probus filius obedit parenti. Hac autem distinctione & dissimilitudine etiã virtus diuiditur. alias enim in ratione esse dicimus, alias more perfectas. In ratione sunt, vt sapientia, vt sagacitas, vt prudentia: more perfectæ, vt liberalitas & tẽperantia.

Nam cùm de moribus alicuius loquimur,non sapientẽ eum, E
vel sagacem dicimus,sed clementẽ & modestum.sapientem
etiam laudamus ob animi habitum , & habitus eos qui laudabiles sunt,virtutum nomine appellamus.

ETHIC. ARISTOT. LIB. II.

1 SED cùm duo sint virtutum genera,alterũ earum quas in ratione esse dicimus, alterum earum quas morales &voluntarias:rationis quidem magna ex parte à doctrina ortum accessionemque habent. F
Itaq; & exercitationis indigent & temporis. ἡ δ' ἠθικὴ id est moralis & voluntaria virtus, ἐξ ἔθους id est more, à quo nomen duxit,quod paulum ἀπὸ τοῦ ἔθους deflexit,omnino cõparatur.Ex quo perspicuũ est,nullã omnino moralium virtutũ ingenerari nobis natura.Nihil enim quod insitum & innatũ est,aliter atque est,assuescit. Vt lapis qui suapte spõte deorsum fertur, nunquam in sublime ferri assuescat, ne si milies quidẽ eum quis sursum vt cõsuefaciat,emittat.Eodemq; modo nec ignis deorsum , nec aliud quicquã aliter atque ipsius
natura ferat,potest assuescere. Non igitur à natura,neq; cõ- G
tra naturam in nobis insunt virtutes:sed nati factique sumus ad eas & percipiẽdas natura,& efficiendas cõsuetudine.Iam verò quæ nobis à natura tributa sunt,eorũ primùm facultates accipimus,deinde officiis muneribusq; fungimur.Quod in sensibus cernere licet.Neq; enim ex eo ꝙ crebro aut aspeximus,aut audiuimus,sensus accepimus:cõtraque eorũ cum iam essemus cõpotes,eis vsi sumus,non cùm vsi essemus,per-
cepimus. At verò virtutes accipimus, antea cùm operis ali- H
quid cõfectum dederimus.Quod in cæteris fit artibus.Quæ enim faciẽda sunt cum didicimus,ea tum cum agimus,discimus maximè.Veluti homines tum architecti existunt maximè,cùm ædificãt:& citharœdi cùm fidibus vtuntur.Similiter tum iusti,tẽperãtes, fortesque efficimur maximè,cum ea facimus quæ iusta sunt,quæ modesta,quæ fortia. Atque etiã hoc ipsũ declarat & docet quod fieri solet in reb.pub.in quibus legislatores cõsuetudine & exercitatione ciues bonos ef-

A ficiunt.Eſt enim hæc omnium qui leges imponunt ſententia
& voluntas.Quod qui minus rectè faciunt,aberrant.quippe
cùm hac vna re præſtet vitioſæ bene conſtituta Reſp.Iam ex
iiſdem rebus oritur virtus omnis,& ab iiſdem interit.Similis
eſt ratio artium omniũ. Nam ex eo quòd vtuntur fidibus,&
clari & ignobiles citharœdi exiſtunt.Eadem eſt ratio archi-
tectorum reliquorumque omnium.Nam ex eo quòd ſcitè &
peritè ædificant, boni architecti futuri ſunt: ex eo ꝙ inſcitè,
B mali. Quod ni ita ſe haberet, nec rationi vllus eſſet nec do-
ctrinæ locus,omneſq; docti & indocti naſcerētur. Eademq;
omniũ virtutum cauſa & ſententia eſt.Nam cùm ea facimus
quæ pactis continentur iis quæ hominibus inter ipſos inter-
cedunt,alii iuſti,alii iniuſti efficimur. Et cùm ea omnia quæ
acerba moleſtaque ſunt,agimus,aſſueſcimusque aut timere,
aut cõfidere,nõnulli fortes,quidã timidi ignauique exiſtunt.
Eodemq; modo de cupiditatibus & iracundia iudicãdũ eſt:
quoniã alii temperantes & clementes,plerique intẽperati &
C iracundi efficiuntur:hi quia ſic,illi quia ſecus in iiſdẽ verſen
tur. Atq; vt vno verbo finiã,ex ſui ſimilibus actionibus om-
nes habitus oriũtur. Itaq; faciendæ ſunt certo quodã genere
actiones, quandoquidem earum differentias habitus conſe-
quuntur. Nõ igitur parui,ſed magnopere,atq; adeo ad ſum-
mã refert, vtrum ſic an ſecus iam inde à puero aſſueſcamus.

Quoniam igitur huic negotio quod ſuſcepimus, non eſt 2
propoſita contẽplatio quaſi finis,vt cæteris (id enim agimus,
non vt quid virtus ſit, intelligamus, ſed vt boni efficiamur,
quãdoquidẽ vſus eius nullus foret) neceſſe eſt quemadmodũ
D actiones & officia ducãtur,cõſyderare. In iis enim ſitum eſt,
quemadmodum dixi,vt habitus quales debent,oriantur. Ac
illud quidem cõmune eſt omnium, idque poſitum ſit,rectæ
rationi cõueniẽter fieri: deq; eo diſſeretur poſterius,& quid
ſit recta ratio, & quẽadmodũ affecta ſit ad reliquas virtutes.
Illud autem prius cõſtare & cõuenire debet,omnem quæ de
rebus agendis habetur orationem,populariter,nõ ſubtiliter
tractari oportere:vtque initio diximus,rationes pro rei natu-
ra exigeñdas eſſe. Vt autem in rebus ſalubribus, ſic in actio-

nibus,iisque omnibus quæ conducunt,nihil ineſt firmitatis, nihil ſtabilitatis,& roboris.Cumque eiuſmodi ſit,quæ de genere toto habetur oratio, multo etiã minus certa eſt quæ de rebus ſingulis habetur, quoniã nec ſub arte, nec ſub præceptionem vllam cadunt. Sed vt in medicina & gubernatoris arte, ſic iis omnibus qui in actione rerum verſantur, tẽporis habenda ratio eſt. quãquam autem id eſt quod nunc agimus eiuſmodi,tamen danda omnino opera eſt vt alleuetur. Hoc igitur imprimis intelligendum eſt, iis omnibus quæ ſunt in hoc genere,ab eo quod nimiũ & parum eſt,interitum impẽdere natura (perſpicuis enim rebus ad obſcuras illuſtrandas vtendum eſt) Id quod licet in viribus &valetudine cernere. nã & profuſæ & remiſſæ nimium exercitationes labefactant vires, euertuntq; funditus.& poculenta ac eſculenta ſi modum tranſeãt,vel infra modum adhibeantur,labefactant valetudinem eodẽ modo:ſin moderata ſint & modica,pariunt, augẽt,ac tuentur.Quod idẽ & in temperantia,& in fortitudine,cæteriſq; virtutibus cõtingit. Qui enim fugit timetq; pericula omnia, quique nullũ perfert, is timidus & ignauus euadit:& qui nullũ timet omnino, ſed adit omnia, is audax exiſtit.Itemque qui omnibus voluptatibus perfruitur, nullamque prætermittit,intemperans: qui verò omnes prætermittit & cauet, vt ſolẽt agreſtes, is ſenſus omnis expers iudicandus eſt.Tollitur enim tẽperantia,tollitur fortitudo ab eo quod nimiũ eſt & parum. At verò ſaluæ ſunt & incolumes mediocritate dominante.Verùm nõ ſolùm ortus incrementaque & interitus ex iiſdem & ab iiſdem efficiuntur, ſed in iiſdem etiã actiones verſantur. Quẽadmodum enim aliis in rebus quæ euidentiores ſunt,id cõtingit,veluti in viribus,vt ex eo gignãtur, ꝙ & multum cibi capiatur, & multi labores ferantur, quod valens viribus efficere poteſt maximè: ſic in virtutibus.Nã & ex eo temperantes efficimur,ꝙ nos à voluptatibus abſtinemus: & cùm ii ſumus, ab iis facillimè abſtinere poſſumus.Similis eſt ratio fortitudinis.Nã cũ & ea quæ terribilia ſunt deſpicere,& eadẽ magno animo ac forti perferre aſſueſcimus,tũ fortes exiſtimus,quales cùm ſumus,quæ

E F G H

A terrorem afferunt, facillimè sustinemus. Habitus autem qualesʃint, ex voluptate ac dolore quæ facta & opera consequuntur, perspici debet. Nam qui se à corporis voluptatibus abstinet, eoque ipso lætatur, is tēperans: qui id molestè acerbeque fert, is intemperans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eoque voluptatē percipit, aut certè nō fert grauiter, fortis: qui ægrè fert, is habēdus ignauus. Virtus enim moralis ac voluntaria omnis inhæ-

B ret voluptatibus ac doloribus. Nā & voluptatum blanditiis deliniti, ad ea gerenda omnia quæ praua sunt, impellimur: & dolorum cum admouentur faces, à rectè factis deducimur. Itaque Platonis sententia, institutos esse omnes oportet iam inde à puero, vt lætemur bonis rebus, doleamusq; cōtrariis. Recta est enim hæc educatio. Iā verò si in actionibus, & perturbationibus hærēt virtutes: omnem autem perturbationē actionemque omnē sequitur voluptas aut dolor: ob eā certè causam virtus in voluptatibus doloribusque versatur. Hoc

C etiam supplicia, quæ ob eas sumuntur, indicant. medicinæ enim quædā sunt. At curationes ex dissimilibus cōtrariisq; rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodum suprà dixi, quibus in rebus positum est, vt melior vel deterior gignatur, in iis vim suam omnē obtinet. A voluptatibus autē & doloribus habitus vitiosi nascuntur: propterea quòd ea quis sequatur aut caueat, vel quæ facienda fugiendaque non sint, vel quando, vel quomodo facienda non sint & cauēda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaq; virtutes vacuitates quasdā perturbationum tran-

D quillitatesque animi definiunt. Haud probè quidem, quòd omnino dicant, nec adiūgant quomodo decet, aut quomodo nō decet, & quādo, & cætera omnia quæ addūtur. Ergo hoc præponitur, virtutem quæ in hoc genere est, in voluptatibus doloribusq; versari, in eaque ad res optimas gerendas inesse momēta maxima: in vitio, cōtrà. Quod ex eo etiā perspici potest, quia cū tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, iucundum: & tria quæ superioribus cōtraria sint, turpe, inutile, molestum: cùm in iis omnibus vir bo-

A fit ea certo quodã genere effici. At verò quæ virtute geruntur, non si ea quodam modo affecta sint, continuo iustè temperatéve efficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quodammodo sit affectus. primùm, si sciens, deinde si volens & vltro, idque eorum causa: tertio, si firmo & stabili animo faciat. Quorum præter scientiã nihil artibus tenendis percipiendisq; requiritur. Ad virtutes verò, cùm scientia parum aut nihil valet, tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris. Quæ quidem cõsuetudine iustè moderateque viuendi omnia cõ-
B parantur. Ergo tum denique res iustæ ac modestæ dicuntur, cùm eiusmodi sunt, quales viri iusti temperãtesque agerent. Iustus autem & modestus is demum est, non qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat vt iusti & frugales faciũt. Hoc ergo vere dicunt, ex rectè tẽperateq; acta vita iustos moderatosq; viros effici. Quam vitã qui nõ traducat, is nũquã est futurus bonus. Sed plerique cum hæc non faciant, ita denique se & probos fore & philosophaturos putãt, si ad verba cõfugiant. Ii simile aliquid faciunt quod ægroti, qui medicos illi quidẽ
C libenter audiunt ac diligẽter, sed nihil eorũ quæ præscripta sunt faciunt. Quemadmodũ igitur illis nũquam bene habiturum est corpus qui ita curãtur: sic nec his animus, qui isto modo philosophantur. His expositis deinceps videndum est, quid sit virtus. Quoniã igitur tria sunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus vnũ aliquid sit virtus necesse est. Perturbationes autem appello, vt cupiditatẽ, vt iram, vt excandescentiam, timorẽ, audaciam, vt inuidiam, gaudium, amicitiam, vt odium, desyderium, æmulationem,
D misericordiam, & omnino ea omnia, quæ vel voluptas cõsequitur vel dolor. Facultates autẽ, quibus ad perturbationes accipiendas apti sumus, dicimus, vt per quas vel irasci possumus, vel dolere, vel misereri. Habitus verò sunt, quibus probe vel male affecti sumus in perturbationibus: velut cũ irascimur, si vehementius, vel parũ, male: sin mediocriter, bene affecti sumus: itẽq; in cæteris. Ac perturbationes quidẽ nec virtutes sunt, nec vitia, propterea ꝙ ex perturbationibus nec probi nec improbi nominamur: ex virtutibus & vitiis nomi-

namur:quodque perturbationes nobis nec laudi dantur,nec E
vitio.Nec enim qui timet laudatur,aut qui iraſcitur:nec qui
omnino iraſcitur,vituperatur,ſed qui certo quodã modo.At
verò propter virtutes & vitia iure laudamur , aut vitupera-
mur.Iam iraſcimur & timemus inconſultò,virtutes aut ipſa
cõſilia ſunt, aut res geſtæ conſilio.Ad hæc,perturbationibus
moueri dicimur:virtutibus & vitiis non moueri,ſed quodã-
modo affici dicimur: ob easque cauſas ne facultates quidem
ſunt . Neque enim eo vel boni dicimur aut mali ꝙ omnino
agere poſſumus,vel laudamur,vel vituperamur. Præterea fa F
cultate præditi ſumus natura, boni vel improbi non ſumus,
quod ſupra oſtẽdimus.Quòd ſi nec perturbationes ſunt vir-
tutes , nec facultates,relinquitur vt ſint habitus.Ac virtutis
6 quidẽ quod ſit genus,dictũ eſt. Dicendũ eſt autẽ nõ ſolum
habitus eſſe virtutes,ſed etiã quales ſint.Hoc igitur cõfiten-
dũ eſt,virtutẽ omnẽ,in quo ipſa ſit,eũ probè affectũ reddere,
officiumque ac munus eius probẽ exequi. Vt virtus oculi &
ipſum oculũ integrũ efficit,& munere illius rectè fungitur.
virtute enim oculi probè cernimus.Itemq; virtus equi,equũ
generoſum efficit, & ad curſum aptũ, & ad vehendũ eũ qui G
inſideat,ad expectãdosque hoſtes idoneũ. Quòd ſi ita eſt in
omnibus,certè hominis virtus habitus erit, quo & bonus ho
mo efficitur, & officio ſuo ac munere probe fungitur . Hoc
quemadmodũ futurũ ſit, & iam diximus, & nunc ita deniq;
perſpici poterit,ſi qualis eius ſit natura,etiã atque etiã cõſy-
derabimus.Licet quidẽ in omni natura cohærente & conti-
nuata,quæq; ſecari poteſt & diuidi,& quod præſtat,notare,
& quod ſuperatur,& quod æquale eſt:idq;vel pro rei natura H
vel noſtro more.Aequale autẽ dicitur id,quod mediũ eſt in-
ter rem quæ præſtat,& eã quæ vincitur.Rei autem medium
appello id,quod æquè abeſt ab vtraque extremitate : idque
apud omnes vnũ idẽque valet & efficit. Noſtra autẽ ratione
id mediũ eſt, quod nec tranſit modum nec deſerit , nec vnũ
idẽque apud omnes valet. Vt ſi decẽ nimiũ multa ſunt,duo
nõ ſatis,capiãt ſex pro rei medio. Aequè enim ſuperant atq;
ſuperantur.Hoc autem medium à proportione arithmetica

A ducitur. At quod nobis medium eſt,non ita ſumitur. Non enim ſi cui decem minas edere nimium ſit, duas parum, ſex minas magiſter ludi præſcripſerit. Eſt enim hoc fortaſſe nimiũ vel parũ ei qui capiat, vt Miloni parum, tyroni nimiũ. Eadẽ eſt & curſus ratio & luctæ. Ita nimiũ & parum artifices omnes vitant, mediocritatẽ & exquirunt, & perſequuntur: ac mediocritatem non rei quidem, ſed quæ à nobis ducitur. Quòd ſi ars omnis & ſcientia ita denique præclarè ſuũ munus exequitur & abſoluit,ſi mediocritatem intuetur, ad eãque ſua opera omnia refert (hinc ſolent de operibus iis quæ

B perfecta ſunt & abſoluta,prædicare,nec iis detrahi quicquã nec addi poſſe, quia nimiũ & parum omnẽ præſtãtiam laudemque artis labefactet,conſeruetq; mediocritas) clari autẽ artifices eò,vt dixi,opera ſua referũt:& vt natura, ſic certior eſt dux virtus præſtantiorq; q̃ ars omnis:profectò mediocritatis ea ſit indagatrix neceſſe eſt.De ea loquor,quæ voluntate ac more ſuſcipitur,quæ in perturbationibus actionibusq; conſiſtit,in quibus eſt,& nimiũ,& parum,& mediocritas.vt

C & timere & cõfidere,& cõcupiſcere,& iraſci,& miſereri,& omnino gaudere,& dolere poſſumus & nimium,& parum: quorum vtrunque non rectè fit. At verò quando,quibus de cauſis,quibuſq; rebus decet,cuiuſque rei cauſa,& quomodo æquum eſt hæc facere omnia,perfectum quiddã eſt ac optimum:quod quidẽ in virtute ſitum eſt. Itemq; in actionibus & officiis nimiũ,& parum verſantur,& mediocritas. At virtus in perturbationibus actionibusq; cõnectitur: in quibus & nimiũ & parum in vitio eſt:mediocritas in laude & rectè

D factis,quæ duo virtutis ſunt maximè propria.Eſt igitur mediocritas quædã virtus, cùm medii & perfecti ſit indagatrix. Iam peccare licet multis modis, quoniã vt Pythagorei cõiiciebant,malum infinitum incertumque eſt,bonum certum atq; finitum. At verò rectè facere vno modo licet.Itaq; illud facile,hoc difficile eſt. Nam & à ſigno diſcedere facile eſt,& ipſum attingere magni negotii. Ob eamq; cauſam nimiũ & parũ in vitio eſt,mediocritas in virtute. Boni enim vno modo efficimur, mali modis omnibus. Eſt igitur virtus, habi-

tus animi iudicio susceptus, in mediocritate positus, ea quæ E
nos attingit, ratione sic rectus, vt prudens præscripserit. Mediocritas autem duorum vitiorum est: quorum alterum eo ꝙ superat, alterum eo quòd parum est, cernitur: idque vel ob id maximè, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorũ modumque transeant, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit, & seruat mediocritatem. Quocirca virtus natura sua & definitione, qua quid esset explicatum est, mediocritas intelligitur, rei optimæ perfectæque ratione, extremitas. Sed nõ omni actioni & perturbationi modus adhiberi F
& apponi potest. Sũt enim quædam quæ nomine suo vitiosa declarari videntur, vt maleuolentia, vt impudentia, vt inuidia: & in factis, vt adulterium, furtum, cædes. Hæc enim omnia, quæque sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: nõ eorum immensi nimium aut parum magni progressus. Núquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed sunt semper in vitio: nec in his talibus illud rectè, aut non rectè versatur, adulterando, vel quãdo, vel quemadmodum opus est: sed absolute quiduis eorum facere, vitiosum est. Quamobrem nihil interest, vtrum quis moderatam iniustitiã, mo- G
deratam ignauiam, moderatam intemperantiam quærat, an immoderatas eas, & nimium paruas. Nam isto quidem modo & ei quod modum transit eumque deserit, modum apponere licebit: & ei quod vltra modũ progreditur, id quod modum superat: & ei quod parum est, id quod parum est. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium est nec parum, propterea quòd mediocritas quodammodo in summo sita est: sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec pa- H
rum, sed vt quicque gestũ est, ita est in vitio. Omnino enim nec eius quod nimiũ est & parum modus vllus est, nec mediocritatis nimium & parum.

7 Hæc autem non solum de genere toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiã conuenit accommodare. Omnium enim disputationum quæ de actionibus officiisque instituuntur, ea quæ ad genus vniuersum accommodãtur, latissimè patent: quæ autem ad partes, ad veritaté propius accedũt. In singulis enim rebus actiones

A & officia verſantur, quibus debet reſpōdere oratio. Hæc igi-
tur ex ſubiecta ſunt deſcriptione capienda. Ac in metu qui-
dem & cōfidentia, fortitudo mediocritas eſt. Eorum autem
qui modum tranſeunt, qui timoris vacuitate, vacat nomine.
(Sunt autem multa vacantia nomine:) qui autem confidētia
impulſus, modum egreditur, audax cōfidensque nominatur.
At qui nimium timet, parumque confidit, ignauus dicitur.
In voluptatibus autē & doloribus non omnibus quidem, ſed
ad corpus pertinentibus, iisque potiſsimum quæ tactu per-
B cipiuntur, minus etiam in doloribus, modus eſt, tēperantia:
nimiū, intemperantia. Qui porro à voluptatibus nimiū ab-
horreant, nō admodū multi reperiuntur, vt ne nomen quidē
habuerint. Appellentur ſanè omnis ſenſus expertes. Iam in
dandis accipiendisque pecuniis mediocritas, liberalitas dici-
tur: quæ modum tranſit, prodigalitas: quæ ab eo deficit, aua-
ritia, & illiberalitas. Contrarioque modo in iis vltra modum
progrediuntur, ab eoque deficiunt. Prodigus enim largiēdo
modum tranſit, & accipiendo abeſt ab eodē. At verò auarus
C in accipiendo nimius eſt, in dando parcus. Atque hæc quidē
nūc populariter ac ſummatim exponimus, hoc ipſo cōtenti,
poſt diſſeremus ſubtilius. Verſantur etiā in pecuniis aliæ affe
ctiones, quarum mediocritas magnificētia nominatur. Nam
inter magnificū & liberalem hoc intereſt, ꝙ ille in magnis,
hic in paruis cernitur. Nimiū ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία: parū,
μικροπρέπεια dicitur, differuntque ab iis quæ ſunt liberali-
tatis. Quid autem differant, poſterius docebimus. Porro in
honore & infamia mediocritas, magnitudo animi appella-
D tur: exuperantia, elatio animi: defectio, paruus puſillusque
animus. Quam autem rationem liberalitatē ad magnificen-
tiam habere docuimus, paruis differētem, eandem habet ad
magnitudinē animi quæ in magnis honoribus verſatur alia
quæ in paruo honore cernitur. Licet enim & vt decet hono-
rem gloriamque expetere, & nimiū & parum. Qui nimia cu
piditate ducitur gloriæ, is ambitioſus: qui nō ſatis, vacuus ab
honoris cupiditate appellatur: at qui modū tenet, vacat no-
mine. Atque etiā affectionibus nullum nomen impoſitū eſt,

nisi quòd ambitiosi propria est ambitio. Hinc extremi de va- E
cua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, iudicio disceptant: estque cum nos eum qui modum tenet, ambitiosum: est cum eũdem, abhorrentem ab omni honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quã ob rẽ faciamus, deinceps explicabimus. Nunc nostro more disseramus de cæteris. Atque etiam in ira exuperantia est, defectio, & mediocritas. Cumq; eorum nõ ferè extent nomina, eũ qui modum tenet, clementem, & mediocritatẽ clementiam mansuetudinemq; F
nominamus. Extremorum is qui vltra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autẽ parum irascitur, lentus, vitium lentitudo dicitur. Sunt etiã tres aliæ mediocritates, finitimæ omnino, sed tamen inter se differunt aliquid. Nam cùm in sermonũ actionumq; societate versentur, hoc tamen differunt, ꝙ vna in veritate, aliæ duæ in vitæ iucunditate cernuntur. Atq; huius quidẽ iucunditatis pars altera ludis tribuitur, altera omnibus rebus iis quæ vitã attingunt humanam. Quamobrem de his etiã nobis dicẽdum est, G
quo facilius in omnibus ferè rebus mediocritatẽ esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta nec laudãda, quin etiam vituperanda. Et quanquã permulta sint eorum vacantia nomine, tamẽ dãda opera est, vt iis sicut aliis nomina imponamus, quo & res dilucidior sit, & nos facilius cõsentanea dicamus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax, & habitus veritas dicitur. Simulatio si in maius progrediatur, arrogãtia. & qui eam habet, arrogans: Sin sua nimiũ extenuet, ipsa affectio dissimulationis: & qui ea præditus est, dissimulatoris nomine, & crimine notandus. In iucunditate porro H
quæ ad lusum accõmodatur, qui modum quendã adhibet, is comis, seu vrbanus habendus est, & affectio comitas & vrbanitas: at quæ modũ egreditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui verò omnino à ludo abhorret, is agrestis & rusticus, affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquã iucunditatem, eam quæ in vita adhibetur, qui ita se iucũdum præbet, vt ratio postulat, is facilis, & me-

A diocritas,facilitas dicitur.Qui modũ egreditur,si nulla causa ductus,affabilis: sin emolumenti sui causa,assentator habẽdus est.At qui omnino abhorret discedítq; á modo & ratione,seq; tristẽ rebus omnibus præbet, is morosus & difficilis putandus est.Atque etiam in perturbationibus,iisque rebus omnibus,quæ in perturbationibus versantur, mediocritates reperiuntur.Verecundia enim nõ est illa quidem virtus,attamen qui pudore afficitur,verè laudari solet. Nã his in rebus alius modum apponit, alius eum transit: vt pauidus, qui
B omni ex re pudore afficitur: tertius,qui à modo deficit, nullaq; ex re omnino pudore afficitur,impudẽs:qui autem modũ adhibet,is pudens & verecundus dicitur.Indignatio verò mediocritas est inuidiæ & maleuolentiæ.Cernuntur autem in iis ægritudinibus & voluptatibus omnibus quæ ob eas res suscipiuntur,quæ proximis eueniunt.Qui enim indignatur, is dolet illorum rebus secundis,qui iniuria iis fruuntur.Inuidus hunc vincens dolet rebus omnibus.At maleuolus tantũ abest ab eo vt doleat,vt etiam capiat voluptatem.Sed de his
C quidẽ alius est mihi ad dicẽdum cõstitutus locus.De iustitia autẽ quando nõ vno modo dicitur,deinceps diuisione adhibita,quemadmodum mediocritates vtræq; sint, differemus, itemque de virtutibus quæ rationi attributæ sunt. Cùm 8
autẽ tres sint affectiones,duæ vitiosæ,quarum vna immoderata est,altera modo deest,& vna virtus in mediocritate posita,sunt illæ omnes inter se quodãmodo cõtrariæ.Nã extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se contrariæ, & media extremis . Quemadmodum enim si id quod æquale est cum
D re minore comparetur,maius est,sin cùm maiore, minus: sic medii habitus,si cum iis qui absunt à modo,conferantur,superant:si cum iis qui modũ transeunt,deficiunt & in perturbationibus,& in actionibus.Fortis enim si cum ignauo cõferatur,audax & fidẽs:si cum audaci viro,ignauus timidusque videatur.Itemque temperans,si cum homine qui omnis sensus sit expers,intemperans:sin cũ intemperante,nullius sensus videbitur particeps. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus:cum prodigo,auarus habebitur.Ideoque declinant

à se,ac protrudunt extremi medium,vterque ad alterum: ap E pellâtque fortem virum,audax quidẽ ignauum,ignauus audacem.Eademque est ratio cæterorum.Hæc cum ita sint inter se contraria,maior quædã extremorum inter ipsos,quàm cum medio repugnantia est: quandoquidem longius absunt alter ab altero, q̃ vterque à medio, quẽadmodum res magna à parua lõgius abest,& parua à magna,q̃ vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere,vt audacia ad fortitudinẽ, auaritia ad liberalitatem.Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima F est . At ea quæ plurimùm differunt, contraria definiuntur. Ita fit,vt magis etiam inter se cõtraria sint,quæ plus distant. Medio autẽ in nõnullis repugnat magis parum,in quibusdã nimium.Vt magis est fortitudini contraria,nõ audacia quidem quæ modum transit:sed ignauia,quæ à modo &ratione deficit. Et temperantiæ nõ sensus priuatio,& vacuitas,cum sit defectio:sed intemperantia,quæ exuperantia est.Id quod ob duas causas accidit:vna,quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia propius est atq; similius alterum extremum me- G dio, iccirco non ipsum, sed contrarium magis opponimus. Veluti quoniam similior est ac vicinior audacia fortitudini, dissimilior ignauia,ideo hanc magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio,eadem ipsi magis repugnant. Atq; hæc quidem causa ex rei natura sumpta est: à nobis ducta est altera.Nã quas ad res sumus procliuiores natura, eæ sunt medio magis contrariæ:vt quia propensiores sumus ad voluptates natura,idcirco ad intemperantiam sumus quàm ad modestiam procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus,ad quæ maior est accessio.ob eamque causam magis est H intemperantia quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

9 Satis dictum esse arbitror,virtutem eam quæ more ac voluntate suscipitur,esse mediocritatẽ,quoque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est, nimiũ & parum:eamque talem esse propterea ꝙ indagatrix esset modi eius qui in perturbationibus actionibusque reperiretur. Quocirca difficile est in quaq; re excellere.Nec enim quic-

A quam difficilius, quàm reperire in omni re quod sit omni ex parte perfectum. Vt circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tātummodo reperire. Itemque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptusque facere, idque facile: at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quantum, quando, qua de causa, quóque modo irascēdum dandumque est, nec cuiusuis est, nec facile. Quapropter omnia præclara, rara, laudabilia, & pulchra. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primùm ab eo debent quod magis ei cō-
B trarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat,

Tu procul à fumoque regas, vndisque carinam.

Extremorum enim alterum grauius peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, secunda, vt aiunt, nauigatione minimum malum est eligendum. Quod fiet ea potissimum ratione, quam docebamus. Videndum est etiam diligēter, quæ ad vitia simus procliuiores. Alii enim ad alia, natura procliues sumus. Quod facile ex
C ea voluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisq; ab ea in cōtrariam partem debet deducere. Longè enim à delinquendo abducti, veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ii qui ligna cōtorta in rectum dirigunt. In omni autem negocio cum id omne quod voluptatem efficit, tum vel maximè vitanda voluptas est: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo senes illi erga Helenen affecti fuerūt, eodem nos esse debemus erga voluptatem, ad omnemque rationem illorum vox accomodanda est. sic enim dimissa illa & abiecta,
D minus aberrabimus. Vt ergo rem in pauca conferam, hæc si faciemus facillimè poterimus & cōsequi & seruare mediocritatem. Arduū hoc profectò, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonā modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdū homines eos qui minus succensent quàm deceat, laudamus, clementesque appellamus: interdum iratos, viros dicimus. Sed qui paulum aliquid decorum egreditur, nō est in vitio. Qui autem longius euagatur, is quoniam

c

minime latere poteſt, non caret reprehenſione. Atque is qui vituperandus eſt, quatenus, quantumq́ue ſit, non eſt facile oratione conſequi, nec quicq̃ eorũ quæ ſub ſenſum cadunt: quippe cùm in rebus ſingulis cõſiſtant hæc omnia, & omne de his rebus ſenſus ſit iudicium. Ergo iam hoc quidẽ perſpicuum eſt, perfectum & medium habitum in rebus omnibus eſſe laudabilem: deflectendumq́ue eſſe nunc ad id quod nimiũ eſt, nunc ad id quod parum. Sic enim quod rectum perfectumq́ue ſit, id nos facillimè eſſe conſecuturos. E

F

ETHIC. ARISTOT. LIB. III.

1 SED quoniã virtus in perturbationibus actionibusq́ue inhæret, ac in iis rebus quæ voluntate ſuſcipiũtur, laudi & vitio locus relinquitur: in non voluntariis, veniæ, interdum etiã miſericordiæ: profectò explicanda vis eſt ratioq́ue earum rerum quæ & voluntate, & contra voluntatem fiunt, iis præſertim, qui in virtutis cognitione verſantur: quæ expli- G
catio cõditoribus etiam legum ad honores decernendos, cõſtituendasq́ue pœnas, vtilis eſt. Sunt igitur ea nõ voluntaria, quæ vi fiunt, aut imprudentia: vi autem id fit, cuius cauſa & principium extrinſecus eiuſmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti afferat is qui illud facit aut patitur. vt ſi quò ventus impulerit, aut potentes homines. At verò quæ metu maiorum malorũ, aut honeſti cauſa fiunt, velut ſi quis tyrannus dominus parentum & liberorum, proponat turpe aliquid eis faciendum, hac lege, vt ſi faciant, incolumes ſint ac ſalui: ſin H
minus, interficiãtur: vtrum ſponte an inuiti faciãt, magna eſt quæſtio. Eadẽ eſt etiam ratio iacturarum, quæ fiũt cum tẽpeſtates oriuntur. Omnino enim voluntate ſua nemo iaciat: ſalutis autem ſuæ ac cæterorum cauſa, omnes qui quidẽ ſana mẽte ſint. Sunt igitur mixtæ huiuſmodi actiones illæ quidẽ: ſed voluntariis ſimiliores. Expetendæ enim ſunt tum cum geruntur: atqui finis actionis in temporis cõditione ac ratione poſita eſt: voluntaria igitur ac nõ voluntaria cum agit, di-

A cenda est actio. At sponte facit, quippe in quo principiũ positum sit cõmouẽdarum partium, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instrumenta adhibentur. Quarum autem rerum in quoq; sunt posita principia, eas vt agat & nõ agat, in eo situm est. Sunt igitur hæc talia voluntatis. At non sunt profectò voluntatis omnino: quandoquidem nemo quicquã eorum per se expetit. Dantur autẽ interdum laudi hæc ipsa, cùm homines magnarum ac præstãtium rerum causa turpe B aliquid aut triste perferunt: sin contrà faciant, vituperãtur. Quæ enim ipsa fœdissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè mediocris causa sustinere, est in vitio. Sũt autem quædam, in quibus laudi locus nullus relinquitur, sed veniæ duntaxat: cùm ea quis facit quæ non sunt facienda, iis impulsus omnibus quæ & humanã naturã longè multumq; superant, & nemo possit sustinere. Sunt autẽ quædam certè partim ita fœda, partim ita flagitiosa, nemo vt ad ea impelli iure possit: potiusque oppetenda mors est grauissimis toleratis C cruciatibus. Etenim ridicula videntur ea, quæ ad cædem maternam Alcmæona Euripidis impulerũt. Difficile autem est interdum, quid cui præponendum sit, quidque pro quo perferendum, iudicare. Difficilius etiam est stare in eo quod sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, molesta interueniunt: & quæ impellunt, turpia. Hinc laudẽ & repræhensionem qui inducti sunt aut non inducti, cõsequuntur. Quæ igitur vi dicenda sunt fieri? An omnino cùm causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuuat? Quæ autem per se sunt nõ voluntaria, per occasionem verò, horum causa expetẽda, eo- D rumque in eo qui agit principia inclusa sunt: genere nõ voluntaria sunt: tẽpore, horumque causa voluntaria, potiusque accedunt ad voluntariorum naturam: quippe cùm in rebus singulis, quæ voluntate geruntur, actiones factaq; versentur. Quid autem cui sit anteponendum, non est facile exponere. Multæ enim sunt rerũ singularum differẽtiæ ac dissimilitudines. Quod si quis iucunda quæ sunt & molesta, violenta dixerit, quod cum extra sint, vim adferant, & cogant: eadem ratione violenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes

omnia faciunt. Qui vi quidē coacti inuitiq́ue faciunt quippiam, iis molestiam: qui iucunditatem sequuntur, iis malum affert cum voluptate. Atqui ridiculum est ea accusare quæ externa sunt, non seipsum potius, qui à rebus eiusmodi facilè capiatur: resq; præclaras sibi, fœdas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iam quidē apparet, vi id fieri, cuius principium cùm extra sit, nihil id cui vis infertur, adiuuat. Quod autē fit imprudentia, nō est omne voluntariū: at quod est nō voluntarium, idem molestū est, & causas affert pœnitentiæ. Nā qui imprudens fecerit quidlibet, nec se id egisse molestè ferat, nō fecit ille quidem spōte quod ignorauit: nec rursum inuitus, cùm minus ægrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiā aliquid faciūt, is quidē quē facti pœnitet, inuitus: quē nō pœnitet, quoniā alius diuersusq́ue ab illo est, appelletur sanè nō volens. quoniā enim ab altero differt, aptius est habere nomen. Aliud etiā est imprudentia facere, aliud imprudentē. Nō enim ebriosus & iracundus videtur quæ facit, errore & imprudentia ductus facere, sed ob aliquid eorū quæ diximus: nec sciens, sed imprudens. Ac ignorant quidem improbi omnes quæ facienda sunt, quæq́ue fugienda: iniustiq; & omnino mali ex eo errore nascūtur. Nec si quis quod vtile sit ignoret, quod aget, dicatur nō voluntariū. Neq; enim aut imprudētia & ignorātia ea, quæ ab animo & voluntate suscipitur, & proficiscitur, nō volūtarii causa est, sed peccati: aut etiā rerū vniuersarū, quandoquidē ea culpatur, sed rerū singularū, in quibus omnis versatur actio. In his enim locus est & veniæ & misericordiæ, quoniā qui eorū aliquid ignorat, facit inuitus. Sed nō alienum est, quæ, quótq; sint exponere. Videndū igitur, quisnam, quidq́; agat quisque, & qua in re versetur actio: interdū etiā quo quasi instrumento, cuiusque rei causa, vt salutis: & quo tandē modo, vt remisse an vehemēter. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus. Perspicuum id quidem est de eo qui agat: quoniam quî se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret, vt cùm sibi aiūt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, vt Aeschylus mysteria. aut cùm vellet mōstrare, mi-

A ſiſſe telum,vt is qui catapultam. putet etiã aliquis filium ho-
ſtem eſſe,vt Merope.& haſtam orbicularis figuræ, quæ lãceæ
in formam directa ſit.& lapidem eſſe pumicem,& interficiat
qui ſalutis cauſa ferit.& qui docere velit,,verberet,vt faciunt
ii qui extremis manibus luctantur. Cum igitur in his omni-
bus error & imprudentia verſetur,in quibus actio:cùm is qui
eorum aliquid ignorabit,feciſſe videbitur inuitus,tũ qui eorũ
ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatum autem
B tenent,finis,& in quibus cernitur actio. Et quanquam ex illa
ignoratione & imprudẽtia, quod eſt non voluntarium omne
nominetur, tamen debet eſſe præterea moleſta actio,& pœ-
nitentiæ plena. Quoniam autem quod eſt non voluntarium,
eſt quod vi fit & imprudentia: voluntarium eſſe videatur, id
cuius in ſe principium continet is,qui ſcit res ſingulas,in qui-
bus actio verſetur. Profectò enim non rectè dicũtur nõ vo-
luntaria eſſe ea quæ vel ira fiũt,vel cupiditate. Primùm enim
nullum aliud animal,neque puer,ſponte faciet.Deinde quæ-
C ro,vtrum nihil omnino eorum quæ ira vel cupiditate impulſi
facimus,ſponte,ac voluntate noſtra facimus? an verò honeſta
quæ ſunt,voluntate, quæ turpia,inuiti? an non id ridiculum
ſit,cum præſertim vna ſit eorum cauſa? Abſurdum etiam ſit
non voluntaria dicere ea, quorum teneri cupiditate decet.
Atqui decet, & commoueri quibuſdam in rebus,& nonnul-
larum duci cupiditate, vt valetudinis, atque doctrinæ. Satis
etiam cõſtat ea moleſtiam afferre omnia,quæ inuiti facimus:
quæ verò cupidè & ſtudioſe, oblectationem habent. Iam ve-
rò quid intereſt, vtrum non voluntate fiant, eáne in quibus
D ratione, an in quibus ira peccatur? Vtraque enim fugienda
ſunt: nec minus videntur eſſe hominis propriæ,quæ ſine ra-
tione ſunt perturbationes. Atqui actiones hominis vel ab ira,
vel à cupiditate proficiſcuntur, quas abſurdum eſt in nõ vo-
luntariis ponere. Expoſitis iis quæ & voluntate, & inuiti 2
homines faciunt, ſequitur vt de conſilio ſeu electione dicen-
dum eſſe videatur. Nam & virtuti coniuncta eſt maximè, &
mores magis quàm actiones ipſa diſtinguere videtur. Electio
igitur eſt illa quidem voluntaria, ſed tamen non idem quod

voluntarium: idque adeo, quod voluntarium est, patet latius. E
Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & beluæ participes: consilii nō sunt, nec electionis. Nec mihi quidem rectè videtur dicere ii, qui consilium siue electionem vel cupiditatem aiunt esse, vel iram, vel voluntatem, vel quandam opinionem. Non enim communis eorum etiam electio est, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira sunt. & impotētes cupiditate, non ratione aut cōsilio ducuntur ad agendum: cōtraque cōtinentes iudicio & ratione, non cupiditate ac libidine. Præterea consilio contraria cupiditas est, cupiditati cupiditas nō F
est. Cupiditas etiam voluptatis est, & ægritudinis: consilium nec voluptatis, nec ægritudinis. Multo etiam minus ira, quoniam minimè videntur quæ per iram fiunt, cōsultò fieri. Nec voluntas quidem, etiam si ad eā proximè accedere videatur. Institutum enim ac consilium non est eorum quæ fieri nequeunt: quòd si quis hæc sibi proposita esse dicat, insanus esse videatur. At voluntas in iis etiam quæ fieri non possunt, vt in immortalitate, versatur. At voluntas in iis etiam cernitur, quæ ipsa à nemine vnquam per se gerētur: vt aliquis vult hi- G
strionem quendam athletamque vincere. At nemo hæc talia suscipit, sed ea omnia, quæ à se putat posse administrari. Iam verò finem potius spectat voluntas: consilium & susceptio ea quæ ad finem pertinent. Vt valere volumus, deligimus autem quibus valetudinem adipiscamur. Et beati esse omnes volumus, idque prædicamus; at illud nobis propositum esse prædicare ac præ nobis ferre non decet. Omnino enim in rebus iis versatur consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio quidem certè esse posſit, quoniam in rebus omnibus cer- H
nitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, q̃ iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea in falsam ac veram diuiditur opinio, non in malam & bonam: in quibus institutum & consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id fortè quisquā asserit. Nec verò idem est quod quædam opinio. Cum enim bona vel mala quæ sunt, nobis ad faciendum proponimus, tum quodāmodo affecti sumus: cum sumus in opinione, non sumus. Et constituimus vel asse-

A qui, vel declinare, & si qua sunt eius generis. At quid quicque sit, quamque ad rem conducat, & quemadmodum conducat, existimamus: assequendum autem aliquid, aut vitandum, non admodum opinamur. Præterea institutum laudatur quòd sit eius rei quæ honesta est, vel quòd rectum sit: at opinio, quòd sit vera. Atque ea deligimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem videntur sequi & iudicare, quæ sunt optima: nonnullique sunt qui optimè sentiant, sed victi cupiditatibus & vitiis, quæ mala sunt sequuntur. Nec verò, vtrum antecedat opinio ac iudicium id quod statuitur, an consequatur, quicquam interest: nō enim id agimus, sed vtrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est institutum & consilium, quādoquidem in nullo est superiorum? Ac illud quidem apparet, voluntate ac iudicio suscipi, nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligendum est, nisi cùm antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mente coniunctū omne consilium est, id est, προαίρεσις, quod etiam nomen significat. προαίρεσις enim, id est, præpositum, ex eo appellatum est, quòd præponatur aliis. Consultant autem homines, vtrum in deliberationem cadat omnia, an de quibusdam non capiatur consilium. Cui quæstioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ii qui sana mente sint. Sed de rebus æternis nemo consultat, vt de mundo, de diametri, laterisque dimetiendi ratione. Nec de iis quidem, quæ motu continentur: quæ quidem semper eodem modo eueniunt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cuiusmodi sunt solis conuersiones, & ortus. Eodem modo de iis iudicandum est, quæ aliàs aliter eueniunt, in quo sunt genere siccitates, & imbres. Nec verò aut ea quæ casibus fortunæ subiecta sunt, qualis est thesauri inuentio, aut res omnes quæ naturam attingunt humanam, cadunt in deliberationem. Neque enim quemadmodum optimè Remp. Scythæ administrare possint, Lacedæmonii deliberant. nihil enim eorum per nos fieri potest. At de iis consilium capimus, quæ sunt in nostra potestate vt eueniat, quo-

niam illa sola reliqua sunt. Causæ enim sunt, vel natura, vel E
necessitas, vel fortuna, præterea mens,& quicquid ab homine geri potest. Singuli autem homines de iis deliberant, quæ per se ipsi efficere possunt. Nec verò de artibus ac scientiis iis quæ certæ sunt,& se ipsæ cōtentæ, vllum consilium capitur. quales sunt literæ, quæ quonam modo scribēdæ sint, minimè dubitamus. Sed quæ à nobis effici possunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem. vt ea quæ medicina, numulariorũ, & gubernatoris artes tractant potius, quàm quæ gymnastice, quo minus certæ sunt. F
Similis est ratio cæterarum. Sed sæpius in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à scientiis proficiscuntur: propterea quòd magis ea veniunt nobis in dubium. Consilii autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur quæ plerũque eueniunt, cum incertum sit quam in partem inclinare ac euenire debeant: partim in iis quæ infinitæ incertæq; sunt. Ad res autem magnas eligendas, homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minus ad statuēdum simus idonei. Deliberamus autem, non de finibus, sed de iis quæ ad G
fines pertinent. Neque enim aut medicus an curet, consultat: aut orator, an persuadeat: vel ciuilis officii peritus, an bonas leges condat: vel alii artifices de eo quē sibi proposuere finem: sed omnes propositum sibi finem quemadmodum, & quibus rebus assequantur, inquirunt. Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse cōstet, tum qua facillimè, & optimè posit, inuestigant. Sin vna via perfici queat, quemadmodum per hanc assequantur, cōsiderant: ad illamque per quam perueniant, dum ad primam causam ventum sit, quæ in inue- H
niendo postrema est. Nam qui capit cōsilium, is inquirere, ac retexere eo ordine solet, quo Geometræ in tabula, quam vocant diagramma. Illud autem apparet, non omnem quæstionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt Mathematicorum quæstiones: deliberationē verò omnē esse quæstionem: etiam illud apparet, quod in retexēdo postremũ est, id primũ esse in agēdo. Quòd si in tale aliquid inciderint, quod fieri nequeat, velut si pecuniis sit opus, nec posint alicunde suppetere, tum

A à re propoſita ſe abſtrahunt:ſin autẽ fieri poſſe cõſtiterit,tum omnes neruos intendunt, vt efficiant. Atqui ea fieri poſſunt, quæ à nobis poſſunt effici.Nã quæ amicorum opera curãtur, per nos fiunt quodã modo, quia principium in nobis ſitũ eſt. Quæruntur autẽ aliàs inſtrumenta,aliàs vſus eorum,itemq́ue in reliquis: interdum qua tandem re, aut quibus, aliquando qua ratione res confici queat.Atque homo videtur,quemadmodum dixi,principium eſſe actionum: conſilium autem in iis verſari, quæ ab eo agi poſſunt. At actiones aliorum cauſa
B ſunt,alióque referuntur.Nunquam igitur cadet in deliberationem finis, ſed ea duntaxat quæ ad fines pertinẽt atque cõducunt.nec res ſingulæ quidem,vt panis hic vtrum rectè cõcoctus,an confectus ſit,necne.quoniam hæc cadunt ſub ſenſum omnia: de quibus ſi ſemper deliberet aliquis,res ad exitũ perduci non queat. Quod autem in deliberationem cadit & in delectum,eadem ſunt: niſi quod iam ſecretum eſt ac ſelectum id quod ſub delectum cadit.Quod enim de conſilio ſtatutum iudicatumq́ue eſt,id demũ propoſitum dicitur. Tum
C enim quiſque deſinit quemadmodum quicque gerat exquirere, cum principium ad ſe retulerit, atque ad eam animi ſui partem,quæ tenet principatum. hæc enim pars eſt quæ deligit. Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus eſt,poteſt perſpici. Quæ enim reges ſuſcepiſſent, de iis ad populum referebant.Quoniam autem id quod ſub delectum cadit, eſt quod deliberationi ſubiicitur conſequente appetitu, eorum quæ in noſtra ſunt poteſtate: profectò propoſitum ac inſtitutum ſit neceſſe eſt appetitio eorum quæ in
D noſtra ſunt poteſtate,cùm antegreſſa eſt deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem quæ anteceſsit adhibito, tum ſequi conſilium cupimus.Ac propoſitum quidem quid ſit,quibúſque in rebus verſetur,in iis ſcilicet,quæ ad fines ſpectant,plane dictum eſt. Voluntatem autem in fine verſari diximus: ſed aliis in eo verſari videtur quod vere bonum ſit: aliis in eo 4
quod bonum videatur. Atqui cõſequens eſt,vt qui quod ſub voluntatem cadit,bonum eſſe dicant,etiam fateantur nõ cadere ſub voluntatem id,quod is velit,qui minus rectè appro-

bat.Si enim voluntate appetatur bonum,etiam ſit.At erat,ſi E
ita res ferebat,malum.Qui autem aiunt quod ſub voluntaté
cadit eſſe,id quod bonum videatur,eos neceſſe eſt fateri nihil
ſub volũtatem cadere natura,ſed quod cuique viſum ſit. Atqui aliud alii,& ſi ita res ferat,etiam contraria videntur.Quæ
ſi minus probãtur,hoc certè confitendum eſt, omnino ac reuera id eſſe bonum quod ſub volũtatẽ cadat: at ſingulis,quod
cuiq; videatur. Ac viro quidẽ bono id bonũ,quod verè bonũ
eſt:improbo,quod occurrit,videtur.Vt corporibus probè affectis,ſalubria ſunt ea quæ reuera ſunt eiuſmodi: quæ autẽ in F
morbis ſunt,alia:itemq; & amara,& dulcia,& calida, & grauia,& cætera omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat,& facilè quid in re quaque veri ſit perſpicit.Propria eſt
enim ſua cuiuſque habitus & honeſtas & voluptas.excellitq;
ſapiens plurimum in perſpiciendo quid in quaque re veri ſit,
quaſi rerum omniũ mẽſura & norma. At verò animis multitudinis à voluptate tenduntur inſidiæ:quippe cùm nec bona
ſit,& tamen eſſe videatur.Itaque plerique voluptatem appe-
5 tunt,vt bonũ:dolorem aſpernantur, vt malum. Quoniam
autẽ quod ſub voluntatem appetitionemque cadit, ad finem G
ſpectat:quæ verò in deliberationem & delectum cadũt, ea in
iis cernũtur quæ ad finem ferunt:efficitur,vt actiones quæ in
illis verſantur,omnes iudicio ſuſcipiantur, omneſque ſint voluntariæ.Atque in iis verſantur virtutis actiones.Virtus autẽ
ipſa,itemque vitium, in noſtra ſunt poteſtate.Quas enim res
in nobis ſitum eſt vt agamus, eas etiam in nobis ſitum eſt vt
ne agamus.quaſque res in nobis ſitum eſt vt non agamus,eaſdem vt agamus in noſtra eſt poteſtate. Ita ſi quod honeſtum H
eſt, eſt id in nobis vt geramus : illud quoque quod turpe eſt,
vt non geramus, in nobis ſitum erit. Et ſi id quod honeſtum
eſt,vt ne faciamus in noſtra eſt poteſtate: neceſſe eſt quod turpe eſt,eſſe id in nobis,vt geramus.Quòd ſi in nobis ſitum eſt,
vt honeſta quæ ſunt & turpia faciamus,profectò & vt ne agamus eadem,noſtræ erit voluntatis. Hoc autem ſi eſt bonos &
malos eſſe,certè probi improbive ſimus,eſt id in nobis.At verò dicere ſua ſponte ac volũtate improbum effici neminem,

A nec beatum inuitum: illud,falſum: hoc, veriſimile videatur. Nam & nemo eſt beatorum inuitus,& vitium voluntatis eſt. Alioqui ea quæ à nobis paulo antè poſita ſunt, in controuerſiam vocare oportebit:negandusque homo erit,au&tor eſſe & procreator a&tionũ,quaſi liberorum. Quæ ſi perſpicua ſunt, neque ea poſſumus ad alia referre principia, niſi ad ea quæ in nobis ſita ſunt:hoc certe confitendũ eſt,Quarum rerũ in nobis ſita ſunt principia, eas in noſtra eſſe poteſtate, noſtræque eſſe volũtatis.Teſtes huius rei ſunt & priuatim ſinguli,& pu-
B blicè legiſlatores, qui ſumunt ſupplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec vi nec imprudentia, quæ nõ ipſorum culpa euenerit:honores autẽ decernunt iis,qui præclara facinora faciunt,vt illos deterreãt,hos adhortentur. Atqui nemo quenq̃ ad ea omnia gerenda hortatur, quæ nec ſunt in noſtra poteſtate,nec ſunt noſtræ volũtatis: ꝙ nihil attinet inducere animũ,vel caleſcere, vel dolere, vel eſurire, vel aliud quiduis eiuſdẽ generis,qa nihilo minus ea perferemus.Etenim erroris & imprudentiæ cauſa in eo vindicatur,qui ſua culpa neſcie-
C rit.vt in vinolentos duplex pœna conſtituta eſt: propterea ꝙ principiũ in eis ſitum ſit. Eſt enim in eis ſitum,vt ne vino obruantur:quod quidẽ cauſa eſt imprudẽtiæ. Quinetiã eos puniunt qui aliquid ignorant eorũ quæ legibus cõtinentur,quæ ipſa & cognoſci debent,nec ſunt difficilia. itemq; in cæteris, ſi qui negligẽtia impediti aliquid videntur ignorare, quod in eis ſitũ erat vt ne ignorarent:quandoquidẽ in eorũ erat poteſtate,vt darẽt operam. Quanquã aliqui certè ſunt eiuſmodi, vt ne dent operam vt ſciant: eorumque culpa accidit,vt tales
D fierent,dum mollius viuunt & diſſolutius.itemque vt iniuſti & intemperãtes eſſent:illi,dum fraude & dolo agunt:hi,dum degunt vitam in compotationibus aliisque generis eiuſdem. Nam quæ in quaque re opera ponitur, tales homines efficit. Quod ex iis facilè perſpici poteſt, qui ad quoduis certamen, vel officium & a&tionem ſe comparant:ſemper enim id agũt. Hoc ergo ignorare,ex eo, ꝙ quiſque in re quaq; operã ponat, gigni a&tiones,hominis eſt ab omni ſenſu procul abhorrentis. Hoc etiã alienum abſurdumque ſit,eum qui faciat iniuriam,

nolle iniuſtum effici: & qui intemperate viuat, intemperantem. Atqui ſi quis nō imprudens geret ea, ex quibus iniuſtus naſcatur, profectò volūtate ſua efficiatur iniuſtus. Nec ſi velit quidē, cohibere ſe poſsit, aut iniuſtus eſſe deſinat, fiatque iuſtus: quoniam ne ægrotus quidem, valens & incolumis cum velit, etiam ſi ita acciderit, vt ſponte ac voluntate ſua ægrotaret: quia & libidinoſe viueret, nec medicis crederet. Ac tū illi quidem licebat morbum declinare: at poſteaquā ſe præcipitauerit, & proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus eſt, non poteſt iam reuocare, nec ſuſtinere iactum, quanquam eſſet antea in eius poteſtate ne iacularetur, cum in ipſo ſitum eſſet principium: ſic iniuſtis ac libidinoſis initio ab his vitiis declinare licuit: propterea quòd in eorū erāt poteſtate. at poſteaquā eiuſmodi extiterunt, iam nō licet. Nec verò animi ſolum, ſed in nonnullis, corporis etiam vitia iudicio ac voluntate ſuſcipiuntur, iis quos culpamus. Nam quæ à natura hominibus tributæ ſunt deformitates, eas nemo vituperat: at quæ incuria & negligentia ſuſcipiuntur, omnes dantur vitio. Eadem eſt infirmitatis ratio, deformitatis, & debilitationis membrorum. Nemo enim cæcitatem ei qui à natura priuatus eſt oculis, aut morbo, aut vulnere, vt probrum obiicit, ſed miſericordia potius commouetur: cui autem ex vinolentia, aut alia intemperantia hoc euenerit, is culpatur ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in noſtra ſunt poteſtate, culpantur: quæ non ſunt, non item. Quod ſi ita eſt, in cæteris etiam omnibus quæ crimini dantur vitia, ea in noſtra ſint poteſtate neceſſe eſt. Quòd ſi quis dixerit, omnes ſequi ea quæ bona eſſe videantur: illam autem æſtimationem ac iudicium non in eorū eſſe poteſtate, ſed qualis quiſque ſit, ei talem finem videri: huic reſpondeo, ſi ſibi quiſque gignendi habitus cauſa eſt quodammodo, profectò & viſum id quodammodo cauſam quenque eſſe, vt exiſtat. Sin nemo ſua culpa, praua quæ ſunt & flagitioſa facit, ſed ignarus finis, exiſtimans iis ſe beatum futurū: finiſque appetitio nō eſt illa quidem propter ſe approbanda, ſed ita facti omnes inſtitutique eſſe debent à natura, vt quaſi aſpectum quendam habeant,

A quo verè iudicabunt, atque id quod verè bonũ est sequetur. Atque is demũ ingeniosus est, & bene animo cõstitutus, cui hoc munus à natura est datum. (Est enim hoc & maximũ & præstãtissimum, quódq; nemo nec accipere ab alio possit, nec discere: sed qualecunque à natura cuiq; tribuitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quædã à natura concessa sit facultas, id demum perfectum verumq; sit ingenium necesse est.) Si hæc, inquã, vera sunt, cur virtus potius, q̃ vitium voluntatis erit? cùm præsertim vtrisque & bonis & malis finis eodẽ modo vel natura vel quomodocũq; videatur atque
B obiiciatur: cætera verò eò omnia referãt & agant quomodocunque. Siue igitur finis nõ natura qualiscunque cuique videtur, sed aliquid etiã est extra ipsum: siue finis naturalis est, ob eamque causam virtus voluntaria est, ꝙ vir bonus voluntate ac sponte cætera gerat omnia: profectò vitium nihilominus futurũ est volũtarium. Improbis enim eadẽ ratione inest, & in actionibus, & in fine, quod per se est. Quòd si ex eo virtutes volũtatis sunt, vt dicitur, ꝙ causas adiuuamus habituũ,
C quodque quales sumus, talem etiã finem ponimus: profectò vitia quoque nostra voluntate necesse est suscipi. Eadẽ enim ratio est. Ac ea quidẽ quæ cõmunia erant virtutum omniũ, quodq; earũ esset genus, plane diximus. Nã & mediocritates eas esse & habitus docuimus, & à quibus gignantur, easdẽq; eorũ à quibus nascãtur esse effectrices, idq; per se: eas etiã in nostra esse potestate tradidimus, iudicioq; nostro ac volũtate suscipi, atq; ita, vt recta ratio præscripserit. Nec verò sunt actiones voluntariæ & habitus eodẽ modo. Nã à principio ad
D finẽ in nobis sitæ sunt actiones, quòd rerũ singularũ teneamus scientiã: habituũ verò solùm ab initio. Rerum verò singularum minus est nota accessio, vt in ægrotationibus cõtingit. Sed quoniã sic secúsve iis vtamur, id in nobis est, idcirco dicuntur esse voluntatis. De singulis autẽ quæ sint, quibusque in rebus, & quẽadmodum versentur, disseremus, si paulò altius repetamus. Nam vna eadẽq; opera quot sint, facile intelligetur. Ac primum de fortitudine, quam modũ auda- 6
ciæ ac formidini adhibere, antea diximus: planũ enim factũ

eſt. Timemus autẽ ea omnia quæ moleſtiã terroremq; adfe- E
runt:quæ eadẽ,vt ſemel dicã,mala ſunt.Itaq; metũ definiũt,
mali expectationẽ.Ea igitur metuimus omnia quæ mala ſũt,
vt dedecus, vt paupertatẽ, vt morbum, amicorũ penuriam,
mortẽ:ſed tamen nõ in his omnibus fortis cernitur.Sũt enim
quædam pertimeſcẽda,idq́ue præclarum eſt,quæ eadẽ turpe
ſit nõ timere,vt dedecus. Nã qui ea metuat,is probus & pu-
dens:qui nõ extimeſcat,impudens iudicãdus eſt.Quanquã is
à nõnullis fortis nominatur,trãſlationis vſurpatione,quoniã
ſimile quiddam forti habeat.vacat enim metu vir fortis.Nec F
verò paupertas horribilis eſt aut pertimeſcẽda.nec morbus:
nec omnino quicq̃ præter culpã, & quæ præſtare poſſimus.
Nec ſi quis in his ſe interritum præſtiterit,is continuò fortis
habendus eſt. Quanq̃ eum etiam ſimilitudine quadã fortem
dicimus.Sũt enim,qui in bellicis periculis ignaui ſunt ac ti-
midi:iidẽ liberales,& ad iacturã pecuniarũ faciendã paratiſ-
ſimi.Nec ſi quis vim liberis & vxori timeat,vel inuidiam,aut
ſi quid eſt eiuſdem generis,ignauus ac timidus putandus eſt:
nec fortis is, qui fidenti ſit animo tũ, cùm virgis cæſum ſe iri
videat.Quibus ergo in rebus horribilibus fortis cernitur? an G
in maximis?Neque enim viro forti quiſquam maiore æquio-
req́ue animo terribilia perferre pôteſt. Omniũ autem rerũ
nihil morte terribilius,nihil acerbius:præſertim cùm omniũ
rerum ſit extremũ, & vltrà iam nullo in malo aut bono ſint
mortui.Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur,
vt ſi quis in mari pereat,vel morbo intereat.Quo ergo in ge-
nere?an nõ in pulcherrimo? Qualis eſt ea quæ in bello eue-
nit:quippe quæ in maximo pulcherrimoq; periculo oppeta- H
tur.Hoc indicant honores, qui & in Rebuſpublicis & apud
reges decreti ſunt iis,qui in bello fortiter pugnãtes occubue-
rint.Quocirca propriè ac verè fortis videtur is,qui morte ho
neſta propoſita,iiſq; omnibus quæ mortẽ adferunt,cùm re-
pente appropinquat,metu vacat. Cuiuſmodi ſunt maximè,
quæ in bello verſantur.Attamen & in mari,& in morbis vir
fortis vacuus eſt ille quidẽ à metu,ſed nõ more nautarũ.For-
tes enim & de ſalute ſua deſperãt,& genus hoc mortis acer-

A bē ferunt: illos fidenti esse animo docuit exercitatio. Sūt etiā forti magnoq; animo, cùm aut viribus locus est, aut pulchrū exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus cō tingit. Nec verò eadē sunt formidolosa omnibus, estq; aliquid quod præstare homo non posit, quod omnes profectò qui sani sunt mente pertimescent. Quæ autē homo præstare potest, ea magnitudine differunt; aliaque grauiora sunt, alia leuiora: similiterq; ea omnia quæ præbent animis nostris fiduciā. Quibus in rebus vir fortis, etsi terrore vacat, quantū 7
B hominis natura patitur, tamen hæc ipsa vt decet, vtq; ratio postulabit, pertimescet: idque honestatis causa, quoniā is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, vt eadem quis & nimiū & parum metuat: etiā vt quæ nō sunt pertimescenda, æquè ac illa timeat. Hinc peccata nascuntur: aliud, ꝙ timeatur id quod timendum nō est: aliud, ꝙ nō timeatur quemadmodum timendum est: aliud, ꝙ non metuatur aliquid tum cum metui debet: & si qua sunt generis eiusdē. Itemque in iis omnibus quæ animū nobis fiduciāque præbent. Qui ergo
C quæ, cuiusque rei causa, & queadmodum decet, perfert, extimescitq; omnia, quique fidenti animo, is fortis habendus est. pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & vt ratio præcipit, vir fortis & fert, & gerit omnia. Omnis autē actionis & officii finis ex animi habitu ponderandus est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi: quòd fine terminat, metiturq; omnia. Honestatis ergo causa magno fortique animo vir fert, facitque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modum transeunt, 8
D qui vacuitate quadā metus impulsus id facit, vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, suprà ostendimus. Quòd si nomen fingere placet, appelletur sanè insanus, vel sensus omnis expers, si modo nihil metuat, neq; motum terræ, neque vndas, quales aiunt esse Gallos. Qui autem nimis confidit iis rebus quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Atque etiam arrogans, audax videtur esse; sibique fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus asperis est, eodem hic cupit videri. quocirca quibuscunque rebus po-

test,eum imitatur.Ita fit,vt plerique eorum ita audaces sint, vt etiam ignaui. cũ enim in his audacia prouecti sint, tamen nunquã res formidolosas subeunt. At qui metuẽdo modum egreditur,is ignauus timidúsue appellatur.Nã & quæ metuẽda nõ sunt.& queadmodũ nõ sunt,quæq; sunt eiusdẽ generis,omnia eũ cõsequũtur. Discedit etiã ab audacia,sed quoniã ægritudine modum trãsit,magis apparet.Desperat enim ac diffidit ignauus omnis,quoniã omnia pertimescit:at fortis cõtrà.est enim fidentis animi, audere. Ac in his quidẽ rebus omnibus timidus,audax,& fortis,illi quidẽ versantur,sed nõ eodem modo affecti sunt. illi enim transeunt modũ,& ab eo deficiunt:at hic modũ in iis tenet, eũ etiã quẽ ratio præscripserit. Atq; audaces quidẽ temeritate prouecti, antè cupiũt adire pericula,q̃ instent:cùm adsunt,ea defugiunt.At fortes in ipsis rebus acres sunt & prompti, antea cum essent ociosi. Quapropter,vt dixi,fortitudo mediocritas est earũ rerũ quæ hominibus vel fiduciã præbent,vel terrorẽ afferunt, quibus in rebus ostẽdimus:quæ eadẽ sequitur ac tolerat,quia honestũ est ea & sequi & perpeti:aut certe quia turpe est contrariũ.Mortẽ autẽ sibiipsi consciscere,fugientẽ vel inopiam,vel amorẽ,vel molestiã, fortis animi magniq; nõ est, sed angusti potius & timidi . Nã quæ laborẽ solicitudinẽque desyderãt, ea fugere,nec quia honestũ est id ferre,sed eo fugere,ne malum habeas,mollis animi est atque effœminati.Ac fortitudo

8 quidem ex eo genere est. Eius autem alia quinque genera traduntur.Primum genus est eius quæ ciuilis dicitur,cùm ad illã proximè accedere videatur.Excitãtur enim ad subeunda pericula ciues & pœnis,& probris,& honoribus,qui decreti sunt legibus:ob eamque causam apud eos fortissimi existunt maximè, apud quos ignaui sunt inglorii: fortes , honorati. Quales Homerus facit Diomedem & Hectorem,

Polydamas fœdum primus mihi crimen inuret.

Et Diomedes,

Inter enim dicet Troes fortissimus Hector,

Titydes metuens puppes euasit ad ipsas.

Hæc autẽ simillima videtur ei de qua suprà disserui, quòd à

A virtute nascitur. Nam à pudoris & honestatis cupiditate proficiscitur, quoniam honoris studio, probríque fuga, quod est turpe comparatur. Eorum autē in numerum adscribere licet eos, quibus ii vim inferunt, quorum sunt in imperio & potestate. Quo sunt hi quàm illi deteriores, quòd non pudore, sed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, sed molestiæ. Cogunt enim principes, vt Hector,

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,
Ille canum fiet, fiet quoque vulturis esca.

B Et qui imperant, si discedant illi, verberant. Idem faciunt ii 9
qui antè muros, fossas, & alia eiusdem generis, castra locant. cogunt enim hi omnes. Sed par est quia honestum est fortem esse, non vi aut necessitate. Atque etiam omnis in quaque re exercitatio, nomen fortitudinis videtur obtinere. Itaque fortitudinem scientiam esse putabat Socrates. Ac exercitati quidem alii sunt in aliis rebus, vt in bellicis milites. Noua enim in bello permulta fiūt quotidie, quæ hi vnà animaduerterūt.

Quocirca fortes videntur esse propterea, ꝙ alii quæ illa sint
C non intelligant. Inde omnia facere, nihil pati, cauere ictus, & ferire consuetudine docti, vsu etiam armorum valent. His instructi, quicquid Mars ferat, valent ad vulnera, non excipienda, sed infligenda. Pugnant igitur vt armati cum inermibus, & exercitati cū imperitis. His enim in certaminibus non fortissimo quisque & maximo animo maximè bellicosus est, sed qui plurimum valet viribus, optiméque affectus corpore est. At verò milites tum demum ignaui timidíque existunt, cùm periculum impēdet, inferioresque sunt & copiis & apparatu.
D Primi enim fuga elabuntur: at vrbanæ copiæ stantes in acie decumbūt. Id quod apud Hermæum in oppido Bœotiæ Corona euenit. Nā & fuga turpis his erat, & mors tali saluti anteponenda. Se autem illi initio pugnæ periculis obiiciebant, quasi meliores essent: at cognito periculo, fuga elapsi sunt, ꝙ mortē magis q̃ dedecus pertimescerent. Qualis non solet esse vir fortis. Quocirca iram etiam ad fortitudinem transferunt, propterea quòd fortes videntur ii etiam qui ira incitati, tanquā belluæ toto impetu in eos ferūtur, qui vulnerarint: quo-

niam fortes etiam ira excādeſcant. Eſt enim maximus ad ſubeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Homerus, Furor arma miniſtrat. &, Animumque citauit. &, Ingẽs per nares vis. &, Sanguis efferbuit. Hæc enim omnia ſignificare videntur cõcitationem animi ac impetum. Ac fortes quidem honeſtatis cauſa gerũt omnia, eisque animus ſubſidio eſt: Belluæ autem ægritudine ac dolore incitatæ, quòd vel vulnus acceperint, vel ne accipiant, extimeſcant. nam ſi ſint in ſuis luſtris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo eſt dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorũ quæ molesta & aſpera interueniunt, prouidentem. Nam iſto modo quidem licet dicere fortes aſinos, cum eſuriũt, quòd ne verberibus quidem deterrentur à paſtu. Quinetiam adulteri cupiditatis cauſa multa faciunt audacius. Non igitur quidem virtutis eſt, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maximè quæ ab ira ducitur: quæ ſi iudicium finemque adhibuerit, veræ fortitudinis nomen poſsit laudemque obtinere. Homines etiam tum cùm ira commouentur, dolent: cùm ſumunt ſupplicium, ſeque vlciſcuntur, gaudent. Atque ex his rebus, bellicoſi nominantur: fortes, nõ item. Neque enim honeſtate, vel ratione, ſed perturbatione ducuntur ad pœnam. Simile quiddam in illis eſt, qui fidenti animo gerunt aliquid, nec tamen fortes habendi ſunt: quippe cùm propterea in periculis audaces ſunt, ꝙ ſæpe ac permultos vicerint. Similes autẽ ſunt, quòd vtrique audaces: ſed tamen fortes ob eas cauſas, quas dixi, audaces ſunt: illi, quia ſe ſperant fore ſuperiores, nihilque viciſsim eſſe paſſuros. Atque tale quippiam etiã ebrii faciunt, quòd ſint fidenti animo præditi. Quòd ſi quæ ſibi propoſuerant non adipiſcãtur, tum fugiunt. At fortis erat, quæ acerba homini & ſunt & videntur, ea ob eã cauſam ferre, quia & honeſtum ſit: & non ferre, turpe videatur. Itaque fortis videtur eſſe, in ſubitis repẽtinisque terroribus & caſibus omni animi perturbatione & metu vacare potius quàm in prouiſis, quòd ea magis ab animi habitu proficiſcãtur, ſintque minus præparata. Nã quæ prouiſa ſunt & præmeditatã, cõſilio etiam & ratione quiuis approbare ac

A sequi posſit. At quæ repentina ſunt, animi iudicio & voluntate magis. Atque etiã fortes habentur ii, qui ignoratione ducuntur ad agendũ: nec procul ab iis abſunt, qui ſpe ac fiducia freti faciunt quippiam: ſed tamen hoc ſunt deteriores, quòd nihil ſcientiæ in ipſis incluſum eſt, in illis autẽ eſt. Itaque illi aliquandiu permanent in ſententia. Qui autem falſi ſunt & decepti, ſi ſemel rem aliam eſſe atque ſuſpicati erant, intelligãt, fugiũt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios quos Sicyonios putabãt, inciderunt. Ac fortes quidẽ qui verè ſint,
B quique videantur, iam diximus. Fortitudo autem cum in audacia metuque verſetur, nõ tamen æquè in iis, ſed in rebus formidoloſis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quique in eis ita eſt affectus animo, vt decet, is potius fortis eſt, q̃ qui talem ſe iis in rebus præbet, quæ fiduciam adferunt. Fortes enim ex eo, vt dixi, nominantur, quòd ea quæ acerba ſunt & videntur, forti magnoque animo perferant. Itaque moleſta res eſt fortitudo, eaque iure laudatur. Difficilius eſt enim res periculorum moleſtiæque plenas
C ferre, quàm ſe ab iis quæ voluptatem afferunt abſtinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus eſt, etſi propter eas res, quæ circũfuſæ ſunt, minus appareat. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam pugilibus, quem ſibi quiſque propoſuit, finis dulcis iucundusque eſt, vt corona, vt honores: at plagæ & vulnera, quoniam ipſi ex carne conſtant, omnisque labor durus eſt ac moleſtus. Quæ quoniã multa ſunt, finis autẽ exiguus & perparuus, in eo nihil ineſſe voluptatis videtur. Similiter in fortitudine, mors, & vulnera aſpera & odioſa forti
D viro, velit nolit, futura ſunt. Attamẽ ea omnia forti magnoque animo ſubit, quia pulchrum eſt, aut certè quia nõ ſubire turpe ſit. Atque idem quò maioribus virtutibus omnibus inſtructus ornatusque eſt, quoque beatior, eo moleſtius mortẽ acerbiusque perferet. Nam cum is ſit, qui vita diutiſsima ſit digniſsimus, ſciens & prudens maximis bonis ornamentiſque ſpoliatur. Quod etſi aſperum moleſtumque eſt, tamen in his fortis excelſusque animus apparet: eoq; magis, quòd in bello his omnibus talibus decus ipſe & gloriã anteponat. Nõ igitur

virtutum omnium iucundæ ſunt actiones, niſi quatenus finis E
copulatus coniunctusque aſciſcitur. Nihil autem prohibet,
milites eſſe clariſsimos, non eos qui ſunt eiuſmodi, ſed eos qui
minus fortes ſunt illi quidē, ſed nihil aliud boni habent. Prō-
pti enim ſunt iſti ac parati ad pericula, vitamq́ue exigua mer-
cede commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus. Quid
autem ipſa ſit, non difficile eſt ex iis quæ dicta ſunt, ſimplici-
ter quidem cognoſcere. De qua quoniam diximus, iam de
temperantia diſſeramus. Sunt enim hæ virtutes earum par-
tium propriæ, quæ ſunt rationis expertes. Ac temperantiam F
quidem mediocritatem in voluptatibus eſſe iam diximus.
Minus enim non æquè verſatur in doloribus, in quibus etiam
intemperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus verſe-
tur, explanemus. Diuiſæ ſint igitur ita, vt aliæ ſint animi, aliæ
corporis: vt ſunt ambitio, & diſcendi cupiditas. vterque enim
delectatur eo cuius afficitur cupiditate: cum nihil corpus,
ſed animus potius perpetiatur. Qui autem in voluptatibus
eius generis occupati ſunt, nec temperātes, nec intemperan-
tes nominātur. Itemq́ue ne ii quidem, qui eas ſequūtur, quæ
non ad corpus pertinēt. Nam qui fabellarum cupiditate du- G
cuntur, vel ſtudio narrādi trahuntur, & qui in rebus quibuſ-
libet dies totos conterunt, eos loquaces, non intemperātes di-
cimus. Ne eos quidem, qui pecuniarum amiſsionem, vel ami-
corum caſum grauiter ferunt. Hæreat ergo neceſſe eſt in vo-
luptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui
enim delectātur iis rebus quæ ſub aſpectum cadunt, vt colo-
re, vt figura, & pictura, ii nec temperātes appellantur, nec in-
temperātes. Atqui videntur iis rebus & delectari poſſe, vt ra-
tio præſcribit, & nimiū & parum. Itemq́ue in iis quæ ſubie- H
cta ſunt auditioni. Neque enim eos quiſquā qui præter mo-
dum cantu, vel hiſtrionum motu lætantur, intemperantes,
aut eos qui modicè, moderatos appellat. Nec eos, qui iis re-
bus gaudēt, quæ ſubiectæ ſunt odorationi, niſi improprie. Nā
qui malorum, roſarum, ſuffumigationumq́ue capiuntur odo-
ribus & fragrantia, eos non intemperātes appellamus: ſed eos
potius qui vnguentorum & opſoniorum. Ex his enim libidi-

A nosi capiunt voluptatem, propterea quòd ex ipsis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cum esuriunt, epularum odore capere voluptatem. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est impotentis, quoniam eorum hæ sunt voluptates propriæ. Nec verò his sensibus propriè capiũt cætera animantia voluptatem. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu: siquidem sensum odor ferit & afficit.. aut leo voce bouis, sed esu, quòd eũ in propinquo esse sensit ex voce. itaque eo ipso lætus est. Itemq; nec quòd cer-
B nat, aut inuenerit ceruũ vel capram feram, ex eo gaudet: sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in iis voluptatibus omnibus temperãtia & intemperãtia, quarũ reliquæ participes sunt animantes. Itaque seruiles eas beluinasque esse cõstat. Cuiusmodi sunt, quæ gustatu tactuq; capiuntur. Ac gustatu quidem nihil aut paulum admodũ vtuntur. Est enim in gustatu saporum iudiciũ: quod quidẽ ii faciunt, qui vina probant, & opsonia cõdiunt. Neque hæc placent admodũ libidi-
C nosis: sed voluptas ea, quæ ex tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisque rebus quæ venereæ nominantur. Itaq; Philoxenus quidã Eryxius, cùm epularum voluptate duceretur, collum sibi dari gruis longius optabat, quod ex tactu caperet voluptatem. Tactus autem ex sensibus vnus patet latissimè, in quo sita intemperantia est, quæ iure vt probrum maximè obiectatur: proptereaque inest in nobis, non quatenus homines sumus, sed quia animalia. His igitur talibus delectari, eaq; adamare, belluarum est. Eas enim excipimus quæ honestæ liberalesque cum maximè sint, ad tactum pertinẽt, quales sunt
D quæ in gymnasiis frictione & calore gignuntur. Neque enim proteruorum ac libidinosorum tactus toto corpore fusus est, sed quibusdam partibus inhæret. Cupiditatum autẽ aliæ 11
cõmunes sunt, aliæ propriæ & ascititiæ, vt cibi cupiditas naturalis est. Omnes enim cùm vacui sunt, cibum vel siccũ vel humidum appetunt, aliàs vtrunque. Et, vt ait Homerus, cubile optat adolescens, & qui est iam corroborata ætate. At hunc vel illum cibum, non iam, nec eosdem omnes desiderãt. Itaque hoc iam nostrum est, quanquam habeat quiddam si-

mile naturæ. Alii enim aliis mouentur: suntque res quædam, E
quibus omnes delectentur potius, quàm quibuslibet. Ac in
iis quidem quæ à natura proficiscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis: idque in eã partẽ quæ nimiũ
est, quòd plus adhibeatur, q̃ ratio præscribat. Nã edere quæcũque adsint, & potare dum cõpleare, id est extra modũ copia
in eo prodire quod secũdum naturam est. Expletio enim eius
quod deest, eius est cupiditatis quæ à natura proficiscitur. Itaque homines appellantur hi, γαςρίμαργοι, quòd ventrem cibo
& potione complent, contra decorum. Quales sunt qui mancipiorũ sunt persimiles. At verò in propriis & priuatis voluptatibus complures peccant, atque id multifariam, cum præsertim qui res eiusmodi adamant, aut ex eo dicantur, quòd iis
gaudeant, quibus non decet, vel plus quàm ratio postulet, aut
quemadmodum plerique, vel non quemadmodum decet, vel
quemadmodum dedecet. Intemperantes autem omnibus in
rebus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiunt voluptatem, ex quibus, quoniam odio dignæ sunt, non
decet percipere: & si quibus ex rebus voluptas capienda est, G
ex iis maiorem capiunt quàm debeant, vel vt vulgus. Ex quo
quidem perspici potest, intemperantiam exuperantiam esse
quandam voluptatum, eoque vituperãdam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, vt in fortitudine, ex eo quòd
eos ferat: nec intemperans, quòd non ferat: sed intemperans
quis appellatur, quòd molestius quàm decet, ferat nulla se voluptate perfrui. Itaque ei affert dolorem voluptas. Ac temperans propterea ꝙ nec se priuari voluptate doleat, nec abstinere. Ac intemperans omnes voluptates cõcupiscit, aut certè H
maximas: sicque voluptatibus rapitur, eas vt rebus omnibus
anteponat. Itaque & non fruendo angitur, & concupiscendo.
Est enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas. nihilque
profectò absurdius fœdiusque est, quàm ex voluptate percipere dolorem. Qui autem parum aut minus quàm æquũ sit,
voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Nõ enim
propria est hominis huiusmodi sensus vacuitas. Etenim cætera animalia pastum discernunt à pastu, alioque delectantur,

A alio non item. Sed si quis est huiusmodi, cui nihil voluptatem
afferat, quique nihil putet interesse inter aliam rem atque
aliam: is profectò procul absit à natura hominis, hominemque
ex homine exuerit necesse est. Talis quoniam non admodum
reperitur, vacauit nomine. Temperans autem iis rebus
omnibus modum adhibet. Nam nec delectatur iis, quibus
intemperans maximè: sed angitur potius, nec omnino quibus
ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer
B vlla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupiscit,
nisi moderatè. quòd si concupiscat, nullam magis quàm
decet concupiscit: nec quando dedecet, nec vllam omnino
ardentius desyderat eius generis voluptatem. Quæ autem ad
valetudinem pertinent voluptates, vel firmam corporis constitutionem,
eas modicè, & vt decet, concupiscit: cæterasque
res omnes voluptatum effectrices, quæ his non sint impedimento,
dummodo nec honestati repugnent, nec facultates
exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is vehe-
C mentius quàm æquum sit, voluptates huiusmodi adamat.
Qualis non solet esse temperans, qui rationi congruit. In- 12
temperantia autem magis nostra voluntate suscipitur, quàm
timiditas & ignauia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore nascitur,
quorum voluptas expetenda est, dolorque fugiendus.
Ac dolor quidem naturam eius in quo est à suo statu dimouet
ac labefactat: voluptas nihil tale facit, quoniam etiam à nostra
voluntate proficiscitur. Itaque maiore reprehensione digna
est: quandoquidem facilior est earum rerum consuetudo,
quæ sunt voluptatis. Nam & multa & varia eius generis in vi-
D ta versantur, & eorum consuetudo sine periculo omnis capitur.
In rebus autem formidolosis contra contingit. Sed ignauia
non æquè voluntaria ac res singulæ, esse videatur: quòd
illa dolore vacat, hæ adeo homines de suo statu sensu doloris
dimouent, vt & arma abiicere, & alia permulta contra decorum
homines facere cogantur: ob eamque causam violentæ
videntur. Contraque intemperantis res singulæ voluntate ac
sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat:
totum verò genus, minus. quandoquidē nemo intemperātiæ

cupiditate ducitur. Nomen autem τὸ ἀκολασίας, id eſt, intẽperantiæ, ad pueriles errores delictaque transferimus: nec iniuria. Eſt inter hæc enim quædam ſimilitudo. vtrum autem ab altero ductũ ſit, nihil ad id quod agimus. quãquã ſatis cõſtat, poſterius ductum eſſe à priore. Nec iniuria quidẽ facta tranſlatio eſt. κολάζεσθαι enim, id eſt, caſtigatione quadam adhibita contrahi, debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinoſarum cupiditate rapitur, nimiumque exultat ac luxuriat. cuiuſmodi ſunt appetitus, & pueri maximè. Nam libidinoſe viuunt etiam pueri, in quibus maximè rerum volupta- F
tem efficientium valet cupiditas. Quòd ſi minus rationi parebunt, eique ſubiecti erunt appetitus, longius euagabuntur. (Eſt enim cũ per ſe voluptatis inſatiabilis & inexplebilis cupiditas, tũ omni ex parte in eo, qui à ratione diſcedit) & cupiditas, dum expletur, eius quod cognatum eſt vires amplificabit. quæ quo ſunt maiores & vehementiores, eo magis mentẽ è ſua ſede & ſtatu dimouent. itaque modus in iis retinendus eſt, ne rationi repugnẽt. Atque hoc ipſum eſt, quod obœdiẽs caſtigationeque adhibita moderatum eſſe dicimus. Vt enim G.
puer ex pædagogi præſcriptione, ſic vis hæc cõcupiſcendi cõuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in moderato viro & temperante rationi congruere ea pars animi, quæ voluptate alitur. Vtrique enim propoſitum eſt, id quod deceat. Et appetit temperans quæ decet, omnia, & quemadmodum, & quando decet, quemadmodum etiam ratio præcipit. Ac de temperantia quidem hactenus.

ETHIC. ARISTOT. LIB. IIII. H

DEinceps de liberalitate dicamus, quæ in pecuniis mediocritas quædam cernitur. Laus enim liberalis, poſita eſt non in bellicis rebus, vel iis in quibus temperans cernitur, nec rurſum in iudiciis, ſed in dandis accipiendiſque pecuniis, potiuſque in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum numo ponderatur æſtimatio. Sunt autem in pecuniarum vſu duo vitia: quorum

A alterum in exuperantia positum est, diciturque Prodigalitas: alterum in defectione, quæ appellatur Auaritia. Ac auaritiæ quidem crimen iis semper attribuimus, qui nimio pecuniarũ studio tenentur. Prodigalitatem autem quandoque cum aliis vitiis confundimus. Impotẽtes enim & qui sumptus faciunt, profunduntque pecunias in eas res quæ sunt intemperantiæ, Prodigos dicimus. Itaque improbissimi videntur esse, quòd multis simul vitiis sint flagitiisque contaminati. Non igitur proprio nomine appellantur. est enim prodigus certo vitio

B implicatus, quod in effundendis pecuniis cernitur. prodigus enim per se ipse perit. atque etiam videtur ipsius interitus quidam esse, facultatum effusio, quòd ex iis vita constet. Prodigalitatem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem rerum vsus aliquis est, iis & rectè & peruerse vti licet: Atqui sunt diuitiæ & pecuniæ in bonis vtilibus, & qui virtute præditus est ea, quæ in rebus omnibus cernitur, is optimè scit vti omnibus: Optimè igitur diuitiis vtetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarũ vsu versatur, habuerit, qualis est liberalis. Vsus

C autem pecuniarum in sumptu & largitione consistit: in acceptione verò & custodia magis cernitur possessio. Quocirca liberalis est, dare potius quibus dandum est, quàm vnde accipiendum est accipere: aut vnde accipiendum non est, non accipere beneficium. Virtutis enim proprium est, beneficia in alios cõferre potius, quàm ab aliis accipere: & quæ recta sunt & honesta facere, quàm flagitiosa & turpia non facere. Dubium autem non est, quin dantem beneficium datum, honestaque actio comitetur: accipientem verò beneficium acce-

D ptũ, aut certè nulla turpis indecoráve actio. Et gratia ac laus multo etiam magis, dantem, non accipientem, sequitur. Facilius etiam est, non accipere quàm dare. suũ enim quisque minus sæpe profundere solet, quàm accipere alienũ. Atque etiã liberales dicuntur ii, qui largiuntur. Qui verò non accipiunt, iis non liberalitatis laus tribuitur, sed iustitiæ potius. Qui autem beneficia accipiunt, non admodum ii laudari solent. Iam omnium in quibus virtus inest, ii fere diligũtur maximè, qui fama & laude valent liberalitatis. prosunt enim aliis: quod

in largiendo quidem positum est. Virtuti autem consentaneæ E
actiones præclaræ sunt, honestatisque causa geruntur: dabit ergo liberalis beneficia honestatis causa: & rectè. Largietur enim quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cæteraque seruabit omnia, quæ rectam & æquam largitionem sequuntur: eaque faciet libenter, aut non grauatè quidē. Quod enim virtute geritur iucundum, aut non molestum, idem minimè graue est. At verò qui largitur quibus largiendum non est, nec honesti studio, sed alia aliqua causa ductus, hic non est habendus liberalis, sed alio aliquo nomine appellandus. F
ne is quidem qui grauatè id facit, quoniam præclaris actionibus & officiis facile pecunias anteponat, quod procul abest à liberali. Nec verò liberalis vnquam accipiet, vnde nefas sit: quippe cùm ita non soleat accipere is qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem ad petendum procliuis est, quòd non libenter beneficium accipiat is, qui dare solet. Accipiet tamen vnde æquum erit, vt de suis facultatibus & copiis, non quòd honestum sit, sed quia necesse, vt ad largiendum suppetant copiæ. Nec verò sua negliget, qui nonnullis quidem ex his opitulari velit. Passim autem cuiuis non lar- G
gietur, vt suppetant copiæ ad largiēdum, quibus rectum erit, & quando, & vbi ratio postulabit. Est etiam liberalis in dando valde excellere, vt sibi minora reliqua faciat. Liberalis est enim, sibi suisque commodis minus consulere. Sed ex facultatibus omnis ponderanda liberalitas est. Neque enim ex numero beneficiorum quæ dantur, sed ex animo & voluntate eius qui dat, omnis est spectāda liberalitas. Animus autem in dando rationem habet facultatum. Quamobrē nihil prohi- H
bet liberaliorem esse eum qui minora confert beneficia, si ex minoribus quæ suppetant copiis largiatur. Ad opem autem ferendam aliis propensiores sunt ii, qui non suo labore & diligentia opes pararunt, sed ab aliis partas acceperunt. neque enim experti sunt egestatis quàm sit graue malū. Et sua cuique facta magis placent, vt parentibus & poetis. Difficile est autem liberalem locupletem esse, nec accipientem aliunde, nec sua custodientem, quinetiam largientem, pecuniamque

A non propter se amantem, sed ad beneficẽtiam liberalitatemque cõferentem. Itaque accusatur fortuna, quòd minimè locupletes copiosique sint ii qui sunt dignissimi. Quod nõ sine ratione contingit. Neque enim vt cæteris rebus, sic opibus abundare possunt ii, qui nullam dant operã, vt cõsequantur. Non tamen opem feret indignis, aut quando non erit largiendum: eaque seruabit omnia quæ sunt generis eiusdẽ. nõ enim iam faciat quæ sint liberalitatis. quas in res si profuderit facultates, nihil iam possit in eas quæ honestæ sunt effundere.

B Vt ergo diximus, is demum liberalis est, qui pro facultatibus, atq; in eas res quæ præclaræ sint, profundit pecunias. qui autem modum transit, Prodigus dicitur. Itaque reges nõ appellamus Prodigos, quòd nõ facile sit eorum opes & copias quas maximas habent, vllis largitionibus aut sumptibus exhauriri. Quoniam igitur mediocritas quædã est liberalitas, quæ largiendis accipiendisque pecuniis cernitur: largietur quidem liberalis, & sumptus faciet in eas res quæ decoræ erunt: iisque modũ adhibebit, æquè in magnis, atque in paruis. idque faciet libenter. Accipietque vnde, quantumque accipiendum erit. Nam quia in vtroque virtus, modus quidam cernitur: vtrunque pro dignitate præstabit. Honestam enim largiendi rationem, honesta etiam accipiendi solet consequi. sin talis non est, contraria sit necesse est. Ac eæ quidem quæ se consequũtur, semper sunt in eodem: contrariæ autem non item. Quòd si cõtra decorum, & honestatem accidat vt profundat pecunias, ægrè feret ille quidẽ, sed modicè & decorè. Virtutis est enim & lætari & dolere quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilem se socium lenemque præbebit. Quoniã enim despicit ac pro nihilo putat pecunias, opportunus est iniuriæ. Idemque molestius feret se sumptus nõ fecisse quos debuit, quàm doleat se in eas res quas minimè decuit, pecunias effudisse. nec Simonidis sententiam probabit. At verò prodigus in his etiam omnibus aberrat. Nam nec gaudet, quibus, aut quemadmodum æquum est, nec offenditur. quod ex iis quæ deinceps dicemus, facilius intelligetur. Atque hoc quidem iam diximus, prodigalitatem &

auaritiam exuperantias esse ac defectiones: easque in duobus E
versari, largiendis accipiendisque pecuniis. sumptus enim referimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & minus accipiendo finem modumque transit, accipiendoque modum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidem, sed accipiendo, nisi in paruis, vltra modum progreditur. Prodigorum igitur non ferè opes augeri solent. Neque enim facile est, eum qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad largiendum facultates iis, qui priuati sunt, quales sunt ferè prodigi. Atqui cùm sit eiusmodi, tamen videtur multo melior auaro. F
Facilè enim ad sanitatem traduci potest & progressu ætatis, & inopia coactus: ad mediocritatéq; peruenire possit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quòd & largitur, nec aliunde accipit. Sed tamen neutrum faciens, nec decorum seruat, nec æquitatem. Quod si facere assuescat, aut aliàs commutetur, iam erit liberalis. Nam & quibus largiendum erit, largietur: nec vnde minus æquum erit, accipiet. Quocirca nõ videtur deprauatis corruptisque moribus præditus. Nõ enim scelerati est aut ingenerosi, sed stulti potius, largiendo, nec accipiendo finem modumque transire. G
His igitur præditus moribus prodigus, multo est auaro melior, cùm ob eas causas quas diximus, tum quòd hic prodest omnibus, ille nemini, ne sibi quidem. Sed pleriq; prodigorũ, vt diximus, à quibus non debent accipiunt, ob eamque causam auari existunt: parati autẽ sunt ad accipiẽdum, propterea quòd inest in iis cupiditas plerunque effundendi copias, quod ægrè efficere possunt. Cùm enim dando egere celeriter cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Et quia nullam honestatis rationem ducunt, sine delectu vndecunque possunt rapiunt. H
Inest enim cupiditas in eis largiẽdi: sed quomodo, aut vnde, nihil laborant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis videri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec pro dignitate: sed nonnunquã quos homines æquũ erat omni ope desertos vitam in summa inopia degere, eos potissimum locupletant: iis verò qui commodis sunt moribus, nihil largiuntur. assentatores autem, eosque omnes qui

A ministri sunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, vt plerique eorum sint libidinosi. Quoniam enim facilè largiũtur, sumptus etiam iis rebus suggerunt, quæ sunt libidinis. Et quoniam honestè & moderatè non viuunt, propensi sunt ad voluptates. Ac prodigus quidem cũ nullam sequitur ducem rationem, in has miserias incidit. Qui si curam diligentiámque adhibuerit, facilè ad virtutem decorumque perueniat. At verò auaritiæ malum insanabile est. Nam senectus omnisque imbecillitas auaros efficit. Eademque magis tributa est
B à natura hominibus, quàm prodigalitas: quòd multo plures studio pecuniæ trahantur, quàm parati sint ad largiendum. Latè etiam patet, eiusque genera sunt plura. multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cùm enim in rebus duabus cernatur, vt si minus largiare quàm deceat, & si modum accipiendo transeas: non inest tota in omnibus, sed seiungitur, aliique extra modum accipiendo prodeunt, alii parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur, parci, tenaces, aridi, omnes deficiunt & desunt dando: sed alienum nec appetunt, nec volunt eripere: quorum alii id faciunt bonitate quadam,
C rerũque turpium fuga. Videntur enim quidã, aut certè aiunt se ob eã causam tueri ac conseruare sua, vt ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his cumini sector ille, & si quis talis: qui omnes ex singulari quadam auaritia nominati sunt. Alii autem metu ab alieno manus abstinent. quòd non sit facile, qui ab aliis eripiat, eius res ab aliis non detrahi & auferri. Placet igitur his talibus, neque dare aliis quicquam, nec vicissim ab aliis accipere. Sunt etiam alii in accipiendo nimii, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ii qui in sordi-
D dis artibus versantur, vt lenones, & omnes eiusmodi, vt fœneratores, & qui exigua dant vt maiora ferant. Omnes enim hi homines à quibus & quantum æquum non est, accipiunt: eorumque communis, turpis, sordidusque quæstus videtur. Nam propter quæstum atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ nefas est eripiunt, quales sunt tyranni, qui ciuitates oppugnant, fana diripiunt, ii non auari, sed scelesti potius, impii

& iniqui sunt habendi. Attamen & aleatores & raptores & E
latrones auari putandi sunt, quòd in turpi quæstu sint occu-
pati. nam spe quæstus hæc instituta sequuntur, & probra per-
ferunt. Atque hi spe quæstus maximis periculis se offerunt:
illi ab amicis, quas copias iis suppeditari æquius est & relin-
qui, eas lucrãtur. Vtriq; igitur, quoniã opes suas augẽt, alie-
nis repugnante ratione, in sordido quæstu & arte versantur.
Quamobrem omnes hæ rapinæ & pecuniarum translationes
illiberales sunt. Iure autem liberalitati auaritia opposita est,
quòd maius est malum quàm prodigalitas: sæpiusque ea pec- F
catur, quàm illa eadem effusione. Ac de liberalitate quidem
2 vitiositatibusq; ei contrariis hactenus. Sequitur vt de ma-
gnificentia disserendũ esse videatur, eo ipso quòd ea virtus in
pecuniis cernitur. Sed nõ ad omnes actiones & officia pecu-
niaria, quemadmodum liberalitas, sed sumptuaria modò ad-
hibetur, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est
enim virtus, vt nomine ipso declaratur, in sumptuũ magni-
tudine seruans decorum. Magnitudo autẽ ad aliud refertur.
Neque enim idem sumptus trierarcho dignus est, & præfecto G
spectaculorum: in omnibusque rebus vt decorum conserue-
tur, & personæ & temporis, & rerum ipsarum habenda ratio
est. Qui autem sumptus facit in res vel paruas, vel mediocres
pro dignitate, is non magnificus, vt ille qui dicebat, Sæpe dedi
peregrinis: sed qui in res magnas, is demum magnificus est
iudicandus. Qui enim magnificus, idem continuò liberalis:
qui autem liberalis, idem non cõtinuò magnificus est. Huius
autẽ animi habitus defectio sordes appellatur: exuperantia,
luxus. & si qua sunt eius generis vitia, quæ extra modum non H
prodeũt sumptu quibus in rebus decet, verum in quibus de-
decet, & qua ratione non decet, splendorem ostentãt. de qui-
bus mox differemus. Magnificus autem docto similis est, quo-
niã decori rationem habere potest, sumptusque magnos aptè
suggerere. Nam cum habitus omnis animi definiatur actioni-
bus, initio vt dixi, iisque omnibus in quibus versatur: magni-
fici autem sumptus magni sint & decori: fit vt etiam eiusmo-
di opera consequãtur. Ita enim sumptus magnus futurus est,

A & ad rem aptus & accōmodatus, si & res ipsa sumptu digna, & sumptus re ipsa dignus, aut etiā maior habebitur. Sed hæc omnia honestatis causa (hoc enim virtutibus omnibus commune est) magnificus faciet, idque libenter ac studiose. Accuratè enim ac subtiliter res pōderare, sordes sectātis ac splēdorem fugiētis est proprium. Magisque qua ratione quicque splendidissimè efficiatur, consyderabit, quàm quanti, quoque modo minimo. Magnificus autem liberalis sit necesse est. Nam cùm eos liberalis sumptus suppeditat, quos & quemadmodum decet, tum in iis magnifici splēdor elucet. Et quo-
B niam iis in rebus liberalitas cernitur, æquo sumptu rem administrabit splendidius. Neque enim eiusdem virtutis est & commēdationis possessio rei, & opus ex illa re factum. Possessio enim rei, exēpli causa auri, plurimi fit & æstimatur: Opus autem ex ea re confectum, præclarum est atque magnū. quoniā eius inspectio mirabilis. At quod magnificum est ac splēdidum, id omne mirabile. Estque rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ii pro-
C bantur maximè, quæ honorabilia dicimus, quales sunt quæ diis adhibentur, donaria, apparatus, sacrificia, similiterque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæ in Repub. honestæ gloriæ causa exhibentur, vt sicubi ludos fieri splendidè putent oportere, aut triremis præfectum munus suum exequi, aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus videndū est, vt dixi, non modò qualis is sit qui agat, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solum iis
D opus, sed is etiam qui efficit honestandus est. Quocirca pauperum nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, vnde sumptus queat splendidè sustinere. Quod si aggrediatur, quoniā id faciat contra dignitatem ac decorum: & quicquid eiusmodi est quod rectè fit, id omne virtute geritur: profectò stultus habeatur, necesse est. Hæc autem ita honestabunt eos, si vel per se ea quæsierint, vel à maioribus relicta acceperint, vel ab iis etiā qui eos tū claros tum nobiles viros, aliquo propinquitatis iure attineant, & si qua sunt ex hoc ge-

nere. inest enim in his omnibus splendor quidam & dignitas. E
Ac magnificus quidē vir est eiusmodi, in hisque talibus sumptibus, vt dixi, magnificentia cernitur maximè. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorū autē qui priuatim fiūt, huc pertinēt ii omnes qui semel suggeruntur. vt nuptiæ, & si quid est eiusmodi. Itēque is in quo ciuitas tota occupata est, aut ii qui sunt in magistratu: hospitū etiā recipiendorū iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quiddā habent iis rebus quæ diis dedicātur. Est etiā magnifici F
& honorati viri, domū ædificare, cuius modus & dignitas ad diuitias accōmodāda est (quæritur enim etiā ex domo dignitas quædā) & in eas res potius pecunias profundere, quarum memoriā diuturnā sit relicturus. Hæ enim præclarissimæ res sunt, & suū quæque decus obtinet. Non enim eadē diis hominibusque conueniūt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiā sumptus magnus est in suo genere: & clarissimus quisq; si in rē magnā factus sit, maximus habetur: & qui his rebus accōmodatus est, iam hic clarus magnusq; dicitur. Interest autē inter id G
quod in re, & quod in sumptu magnū appellatur. Nā pila q dē si pulcherrima sit aut vrceus, pueri quidē ratione & sentētia, clarus & magnificus habeatur: eius autē æstimatio & preciū perexiguū est & illiberale. Ob eāq; causam honorati viri clariq; est, in quocūq; genere quid faciat, magnificè id splēdideq́; facere. Quo in genere quicquid fit, nec facilè superari potest, & fit pro sumptus dignitate. Ac magnificus quidē vir talis est. Qui autē modū trāsit, hoc ipso, vt dictū est, modū trāsit, ꝙ profundat cōtra decus pecunias. In rebus enim parui momēti magnos sumptus adhibet, splendorēq; ineptè ostētat, vt H
nuptiali apparatu eos excipiens qui dant symbolum, & qui comœdis omnia suppeditans, purpuram in eorum præfert transitu, vt solent Megarenses. Atque hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum causa, & quòd se putet admirationem cæterorum excitaturum: Atque idem quæ res magnos sumptus desyderant, in iis parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sordidus verò in omni re abest à de-

A coro: qui cum magnos ſumptus ſuſtinuerit, in exiguo deco-
rum omne peruertit. Quòd ſi quid faciat, & cunctando id ef-
ficit, & qua ratione minimo ſumptu præſtare poſsit cõſyde-
rat, atque id grauatè. idemque ſe ſplēdidius omnia quàm de-
ceat facere arbitratur. Ac ſunt hi habitus vitioſi illi quidem,
ſed non ferè in reprehenſionem incurrunt: idque fit ob eam
cauſam maximè, quòd nec proximis noceant, nec inſignem
habeant deformitatem. Magnitudo autem animi magnis 3
in rebus, vt nomen ipſum ſignificat, cernitur. Sed primùm in
B quibus, nobis explicandum eſt. Nihil autem intereſt, vtrum
ipſam animi affectionem nobis proponamus, an eum qui ea
ſit præditus. Igitur is demum magno excelſoque animo putã-
dus eſt, qui res magnas illas quidem, ſed quibus dignus ſit, ſibi
deberi iudicat. Qui enim minus pro dignitate hoc ſentit, is
ſtolidus habendus eſt. Atqui eorum qui virtute gerunt ali-
quid, nemo ſtolidus, nemo amens putatur. Ac magno quidem
vir animo is eſt quem diximus. Qui autē exiguos honores me-
ritus eſt, quos ſibi tribui æquū cenſet oportere, is non magna-
C nimus, ſed modeſtus & moderatus eſt iudicandus. Magnus
enim elatuſque animus in magnitudine cernitur, quemad-
modum pulchritudo in magno proceroque corpore. Breues
autem homines ſunt illi quidem vrbani, aptàque cõpoſitio-
ne membrorum præditi, formoſi non item. Qui verò magna
præmia ſe meritum putat, iis cum ſit indignus, alto animo
dicitur. Nec verò qui maioribus ſe dignos exiſtimant, quàm
eorum ſint merita, omnes elati iudicandi ſunt. At qui mi-
nora quàm habere ſit dignus, ſibi deberi iudicat, is demiſſo
D puſilloque animo putandus eſt, ſiue magna, ſiue mediocria, ſi-
ue exigua illius extent merita: quibus minora ſibi etiã tribui
putet oportere, præſertim ſi magna eius merita videantur.
Quid enim ſi tantis eſſet indignus, facturus fuiſſe videatur?
Ergo magnanimus ſummus ac extremus eſt ille quidem ma-
gnitudine, ſed modo rationeque medius. Nam ſuis ſe ipſe me-
ritis metitur: alii vel modum tranſeunt, vel deſerunt. Qui ſi
magna, atque adeo maxima ſibi, quia dignus ſit, deberi iudi-
cat, profectò vna in re maximè eius merita cernentur. Quid

ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. Digni- E
tas autem in externis bonis ponitur atque numeratur: quorũ maximum ponimus id, quod & Diis tribuimus, & quod maxime expetunt omnes ii, qui sunt in magistratu, & quod rerũ gestarum, vel præclarissimarũ quasi mercedẽ omnes desyderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorũ maximũ, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, vt ratio æquitasque postulat. Quod etiam tacentibus nobis facilè perspici potest. Gloria enim magni viri se esse dignissimos, idque pro dignitate, arbitrantur. At qui de- F
misso pectore pusilloq; animo est, is & suo iudicio abest à decoro, & magnanimi dignitate. Qui autẽ elato animo est, vincit ille quidẽ suo iudicio, ac modũ transit, sed tamen magnanimũ nõ vincit. Sed quoniã maximis honoribus magnanimus dignus est, idẽ optimus sit necesse est. Sẽper enim quò quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eũ qui verè sit magnanimus, virum bonũ esse necesse est. Atque etiã magni fortisque animi proprium videatur quod in quaq; virtute magnũ excellensque ducitur. G
Nequaquã etiã deceat magno animo virum fugere pericula, aut cuiquã facere iniuriã. Quid enim turpe aliquid faciat, cui nihil magnũ esse videatur? Ac mihi quidem certe omnia spectanti, omnino ridiculus magnus animus videtur, qui nõ idẽ sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidẽ esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ eadẽ bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quasi splẽdor quidã & ornamentum esse virtutum omnium. Nam & maiores eas splendidioresque facit, & cohærere sine illis nullo modo po- H
test. ob eãque causam vix in quoquã vera animi magnitudo reperitur. siquidẽ esse sine singulari quadã & eximia bonitate nullo pacto potest. Omnino igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atq; idem magnis honoribus, qui quidem à bonis viris tribuẽtur, moderatè ille quidem lætabitur, tanquã suos aut etiam minores sit consecutus (Virtute enim vndique perfecta & absoluta nullus honos satis dignus potest esse) sed tamen eos ille quidem certe recipiet hoc ipso, quòd

A ei maiores habere non poſsint. Eos autem, quos quiuis & exiguos tribuet, omnino contemnet ac pro nihilo putabit, ſiquidem tales meritus non eſt. itemque dedecus & infamiã, quòd ei iure non poſſunt cõtingere. Imprimis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamen & in diuitiis & magiſtratibus, & in ſecundis rebus & aduerſis, affectus erit quàm moderatiſsimê fieri poſſit: neque proſperis rebus lætabitur nimis, neque aſperis aduerſiſque mœrebit. Non enim iſto pacto in honore & gloria, vt re omnium maxima affectus
B erit. Imperia enim & opes gloriæ cauſa expetendæ ſunt. Itaque ea omnia ſibi gloriæ ducũt, qui iis ſunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam cõtemptui eſt gloria? Quocirca magno animo excelſoque viri, iidẽ contemnentes rerum videntur eſſe. Atque etiam ſecundæ res videntur ad animi pertinere magnitudinem. Nam & nobiles gloria digni putantur, & ii qui ſunt in imperio, & diuites, ꝙ excellant aliqua præſtantia. habet autem venerationem iuſtiorem, quicquid excellit. Itaque maiores elatioreſque ani-
C mos hæc ipſa faciunt. ſiquidem ex iis gloriã à nonnullis conſequuntur. Quanquam autem ſi verum iudicare volumus, ſolis bonis honos debetur: tamen cui vtrũque adſit, is neſcio quomodo maiorem laudem ac gloriã meretur. In quibus autem hæc talia bona inſunt ſine virtute, ii neque ſe ipſi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominãtur. Neque enim hæc conſtare ſine virtute vndique perfecta vllo modo poſſunt. Contemnunt enim, cõtumelioſique ſunt ii qui his etiam bonis abundãt. Difficile enim eſt, ſi à virtute
D defeceris, ferre aptè res ſecundas. Quoniam autem ferre illi non poſſunt, & ſe præſtare cæteris putant, eos contemnunt: ipſi quicquid acciderit, faciũt. Imitantur enim magnanimũ, cùm ab eo abſint diſtentque plurimum. Hoc quibuſcunque rebus poſſunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure deſpicit. Veritate enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam paruifacit ac negligit parua pericula, nec iis ſe offerre, nec ea optare ſolet. Ma-

gnis autē ac grauibus ſe obiicit, in quibus vitæ nō parcit, hoc E
ipſo ꝙ indignum ſit omnino in vita manere. Atque is eſt, qui
& beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur:
quòd illud eius ſit qui excellat & præſtet, hoc eius qui vincatur. Idem maius beneficium reddit quàm accepit. Sic enim
debebit is qui prior dederit, ac præterea beneficium accipiet.
De iiſq; loqui ſolent magnanimi, de quibus benemeriti ſunt:
non autem de iis, qui beneficia contulerunt. Eſt enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. at vult hic noſter
princeps eſſe. Ac quæ contulit beneficia, libenter: quæ acce- F
pit, de iis audit inuitus. Itaque Thetis apud Iouem beneficia
ſua in eum non commemorat, nec Lacedæmonii apud Athenienſes, ſed illorum erga ſe. Eſt etiam magni viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltro: aduerſuſque eos, qui in
magiſtratu ſunt, proſperáque fortuna vtuntur, magnum: aduerſus mediocres, modeſtum ſe mediocremque gerere. Nam
& illis præſtare difficile eſt ac glorioſum, & his facile. interque illos gloriari ingenuum eſt ac liberale, inter humiles autem & abiectos homines ſordidum & importunum: vt ſi quis G
cum imbecillis viribus velit contendere. Nec ſolet idem ad
ea commeare omnia, quæ ſunt in honore & pretio, aut vbi
obtinent alii principatum. Quietus eſt etiam & cunctator,
niſi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res agit
ille quidem, ſed magnas & dignitatis plenas. Idem & apertè
oderit neceſſe eſt, & apertè diligat, quòd timidi ſit tegere ac
occultare ſententiam: magiſque ex veritate pendet, quàm
ex opinione: dicitque ac gerit palàm omnia. ſiquidem id contemnentis eſt. Itaque libere quæ ſentit ſolet dicere: idque H
eo facit, quòd & contemnat, & vera loquatur, niſi fortè ſi
quid diſsimulatione tegendum ſit, cui rei locus eſt apud multitudinem. Nec verò cum aliis niſi cum amico vita victuque
coniungitur, quòd id ſeruile exiſtimet. Itaque & omnes aſſentatores, ſeruiles: & humiles, aſſentatores eſſe ſolent. Et
quoniā magnum ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri ſolet. Non recordatur iniurias. ſiquidem magnanimi nō eſt meminiſſe præſertim iniurias, ſed potius cōtemnere. nec de ho-

A minibus sermonem habet, quãdoquidem nec de se prædicabit nec de cæteris. Nam nec vt laudetur ipse laborat, nec vt alii vituperentur: nec laudat alios libenter. itaque nec conuitiator est, ne inimicorum quidem, nisi fortè propter cõtumeliam. Minimè verò de iis malis quæ aut necessariò, aut exigua interueniunt, queritur, nec ea vt sibi eueniant, precatur. Eius enim est qui in rebus curã adhibet, his in rebus eã animi affectionem cõstantiãque retinere. Atque etiã is est qui res honestas & præclaras, quanuis inutiles, fructuosis anteponat. Hoc
B enim cũ potius attingit, qui se ipse cõtentus est. Incessus etiã magni viri, tardus sit necesse est, vox grauis, constans & firma oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis rebus studet, aut vehemens est cui nihil magnũ esse videatur: quibus de causis & cõtentiones vocis suscipiuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidẽ eum se præstabit. Qui autem iis deest officiis, angusto pusilloque animo dicitur: qui modum trãsit, elato. qui quidem mali & improbi minimè vidẽtur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant potius. Nam qui de-
C misso abiectoq; est animo, is & quibus bonis dignus est se ipse spoliat, & malo quodã præditus est, quòd se indignum bonis iudicat. Idémque se ipse ignorat. aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cùm sint in bonis. Nec stulti quidem vidẽtur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cum ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debẽtur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itemq; à bonis externis se remouent. At elato animo viri & stulti sunt & se ignorant ipsi, atque id apertè. Nã tanquam
D digni sint, ea aggrediũtur, quibus laus & gloria proposita est, deinde culpãtur. Itémque vestitu, gestu, aliisque eiusdem generis se comunt & ornant: suasque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicãt, quòd hæ res sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria autẽ est magis animi magnitudini abiectio animi, quàm elatio & altitudo. Nam & sæpius vsu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo in magno, vt dixi, honore versatur. Videtur autẽ etiam in eo quædam virtus consistere, quemadmodum su-

prà dictum est, quæ eâdem habet rationem ad animi magni- E
tudinem,quam ad magnificentiã liberalitas. Nam cum vtraque recedat à magnitudine, tamẽ nos in rebus mediocribus, modestis paruisque rectè afficit. Vt autẽ in accipiendis dandisque pecuniis mediocritas reperitur,nimium,& parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alii parum, quidam eam quærunt ex iis factis, vnde & quemadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum vituperamus,& eum qui nulla gloria ducitur: illũ,quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam consectatur,quibus quærenda non est, F
hunc, quoniam ne ex rectè quidẽ factis instituit gloriã quærere.Incidunt autẽ nõnũquam tempora, cum & ambitiosos, quemadmodũ supra dixi,vt viros & honestatis cupidos laudamus,& eos qui nullum honorẽ expetũt, vt moderatos & modestos.Perspicuũ autẽ est,nos cùm rei alicuius multifariã quis cupidus dicatur,nõ tamen eodẽ semper referre ambitiosum: sed in laude,ex eo quòd auidior sit quàm plerique honoris: in vituperio,quòd magis quàm ratio æquitasq; patiatur. Quoniam autem mediocritas vacat nomine,idcirco extrema de ea G
quasi deserta regione disceptant. Sed quibus in rebus nimiũ & parum reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetũt,& parum. Expetunt igitur,& quomodo expetẽdus est. Quare laudatur habitus,qui modum adhibet in expetenda gloria,etiamsi vacet nomine.Hoc autem apparet,si virtus hæc cum ambitione cõparetur, fore, vt vacuitatis honoris: sin cum vacuitate honoris, ambitionis speciem præ se ferat: si autẽ cum vtraque, vtranque quodammodo imitari videbitur. quod in reliquis H
etiam virtutibus cernitur.Quoniamque mediocritas hic nomen non habet,pugnare extrema inter se videntur.

5 Mansuetudo etiam seu clemẽtia mediocritas quædam iræ est. Sed quoniam medium vacat nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clementiam transferimus, quæ ad id quod parum est deflectit,quòd nomine vacet.Exuperantia autem iracundia appelletur. Ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus variisque gignitur. Atque is quidem qui quibus de re-

A bus, quibusque hom inibus decet, irascitur, quique id facit quemadmodum, quando, & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eundem clementem & mansuetum appellari licet. Siquidem in laude clementia est. Vult enim clemens omni animi vacare perturbatione, non à perturbatione rapi & distrahi. quin etiam vt ratio præscripserit, sic & his de causis, & tandiu vult succensere. Peccare autem in eam partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim vlcisci cupit clemẽs, sed ignoscere. At verò defectio siue lentitudo, siue alio quo-
B uis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minus succensent ob eas causas ob quas decet succensere, ii stulti vidẽtur. & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sũt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciũt, nec propulsant iniuriã. Atqui contumelias & conuitia æquo animo ferre, ac in suis negligere, seruorum simile est. Exuperantia verò illa quidem in omnibus existit, (nã & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum, irascimur, & vehemẽtius, aut remissius, ac diutius quàm ratio postulet)
C sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia. neque enim possunt. Cum enim per se malum omne labefactat, tum si integrum sit, intolerabile existit. Ac iracundi illi quidem celeriter commouẽtur, & in quos, & quibus de causis, & vehementius quàm sat fit: sed facile ac cito etiam eorum ira desistit. quod in illis quidem est optimum. Idque eis propterea accidit, quia iram nõ cõtinent, sed vicissim reddunt, quia ex ipsorũ præcipiti animi cõmotione quales sint facilè apparet, hinc finẽ faciunt. ἀκρόχολοι autem, id est, extremæ bilis homi-
D nes, nimium procliues sunt, & omni re facilè concitantur ad iracundiam, & quauis de causa. vnde etiam traxere nomen. At acerbi ægrè placãtur, diuque irati sunt. parent enim animi dolori: quem si semel expleuerint, tum modus apponitur. Vltio enim modum finemque iræ adhibet, cum pro dolore voluptatem efficit. Quod si minus fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo eis animum potest inducere. & ad mitigandam & quasi cõcoquendam iracundiam, tempore opus est. Cum autem hoc homi-

ὀργίλοι.
ἀκρόχολοι.
πικροί.

χαλεποὶ. num genus sibi molestissimũ est, tum amicis maximè. Infensos autem homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectum est, irascuntur, & vehementius & diutius q̃ ratio postulare videatur. eos etiam, qui non redeunt in gratiam, nisi vltio vel animaduersio sit cõsecuta. Clementiæ autem repugnat magis vitium, quod modum trãsit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam & vlcisci iniuriam magis naturam attingit humanã: & infesto infensoque animo homines minus apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspici potest, non esse dictu facile, quomodo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulùm aliquid modum transit, is nec quòd fines rationis transilierit, nec quòd ab ea defecerit, vituperari solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserũt, clemẽtesque dicimus: & iratos viros appellamus, quasi imperare possint. Ergo quãtum quisque vel quomodo modum egressus vituperãdus sit, nõ est facile explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. At illud quidẽ perspicuum est, medium habitum esse laudabilẽ, quo quibus rectum est irascimur, quãque ob causam, & quomodo decet, quod fit etiã in cæteris generis eiusdem. Illæ verò affectiones quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: quæ si paruæ sunt, leuiter: si maiores, magis: si singulares, vehementer sunt reprehendẽdæ. Hoc igitur perspicuũ est, mediam in his animi affectionem obtinendam. Ac de his quidem animi affectionibus quæ in ira versantur, hactenus. In consuetudine autem vitæ sermonumque ac factorum cõmunione comes & affabiles videntur ii, qui ad voluptatẽ laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, ꝙ putent se iis quibuscum viuunt, nullo loco molestiæ esse oportere. Qui verò sunt his multum dispares, & in omni re aduersantur, nec de cuiusquam offensione ac molestia laborant, ii difficiles ac factiosi vocãtur. Nõ est quidẽ dubiũ id, quin hi animi habitus sint in vitio: isq; sit in laude, quo ea omnia quæ recta sunt, vtque ratio præcipiet, probabuntur, respuenturque cõtraria. Nomen autem ei non

E

F

G

H

A est impositum, quanquam amicitiæ similis parque videatur. Qui enim ea animi affectione præditus est, quæ medium locum tenet, eundem & bonum virum & amicum esse volumus, adiuncto amore. Hoc autē differt ab amicitia, quòd perturbatione eorumq; vacat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel odio ductus probat vt decet, omnia, sed quia ita animo est cōstitutus. Aequè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares æquè, ac erga eos quorum non est implicatus consuetudine præstabit, nisi quòd in omnibus id
B faciet pro dignitate. Neque enim æquè decet familiaribus, ac exteris voluptatē & molestiam afferre. Atque hoc quidē iam dictum est omnino, eum talem hominē in cōmunione earum rerum quæ ad vitā pertinent, se ita esse gesturum, vt ratio postulabit. Si autem honestatis vtilitatisque rationem habuerit, inuestigabit inibitque rationem, qua nō posit offendere, aut certè delectare posit. Nam cùm iis in iucunditatibus molestiisq; cernatur, quæ ex colloquiis nascuntur, quibus in rebus indecorum ei est, aut etiam incōmodum delectationē afferre,
C tum eas molestè feret, maletque amicum offendere. Quòd si qua res sit eiusmodi, quæ turpitudinem facienti eamque non paruam afferat, vel incōmodum, & cōtraria leuem molestiā: non probabit, sed aspernabitur. Aliter autem cum iis versabitur qui auctoritate aliqua præditi sunt, aliter cū quolibet, magisque aut minus notis. itemque in aliis varietatibus suum cuique tribuet decorum. quātumque in ipso est, placere volet ac gratus esse, molestus autem esse verebitur. Quæ autem eueniunt, honestas dico & vtilitas, ea si maiora sunt, sequitur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet.
D Ac medius quidem talis est, nec vllo appellatus est nomine. Qui autē aliis affert delectationē, in eoque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, affabilis dicitur. At qui id facit, vt adiumētū ad opes adipiscēdas, eaq; omnia quæ pecuniis parātur, nanciscatur, is assentator est habendus. Eū verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac factiosum appellandū diximus. Pugnare autē inter se videntur extrema, ꝙ mediocritas nomen nō habet. Iisdē ferè in rebus arrogantiæ

7 mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum diſputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent intelligemus, ſi de ſingulis diſſeruerimus: & virtutes mediocritates eſſe probabimus, ſi ita eſſe in omnibus perſpexerimus. Iam de iis qui vitæ ſocietatem vel ad voluptatem vel dolorem dirigerent, diximus. Nunc de iis qui verum vel falſum enuntiant, ac præ ſe ferunt ſeu factis ſeu dictis, idque arrogando, diſſeramus. Igitur arrogans appellatur is, qui ſibi res magnas & præclaras ſumit & vendicat, cũ non inſint, vel maiora quàm quæ inſunt. Diſsimulator contrà, qui quæ inſunt negat ineſſe, aut extenuat. At verò medius & perfectus vir, quoniam ius ſuum tuetur, in iis verax eſt & vita & oratione: ea in ſe ineſſe confirmans quæ inſunt, nec maiora, nec minora. Licet autem quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius cauſa facere: qualiſque eſt quiſq;, talia ſunt eius & facta, & oratio, & vita, niſi rei alicuius agat gratia. Ac per ſe quidẽ omne in malo uitioque mendaciũ eſt: veritas honeſta & laudabilis. Ita etiam verus homo, quoniam medium locum obtinet, eſt omnis laudabilis. Qui autem mẽtiuntur, vtrique ſunt illi quidem vituperandi, ſed maiore quadam ratione arrogans. De quorum vtroque ita diſſeremus, ſi prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo inſtituimus dicere, qui in pactis rebuſq; contrahendis verus eſt, aut iis omnibus quæ ad iniuſtitiam iuſtitiámve pertinent (eſt enim hoc alterius virtutis propriũ) ſed de eo, qui in quibus rebus nihil tale poſtulatur & agitur, ſe & vita & oratione bonum virum ac veracem præſtat, hoc ipſo, quòd ita ſit animo conſtitutus, quem eundem bonum virum appellari licet. Nam qui veri cupiditate ducitur, quique tum verum enuntiat, cum id nõ agitur: is multo etiam facilius verax futurus eſt, ſi res poſtulabit. Mẽdacium enim, vt turpe aliquid, vitabit, quod quidem etiam per ſe ipſe fugiebat. Atqui talis vir laudandus eſt. Sed ad id potius quod minus eſt ac inferius in veritate, deflectit. Id enim aptius eſt, quoniam quicquid modum finemque tranſit, nimiumque eſt, id omne moleſtum. At verò qui maiora ſibi quàm quæ inſunt, vendicat & ſumit, rei nullius cauſa: eſt ille

(Margin letters: E, F, F, H)

A quidem improbo ſimilis, (neque enim mēdacio delectaretur) ſed tamen ſtulti potius, quàm praui ſpeciem gerere videtur. Qui autem alicuius rei cauſa id facit, ſi gloriæ vel honoris, nō eſt ille quidem admodum vituperandus. qualis eſt arrogans. At qui pecuniæ, vel earum rerum cauſa, quæ ad pecuniā ſpectant, is multò deformior eſt. Nec verò facultate ac poteſtate arrogās, ſed animo ac voluntate cernitur. Ex animi enim habitu & quia talis ſit, omnis arrogās iudicatur. Ita mēdax, alius mendacio ipſo delectatur, alius gloriæ quæſtúſue cauſa men-

B titur. Atque ii quidem qui cupiditate gloriæ ſibi aliquid tribuunt, ea ſibi ſumunt omnia, quæ vel ad laudem, vel beatam vitam pertinent. Qui autē ſpe quæſtus, ea ſibi vendicant, quæ etiā vſui ſunt proximis, quæque ſi minus adſint, celare & occultare licet: velut ſe medicos, ac vates nobiles eſſe profitētur. Ob eámque cauſam hæc ſibi plerique ſumunt & arrogant, ꝙ in eis inſint quæ diximus omnia. In diſsimulatoribus autem, quoniam ſua ipſorum illi extenuant, lepidiorum morum ſpecies apparet: quippe qui non videantur quæſtus cauſa dicere,

C ſed quòd faſtidium magnopere moleſtiamque fugiant. Sed hi tamen ea diſsimulant maximè, quæ honeſta ipſa ſunt & plena dignitatis, vt Socrates faciebat. Qui autē exiguas res paruique momenti, quæque perſpicuæ ſunt omnibus, diſsimulant, veteratores dicuntur, iique iure contemnuntur. Id quod etiam arrogantiæ datur interdum, qualis eſt veſtitus Lacedæmoniorum. Nam & ſua extollere nimium, & extenuare, quādam ſpeciem fert arrogantiæ. At verò qui moderatè vtuntur diſsimulatione, ea vt ne diſsimulent, quæ ante oculos poſita patent omnibus, ii humani atque vrbani videntur. Sed arro-

D gans, quoniā deterior eſt, veraci videtur opponi. Sed quoniā 8
requieti quoq; in vita loci aliquid relictū eſt, in eaque aliquid ludo conceditur tēporis, efficitur, vt hic quoq; decora quædā & apta cōſuetudo, congreſsioque ea & dicendi & audiēdi, quæ, & quēadmodū decet & dicere, & audire, vigere videatur. Magnopere autē refert, quid quiſque & dicat, & audiat. Ex quo perſpicuū eſt, & tranſiri in iis medium, & deſeri. Ac illi quidē, qui riſu ac facetiis vltra modum prodeunt, ſcurræ

ac importuni habendi sunt, præsertim cùm omni ex parte ridiculorum cupiditate inflammati, dent operam potius vt risum moueant, quàm vt quæ honesta sunt dicant, aut ne eum in quem scomma iaciunt, offendant. Qui autem nec facetum quid dicunt ipsi, & tamen eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri videntur. At verò qui salibus & facetiis modum quendam adhibent, ii εὐτράπελοι, id est vrbani vocãtur, quasi εὔτροποι, id est bonis moribus præditi. Morum enim hæ sunt indices motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicantur. Quoniã autẽ facetiæ ac sales patent latissimè, cõpluresque ludicris ac dictis plus capiuntur, q̃ ratio patiatur: factũ est, vt scurræ vrbani quasi affabiles appellarẽtur. Sed tamẽ ex iis perspicuũ est quæ dicta sunt, inter eos magnas esse dissimilitudines. Huic autẽ mediocritati finitima dexteritas est. Dextri enim ac ingenui est, ea & dicere & audire omnia, quæ bono viro ac libero digna sunt. Eum enim talem hominẽ quædã & ioco dicere decet & audire. Magna etiã est distinctio ingenui & illiberalis ioci, eius etiam qui bene institutus est & indocti. quod in antiqua nouaque comœdia perspicere licet. Aliis enim facetum erat, si rerũ turpitudini adhibita etiam esset verborum obscœnitas: quibusdam, si significatio potius. quibus in rebus magna distantia est ad liberalẽ honestámq; formã & speciẽ. Vtrum igitur qui rectè iocatur, salesque iacit, ex eo statuendus sit, ꝙ ea dicat quæ libero homine digna sunt, an ꝙ eũ qui audit minimè offendat, aut delectet potius, an ne hoc quidem certum est? Alios enim alia offendunt atque delectant: quæ etiam audient libẽtius. Quæ enim quisque audire sustinet, eadẽ etiam facere videtur. Non igitur omnia faciet. Dictũ enim conuitium quoddã est. Et legislatores quædam iactari cõuitia prohibent: æquũ autẽ erat idem de dictis cauere. Quocirca ingenuus & liberalis homo ita animo affectus erit, vt sibi ipse lex esse videatur. Atque is quidem, qui medium locum obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, siue vrbanus nominetur. At verò scurra à risu lõgẽ multumque superatur, qui nec sibi parcit nec cæteris, si risum concitet. atque idem eiusmodi cõmemorat, quæ inge-

A nuus nulla ex parte sustineat dicere: nonnulla etiam quæ ab aurium comprobatione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has cõgresiones inutilis est. Nã cũ nihil facetum dicat, tamen offenditur omnibus. Atqui videtur in hominũ vitam requies & ludus inuectus necessario. Tres igitur, quas dixi, versantur in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum factorumque societate consistunt. hoc autem differunt, quòd vna in veritate, aliæ in vitæ iucunditate cernũtur. Earum autem quæ in iucunditate positæ sunt, B vna in iocis, altera in aliis vitæ societatibus congresionibusq; consistit. De verecundia autem non est quod vt de aliqua virtute, dicendum esse videatur: siquidem perturbationi est quàm habitui similior. Itaque definitur esse metus quidã dedecoris & infamiæ. eodéq; modo nascitur, quo metus is, qui in rebus asperis formidolosisque cernitur. Nam & erubescũt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescũt, terrore exalbescunt. Quare ad corpus vtrunque quodammodo pertinet, quòd perturbationis magis videtur, quàm virtutis C proprium. Nec verò omni ætati, sed pueritiæ cõuenit perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, verecundos pudẽtesque putamus esse oportere, eosque, quoniam libidini parent, peccatis multis cõtaminari & infici, à quibus deterrẽtur propter verecundiam. Ac adolescẽtes laudamus verecundos: senem autem quòd pudore afficeretur, nemo laudauit vnquã. Nihil enim eũ existimamus facere oportere eorum, ex quibus pudor nascitur. Neque enim bono viro digna verecundia est: siquidem ex malis rebus oritur, quæ faciendæ non sunt. D Nihil autẽ interest, vtrum aliæ res per se turpes sint, aliæ opinione: quandoquidem neutræ faciendæ sunt, vt nõ sit pudori locus. Est etiã improbi, ita animo affectũ esse, vt quod turpe fœdumque sit, velit facere. Et absurdum sit, eo esse animo, vt si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te bonũ virũ iudices. Pudor enim voluntate ac iudicio omnis suscipitur. Nunc vir bonus nunquam voluntate sua quæ turpia sunt faciet. Sed tamen potest aliqua causa verecũdiam bonã reddere. vt si quis turpe aliquid gesserit, ex eoq; pudore afficiatur.

Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Quòd si impu- E
dentia in malis est, & nullo pudore affici ex turpibus factis,
malum: nihilo magis eum qui hæc faciat pudore affici bonũ
est. Ne continentia quidem virtus est, sed confusa cum omnibus cernitur. De qua idoneo loco differemus. Nunc sequitur vt de iustitia differamus.

ETHICORVM ARISTO. LIB. V.

DE iustitia & iniustitia hoc primùm cognoscendũ F
est, quibus in actionibus cernantur: iustitia quænam mediocritas sit, quarũque in rerum ius medio & æquabilitate consistat. Qua in rerum cognitione & disputatione eâdem quam in superioribus libris, viam & rationem sequemur. Videmus quidem eam animi affectionem omnes iustitiam dicere, qua apti sunt ad res iustas gerendas, quâque res iustas & faciunt, & cupiunt facere. Eodemque modo de iniustitia sentiunt, qua iniuriam faciunt,
& ad res iniquas iniustásque vltro impelluntur. Itaque hæc G
primum quasi simpliciter præponimus. Neque enim ita est in sciẽtiis & facultatibus, vt in habitibus. Facultas enim & sciẽtia contrariorum eadem videtur esse: habitus autem contrarius contrariorum non videtur, vt à valetudine non efficiuntur contraria, sed solum salubria. Ambulare enim quempiam more valentis dicimus, cum ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex contrario sæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus subiectis. Etenim si firma corporis af-
fectio nota sit, infirma quoque nota constitutio est: ex iisque H
rebus quæ firmam affectionem efficiunt, firma affectio, & ex hac ipsa, quæ ad firmam constitutionem pertinent. Si enim bene constitutum corpus positum est in carnis crassitudine, necesse est malè constitutum affectumque corpus, in carne tenui consistere: quodque ad bene cõstituendum corpus cõducat, carnis efficere crassitudinem. Consequitur etiam ferè, vt si alterum multis modis dicatur, multi etiam modi sint alterius. velut si quod iustum est & iniustum variis modis dica-

A tur,variis etiam modis dici iniuſtitia & iuſtitia videátur. Sed
quia vicina eſt ac finitima eorum nominum homonymia, id
occultum eſt:nec ſic perſpicuũ,vt in iis quorum magnæ ſunt
diſsimilitudines.Magna enim ea differẽtia eſt, quæ ex forma
ducitur.vt vocatur κλεὶς cõmuni nomine, & ea quæ ſub col-
lum animalium apponitur, & ea qua oſtia clauduntur. Hoc
igitur intelligẽdum eſt,multis modis iniuſtum hominem vo-
cari,videturque iniuſtus eſſe & is qui leges violat,& is qui ni-
mio ſtudio amplificandarum rerum ſuarum tenetur,& is qui
B iniquus eſt: vt perſpicuum ſit iuſtum eſſe eum, qui pareat le-
gibus,& qui æquus ſit. Iuſtum ergo id erit quod leges iubẽt,
& quod æquum eſt: & iniuſtum id, quod contra leges eſt, &
quod iniquum. Et quoniam eſt etiã iniuſtus is qui rebus au-
gendis nimium occupatus eſt,verſabitur in bonis,non omni-
bus quidem,ſed in iis tãtummodo,in quibus res aduerſæ pro-
ſperæque conſiſtunt. Quæ ſimpliciter bono ſunt ſemper illa
quidem,ſed alicui non ſemper. Atque hæc optãt homines,ac
perſequuntur, nec debent:ſed optare debẽt potius, quæ verè
C bona ſunt, ea ſibi ſalutaria eſſe, ea autem ſequi quæ ſibi bono
ſint. Sed iniuſti non ſemper in duobus per ſe malis maius,ſed
etiã leuius eligunt.Sed quia minus malum etiã boni ſpeciem
gerit quodã modo,& boni adipiſcendi maior ineſt cupiditas,
idcirco maiorũ opum cupidi videntur. Quinetiã iniqui ſunt,
(hoc enim cõtinet,lateq́ue patet. cõtinet enim quod iniquũ
eſt,& maiorẽ & minorẽ iniuriã) & leges violant: quoniã hoc
ipſum violare leges,ac iniquũ eſſe, iniuſtitiam omnẽ comple-
ctitur,fuſumq́ue eſt per omnem iniuſtitiam. Quoniã autem
D omnis eſt qui contra leges facit, iniuſtus, & omnis iuſtus qui
paret legibus:perſpicuũ eſt ea omnia quæ legitima ſunt in iu-
ſtis eſſe quodam modo numerãda. Quæ enim à diſciplina le-
gum ferendarum conſtituta ſunt,ea legitima habentur,quo-
rum quicque in iuſtis eſſe dicimus. Leges autẽ iubent omnia,
in quo vel cõmunem omnium vtilitatem exquirũt, vel opti-
morum, vel principum: idq́ue vel actionibus virtutum, vel
quia ius alia ratione aſſequuntur.Quocirca iuſta appellamus
vno modo ea quæ beatam vitam & eius partes in ciuili ſo-

cietate efficiunt ac tuentur. Ac lex quidem & forti suum officium præscribit, vt non deserere ordinem, nec fugere, nec arma abiicere: & tẽperato, non adulterari, nec vi constuprare: & clementi, non verberare, neque conuitiari: itemque in cæteris virtutibus & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac salutaris quidem habenda est ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & inconsyderatè, perniciosa. Atque hæc iustitia, absoluta est illa quidem virtus & perfecta, non si ad sua, verùm si ad alterius cõmoda referatur. Ob eámque causam hæc vna virtus omniũ est domina & regina virtutum, neque Hesperus aut Lucifer tãtam sui excitant admirationem. Ex quo factum est iam tritum sermone omnium prouerbium, Iustitia vna omnes virtutes reliquas contineri. Eademque virtus perfecta est ob id maximè, quòd inest in ea vsus virtutis vndique perfectæ. Perfecta est autem propterea, quòd qui ea præditus est, is etiam ergà alios, non in se modò, virtutem exercere ac excolere potest. Plerique enim in suis rebus præclarè se gerere possunt, in alienis non possunt. Quocirca præclarum est illud Biantis, Magistratum virum ostẽdere. Qui enim præest in Rep. is iam res curat aliorum, & in Reip. luce versatur, ob eáque causam omniũ virtutum sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia ad alterius commoda referri debeat. Aliorum enim commodis vtilitatique seruit, aut principis, aut Reip. Ac sceleratissimus quidem est habendus is, qui malitiam, & ad suã & amicorum perniciem exitiumque conuertit. Optimus autem is, qui virtutem non ad suam, sed aliorum vtilitatem refert. Est enim hoc arduum opus. Atque hæc ipsa iustitia non pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei opposita, non pars vitii est, sed vniuersum vitium. Qualis autem sit differentia virtutis & iustitiæ de qua agimus, perspicuum ex iis est quæ dicta sunt. Est enim re idem, cogitatione autem non idem. sed quia ad alterum refertur, iustitia: quia habitus est, omnino virtus nominatur.

2 Quærimus autem quidem iustitiam quæ pars subiecta est virtuti, (est enim quædam, vt diximus) & iniustitiam eam quæ pars est. Aliquam autem esse eiusmodi, ex hoc facillimè perspici potest. Nam qui agit eorum aliquid, quæ

A cæterorum vitiorũ ſunt propria, is facit ille quidem iniuriam, attamen nihil cõſequitur amplius. Velut ſi quis abiiciat clypeum propter ignauiam, aut maledixerit per iram, aut pecuniis non iuuerit propter iniuriam. Cum autem plus adipiſcitur quis, ſæpe ad nullum eiuſmodi vitium illud, nec ad vniuerſa, ſed ad certum iam aliud pertinet. vituperamus enim. Eſt igitur quidem aliud genus iniuſtitiæ, quæ vt pars ſubiecta eſt generali, itemq; alia iniuria ſubiecta iniuriæ generi quod eſt contra leges. Præterea ſi quis quæſtus cauſa ſtuprum inferat,
B quæſtumque occipiat, alter cupiditate incenſus idem cũ damno rerum ſuarum faciat: hic intemperans potius q̃ auidus eſſe videatur: ille iniuſtus, intemperãs nõ item. Perſpicuũ eſt igitur hoc propter quæſtum contingere. Iam verò in cæteris ſceleribus omnibus, ſi peccetur, id ſemper ad certum aliquod peccati genus refertur, & pertinet, velut ſi adulteratus eſt, ad libidinem & intemperantiã: ſi in acie locum & ordinem deſeruit, ad ignauiam: ſi pulſauit, ad iracundiam. at ſi quæſtum fecerit, ad nullum vitium refertur, niſi ad iniuſtitiam. Quare
C perſpicuũ eſt, eſſe præter generalem certã quãdam iniuſtitiã, quæ illi ſubiecta ſit, eodem nomine appellata, quoniã in eodẽ genere poſita eſt definitio. In rebus enim alienis vtraque vim ſuã obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in ſalute, aut ſi quo vno nomine hæc complecti omnia poſſumus, & in voluptate ea quæ ſpe quæſtus percipitur. Illa in iis ſpectatur rebus in quibus vir bonus. Hoc ergo iã apparet, iuſtitiæ plura eſſe genera, aliudque eſſe præter generalem virtutem, iuſtitiæ genus. Quæ autem, qualiſque ſit, deinceps explicandum eſt.
D Partitio à nobis poſita eſt rerum iniuſtarum, alias eſſe contra leges, alias contra æquitatem. Et iuſtarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniuſtitia quidem de qua ſuprà dictũ eſt, ab ea quæ cõtra leges eſt iniuria naſcitur. Quoniam autẽ iniuria ea quæ repugnat æquitati & quæ legibus, non ſunt eædem, ſed altera pars eſt ſubiecta generi (quod enim iniquũ eſt, id omne cõtra leges eſt: quod autẽ contra leges eſt, non omne etiam iniquũ. nam quicquid plus eſt, omne iniquũ eſt: quod autẽ iniquum, non plus etiam) efficitur, vt quæ iniuſta ſint & iniuſtitia, non

ſint idem quod illa,ſed aliud omnino. Hæc enim tanquã partes ſunt,illa tanquã genera . ſiquidem hæc ipſa iniuſtitia pars eſt iniuſtitiæ generalis, itemque iuſtitiæ ſubiecta eſt iuſtitia. Quare & de iuſtitia & de iniuſtitia , quæ vt partes ſubiectæ ſunt generi,nobis dicẽdũ eſt,& de iure & iniuria eodẽ modo. Prætermittẽda eſt igitur nobis iuſtitia ea quæ generali virtuti attributa eſt,& iniuſtitia : quarum in altera vſus virtutis generalis aduerſus alterum cernitur, in altera vitii . Ex quo etiã perſpicuũ eſt,ea quæ iuſtè & iniuſtè ab iis proficiſcũtur,quo pacto ſint explicanda.pleraque enim iura legitima à generali virtute ferè præſcribuntur. Nam & ex quaque virtute vitam degere,præſcribit lex,& ex vitiis, vetat.Efficientia autẽ virtutis generalis,legitima ſunt ea omnia quæ de diſciplina publica cauta ſunt legibus. Nam de ea diſciplina quã ſibi quiſque priuatim deligit,ex qua boni viri verè nominantur,vtrum ad ciuilem ſcientiam pertineat,an ad aliam,alio loco diſputabimus. Aliud eſt enim fortaſſis virum bonum eſſe, aliud ciuem bonum.Sed iuſtitiæ quæ tãquam pars ſubiecta eſt generi, iuriſque eius quod ab ea ducitur, vnum genus eſt, quod in tribuendo honore,vel pecuniis cernitur,cæteriſve rebus omnibus,quæ diuidẽda inter eos ſunt,qui in ciuili ſocietate & cõmunione verſantur.ea enim poſſunt vel æqualiter inter ciues diuidi,vel inæqualiter.Alterum genus eſt,quod in pactis cõtrahendiſque rebus tanquam regula adhibetur . Cuius ſunt duæ partes.Nam contractuũ alius voluntatis eſt,alius non eſt. Voluntarii ſunt,vt venditio,emptio,mutuum, ſponſio,locatum,depoſitum,conductum. qui voluntarii propterea dicũtur, quòd à volũtate noſtra principium eorum proficiſcatur. Eorum autem qui nõ ſunt voluntatis noſtræ,partim clandeſtini ſunt vt furtum,vt adulterium,vt veneficium, vt lenocinium, vt ſeruorum ſolicitatio, vt cædes dolo facta, vt falſum teſtimonium: partim vi fiunt,vt verbera,vt vincula,mors,rapinæ , membrorum debilitatio , conuitium , contumelia .

3 Quoniam autem iniuſtus iniquus eſt, & quod iniuſtũ eſt, idem iniquum : perſpicuũ eſt, certum eſſe medium eorũ quæ iniqua ſunt,idq; æquum nominari. In quacũq; enim actione

A plus & minus versatur, in eadē etiam æquum cernitur. Quòd si quod iniustum est, idē inæquabile est: profectò quod iustū est, idem sit æquabile necesse est. Quod quidē omnes, etiam si nō adferatur ratio, intelligunt. Quoniā autem quod æquabile est, idē mediū moderatūque est, ius mediū quiddā sit necesse est. Quod autē æquabile est, id in duobus minimis cernitur. Necesse est igitur quod iustū sit, mediū quiddā esse & æquabile: referriq; ad aliud, & quibusdā esse æquabile. Ac quatenus mediū est, aliquorum est: quæ plus minúsve nominamus.

B quia æquabile est, in duobus spectatur: quia ius, quibusdam tribuitur. Ita necesse est, quod iustum sit, in minimis quatuor consistere. Inter quos enim ius est, duo sunt: in quibus cernitur, res duæ. Eadéque erit æquabilitas & parilitas, & eorū hominū inter quos ius est, & earū rerū in quibus ius spectatur. Vt enim inter se affectæ sunt res eæ in quibus ius positū est: sic etiā ii inter quos ius est, inter se affecti sunt. Neq; enim si pares nō sint, paria aut præmia cōsequētur, aut supplicia dabunt. Aliter pugnæ hinc, criminationes, querelæq; nascūtur,

C si qui pares sunt dignitate, nō æqua præmia: aut qui pares nō sint, eis paria tribuātur. Quod etiā ex eo perspici potest, quod cuiq; tribuitur pro dignitate. Nā quod ius positum est in tribuendo, id omnes cōfirmant pro dignitate esse oportere. Dignitatē autē non eandē omnes dicunt cōparatā: sed in libertate eā ponūt, qui eā formā Reip. sibi proposuērūt, in qua populus præest: in qua pauci præsunt, in diuitiis, alii in nobilitate generis: qui optimorū Reip. statū sibi cōstituerūt, in virtute. Quod ergo ius est, id proportione est. Neq; enim solum

D numeri, quo quid numeramus (μοναδικὸς Græcè dicitur) sed qui omnino dicuntur numeri (numeratū appellāt) propria est proportio & cōparatio. Est enim proportio parilitas similitudoq; rationis, quæ in minimis quatuor reperitur. Ac deiūctā quidē proportionē perspicuū est in minimis quatuor cōsistere, itemq; cōiunctā. Vnū enim in hac pro duobus adhibetur, bisq; dicitur: velut, quēadmodum A ad B, sic B ad C. bis igitur B dictum est. Quocirca si bis ponatur B, quatuor erunt analoga, id est, quæ eādem inter se rationem habeant. Atquē etiam

in quatuor minimis quod iustum est, cernitur, eademque ratio est. Deiuncti sunt enim similiter ii quibus tribuẽdum est, & ea quæ tribuẽda. Ergo vt est A extremum ad B, sic C ad D. vicissimq; vt est A ad C, ita B ad D. Ergo & tota ad tota, quod quidem cõiungit partitio. Quod si ita etiam componatur, rectè cõiunxerit. Ipsius ergo A extremi cum C, & ipsius B cum D coniunctione ius quod tribuendo paritur, omne cernitur, estque ius in medio eius, quod non eandem habet proportionem atque rationem. Quod enim analogon est, idem mediũ: quod autem iustum est, idem medium est analogon. Hanc proportionem vocant Mathematici geometricam, quòd in ea contingit vt tota sic cum totis, quemadmodum vtraque cum vtrisquè conferantur. Non est autem coniuncta hæc analogia, propterea quòd non sit vnum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur. Atque hoc quidem ius, analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionem est. Existit ergo hic plus & minus, quod quidem etiam in actionibus accidit. Qui enim alterum violat, boni plus adipiscitur: qui violatur, minus. Contrà fit in malis, propterea quòd leuius malum speciem quandam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius quàm maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est: quod potius eligendum est, id etiam maius bonum. Ac de vno quidem iustitiæ genere hactenus.

4 Sequitur, vt de vna reliqua parte iustitiæ dicamus, quæ quidem in rebus quæ contractæ sunt emendandis cernitur, & voluntariis & non voluntariis. Huic autem generi alia quædam pars subiecta est, atque superiori. Nam quod ius in diuidendis tribuendisque publicis rebus consistit, semper in ea quam dixi proportione versatur. Hoc enim ipsum, si diuidundæ sunt publicæ pecuniæ, eádem rationem habebit quã habẽt inter se collatæ pecuniæ, eáque iniuria quæ huic iuri contraria est, à proportione discrepat. At verò ius id quod in contrahendis negotiis cernitur, quædã pars est æquitatis & iniuria iniquitatis, sed tamen non ad illam analogiam seu comparationem, verum ad arithmeticam pertinet. Nihil enim interest, vtrum bonus vir scelestum spo-

A hauerit, an bonum improbus: nec vtrum bonus, anne malus adulteratus sit: sed lex incõmodi solum spectat dissimilitudinem, vtitúrque pro paribus, si alter violauit, alter violatus est. & si hic damnum dedit, ille accepit. Ideoque iniuriam hanc, quoniam iniqua est, ad æquitatem iudex & parilitatem conatur traducere. Nã cum hic verberatus sit aut interfectus, ille verberarit aut etiam interfecerit: diuisa in æqualia perpessio & actio est, sed eam ad æquitatem damno redigere conatur, quæstu lucroque detracto. vocatur enim in rebus eiusmodi, B etiamsi minus aptum quibusdam nomen videatur, in eo qui verberauit, lucrum & quæstus: in eo qui violatus est, damnũ. Cum autem perpessionis grauitas ponderatur, hoc damnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. Illa autem vocantur lucrum & damnum, quorum illud amplius, hoc contrà minus. ac cum boni quidem plus est, damnũ: cùm mali minus, lucrũ. quorum quidem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dicimus. Ergo ius illud quod ad emendandum valet, medium damni & lucri sit necesse est: C Itaque cùm orta controuersia est, confugiunt ad iudicem: quòd cõfugere ad iudicem hoc sit, à iure præsidium petere. Profitetur enim se iudex legẽ esse loquentem. Conquirunt etiã iudicem omnes, qui medius sit atque perfectus, quẽ eundem nonnulli μεσόδικον .i. arbitrũ honorarium sequestremque appellant, quòd si quãdo mediũ cõsequantur, ius suũ se putent obtinere. Medium ergo quiddam ius est, siquidem etiam iudex. Et iudex quidem ad æquabilitatem reuocat, similiterque facit, vt si linea in partes non æquas secta sit, & detrahat particulam, qua maior præstat D dimidiatã, eãque ad breuiorem addat. Cum ergo bifariam aliquid totum sectum est, tum suũ quisque tenere se prædicat, cum ius æquabile obtinuit. AEquabile autẽ ius in medio positũ est eius quod maius minusque est, proportione arithmetica. Ob eamque causam ius δίκαιον vocatur, quod δίχα id est diuisum sit, vt si quis vocet ius δίχαιον, & δικαστὴς, id est, iudex, διχαστὴς. Si enim res duæ pares sint, ab earúmque altera detrahatur quippiam quod ad alterã addatur: duabus his partibus

præstabit alteri. Etenim si detracta fuisset, non etiam addita, E
profectò vna modò parte superaret. Dimidium ergo superat
vna parte, & ipsum dimidium superat vna id, vnde pars illa
ablata est. Hinc ergo perspicere possumus, & quid ei adimẽ-
dum sit qui plus est cõsecutus, & quid addendũ ei qui minus.
Qua enim quisque re medium præstat, ea addenda illi est, qui
minus tulit. & qua superatur, à maxima est auferenda. Pona-
mus tres esse lineas æquas inter se AA.BB. CC. ab AA linea
detracta pars AE addatur ad CC lineam, appelleturque CD.
Ita tota linea DCC, lineã EA vincit parte CD, & parte CF. F
Ergo lineam BB parte CD vincit. Quod etiam in aliis artibus
contingit. Tollentur enim funditus, nisi & quantum, & quale
opus efficiat artifex, tantundẽ ac tale is qui patitur, patiatur.
Profecta sunt autem damni & lucri nomina à contractu vo-
luntario. Nam vendendo, emendo, aliisque omnibus quæ lege
concessa sunt, excolendis, & tractandis, si maiores opes adipi-
scare, quàm tuæ sint, is demum quæstus ac fructus dicitur: sin
minores quàm essent initio, damnum. At verò si neque maio-
res neque minores sunt, constantque suæ cuique opes: tum se G
sua quisque habere confirmant, vt nec damnum acceperint,
nec quicquam profecerint. Quare in damni lucrique medio
ac moderatione ius positum est, quod nõ à voluntate interim
proficiscitur, cum & antè quàm res cõtrahatur, & postquam
contracta est, æquabile ius obtinetur. Atque etiam lex ta-
lionis videtur quibusdam iusta esse omnino: in qua sententia
Pythagorei fuerũt. Definiebãt enim omnino id ius esse, quod
vicissim quisque pateretur. Atqui ius hoc nec ad legitimum,
neque ad ciuile pertinet. Ciuile autem dico, id quod cõmune H
est inter ciues, & ad communionem pertinet. Et lex talionis
nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emẽ-
dandi causa comparatum est, accommodatur. Atqui volunt
hoc quidem etiam Rhadamanthi ius dicere,

Si quod quisque facit, idem patiatur, erit ius.

Multis enim id locis alienum esse videatur. veluti, si quempiã
magistratus violauerit, nõ est referiendus. Et si quis magistra-
tui manus attulerit: non solũ referiendus, sed supplicio etiam

A coercendus est. Præterea permultum interest, vtrū voluntate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Quinetiā in cōmunicationibus rebusque contrahendis, hoc ipsum ius talionis proportione, nō æquabilitate cōcluditur. Vicissitudine enim factorū quæ proportioni cōgruat, Resp. cōtinetur. Aut enim retaliari iniuriā cupiunt homines: quod si minus contingat, seruitus videtur esse, nisi par pari referatur: aut parem gratiā referri: sin minus, non extat gratificandi & remunerādi vtrinque voluntas. Atqui accipiendis reddēdisque vltro citroque
B beneficiis stant ciuitates. Itaq; Gratiis delubra media vrbe cōsecrantur, vt referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. Est enim ei qui gratificatus est referenda gratia, vt ille iterum ineat gratiam. Facit autē à media linea ducta cōiunctio, proportione remunerationem. veluti esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Architectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eiq; suū tradere. Si ergo primùm parilitas proportione extiterit, deinde vltro citroq; dādi accipiendiq; ratio, tū quod dixi extabit omnino: Sin minus, nec æquabili-
C tas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet vnius esse opus, q̄ alterius præstātius. Decet igitur quidē hæc omnia ad æquabilitatē referri. Quod etiā in aliis fit artibus. Tollātur enim omnes funditus, nisi quāti pretii, & quale opus artifex effecerit, tantidem & tale emat qui accipit. Neque enim inter duos medicos intercedit communicatio, & societas: sed inter medicum & aratorem, atque eos omnes qui diuersas inter se ac dissimiles, nō easdem vitæ degendæ rationes ingressi sunt, quos ad parilitatem decet æquabilitatemque traduci.
D Itaque res omnes oportet quarum est contractus, quadā inter se similitudine respondere. Quem ad vsum numus cōparatus est: qui quoniam omnia metitur, idcirco medium ac mensura quodam modo efficitur. Quocirca præstantiam etiam ac imminutionem metitur, vt quot tandem calcei, domus vel alimenti pretium possint adæquare, intelligatur. Aequū est igitur, vt architectus est ad sutorem, tot esse ad domum victumque calceos. Si enim id minus fiat, nec inter illos pactū intercedat, nec vlla communio. Quod si non sint quodam modo

paria,non contrahent. Ergo quemadmodum suprà dixi, vna E
re aliqua ponderãda sunt & æstimanda omnia. Idque reuera indigentia est,qua omnia continentur.Etenim si nullo egerẽt homines,nihilque requirerẽt, profectò aut non similiter,aut nullum, aut certè non idem inter eos pactum cõuentumque intercederet. Sed introductus numus est ex instituto, quasi inopiæ ac indigentiæ præsidio futurus.Ob eãque causam nomen duxit,quòd nõ à natura,sed à νόμῳ,id est lege, numus sit ortus:in nobisque id fit,vt mutetur reddaturque inutilis.Futurus est igitur tũ demũ locus reliquus legi talionis, cũ pari- F
litas æquabilitasque seruabitur. Vt quẽadmodum est architectus ad sutorem,sic sutoris opus ad architecti.Nõ sunt autẽ ad formam ac speciem proportionis deducẽdi tum, cùm iam rem inter se cõtraxerint,(nam aliter extremũ alterum vtranq; præstantiã obtinebit) sed cùm sua quisque tenebit. Sic pares sociique futuri sunt,propterea quòd iam inter ipsos hæc ipsa æquabilitas possit intercedere. Esto arator A. victus C. sutor B.opus illius ad parilitatem traductũ D. Quòd si hoc modo non & vicissim darent & acciperent,nunquã vllam rem inter G
se contraherent. Indigentia autem hæc omnia quasi vinculo quodã contineri hinc intelligi potest, quòd cùm vterque alterve nihil alterius desyderat,cõtractus inter eos nullus solet interuenire.Quemadmodum cùm alicuius,verbi causa, vini, penuria laborat quis, quo alter abundat, eo dato exportatur triticum.ita ad parilitatem sunt hæc reuocãda omnia.Futuri autem contractus numus ipse quasi fideiussoris loco est nobis, etiam tum cum nihil opus est cõtractu:quòd si fit opus, præsto sit futurus. ei enim qui illum portat, necesse est eius acci- H
piẽdi potestas detur.Ac idem ille quidẽ patitur,(neque enim semper æquum potest) sed tamen permanere potest diutius. Itaque debent rerum omniũ certa esse pretia.sic enim cõtractus futuri sunt sempiterni: qui quandiu futuri sunt, tandiu futura est hominum inter ipsos societas & cõmunio. Numus igitur tãquam norma & regula res aptè cũ dimensus est inter se,tum adæquat eas,ad parilitatemque traducit.Neque enim sublato contractu,consistere societas vllo modo potest:neque

A cõtractui loci aliquid relinqtur, æquitate sublata: neq; æquitate, sine apta quadá rerũ inter se mensura & cõpositione. Ac verè vt dicam, nõ possunt res tam inter se dissimiles vllo modo apte inter se cõponi: sed quantũ satis sit ad vsum necessitatemque, possunt. Vnũ ergo aliquid necesse est adhiberi, idq; instituto: itaque numus vocatur, ꝙ omnia aptè componat. siquidẽ numo omnia ponderãtur. Esto domus A. libræ decem B. lectus C. atque A sit ipsius B dimidium, vt domus quinque pondo aut tantidem æstimetur, C autem, id est lectus. pars sit B decuma ipsius B, id est, numi: perspicuum est quidem lectos quinque domus æquare pretiũ. Hoc etiam apparet, hãc rerũ cõtrahendarum rationẽ antequã numus inuentus esset, fuisse seruatã. Nihil enim interest, vtrũ lecticæ quinque pro domo, quãti quinque lecticæ valent, dẽtur, an pecunia. Ac quid iniustũ sit, quidque iustũ, diximus. Quibus expositis, perspicuũ est, res iustas facere, mediũ esse inter facere & accipere iniuriam: quoniam illud est plus adipisci & obtinere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, nõ tamen quomodo C superiores virtutes, sed quia ad medium, id est, æquabilitatẽ pertinet. At vero iniustitia in vtroq; extremo posita est. Iustitia etiã virtus est, qua quis aptus est & propensus ad ea animi iudicio præstãda omnia, quæ iusta sunt, officiaq; tribuenda & sibi, si cũ altero: & alteri, cũ altero si cõferatur: nõ ita tamẽ, vt sibi plus emolumenti, proximo minus, damni autẽ contrà: sed vt suũ cuique proportione tribuat. Itemque alii ad aliũ. Contraque iniustitia in iniuria versatur, quæ eadẽ emolumẽti ac detrimẽti amplificatio & imminutio est, nulla habita ratione D dignitatis. Itaque nimiũ & parũ iniustitia est, propterea ꝙ in exuperantia & defectione consistat. Ac in sua quidẽ causa, si agatur vtilitas, modũ egreditur: sin detrimentũ, deest moderationi. At si res aliorũ agatur, de toto genere idem statuit. de eo autem quod abest à dignitate, vtcũque res feret. In iniuria autẽ quod minus est, accipere iniuria: quod autẽ maius, facere dicitur. Ac de iustitia & iniustitia, quæ tandem vtriusque vis sit & natura, itémque de toto genere iuris & iniuriæ, satis multa dicta esse arbitror. Quoniã autẽ fieri potest, vt quis

iniuriam faciat, nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam E
inferẽdo in quoque iniustitiæ genere iam iniustus habeatur, vt adulter, aut fur, aut latro: an ne sic quidẽ intersit, quæstio est. Nam qui non animi iudicio vel ratione, verùm animi perturbatione ducatur ad contrectandã mulierem, sciens quam contrectet: faciat ille quidem iniuriam, sed tamen nõdum sit iniustus. quemadmodum nec fur, qui furatus est, nec adulter, qui adulteratus, itemq; in cæteris. Ac iam quidẽ suprà quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Hoc autẽ ignorare non debemus, id ius quod quærimus, & omnino ius, F
Ius ciuile. & ciuile esse. Ius autem ciuile est, quod in societate & cõmunione vitæ positum, eò adhibetur, vt vel proportione, vel numeri ratione satis magna sit multitudo hominum, qui liberi sint, & æquo inter se iure viuant. Itaque inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile non est ius, sed quoddam par ac simile. Inter quos enim iuris cõmunio est, inter eosdem etiam communio legis est. Inter quos porrò est cõmunio legis, inter eosdem societas iniuriæ est. Iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est. Inter quos autem iniuria est, inter eos iniuriæ fa- F
ciendæ communio est. Quibus autem inter eos iniuriæ faciẽdæ communis ratio est, nõ est etiam inter eos omnes communio iniuriæ. Quod cùm sit, sibi ipsi plus eorum quæ bona sunt tribuere, & quæ mala sunt minus: idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem, quòd hæc sibi ille sumit, fitque tyrannus. Est autem custos conseruatorque iuris, princeps. quòd si iuris, & æquabilitatis. Et quoniam si iustus sit, nihil sibi præterea sumit & attribuit (neq; enim sibi plus tribuat, quàm aliis, eorũ quæ per se bona sunt, nisi habita ratione di- H
gnitatis) idcirco quæcunque agit, ad aliorum cõmoda refert. Ob eamque causam, in bonis alienis, vt suprà diximus, iustitiam numerãt. Danda igitur merces aliqua est: quæ cùm sint honor & gloria, quibus hæc non sunt satis magna præmia, ii efficiuntur tyranni. Ius autem domini in seruos, vel patris in liberos, non idem quod illa, est: sed ea imitatur. Neque enim cuiquam secum omnino iniuriæ vllis in rebus cõmunio est. Atqui serui ac liberi quoad adoleuerint, diuisiq; sint, in mẽ-

A bris patris sunt habendi:& sibi nemo vult obesse.Non est igi-
tur cuiquam erga seipsum iniuriæ locus. Non igitur iuris &
iniuriæ ciuilis societas & communio. Lege enim introducta
sunt,interque eos omnino illorum societas est,inter quos na-
tura legis cōmunio est. Qui quoniã sunt ii,inter quos æqua-
bilis quædam est imperandi parendique vicissitudo, idcirco
inter virum & vxorem potius, quàm inter patrem & liberos,
dominum & seruum,communio iuris est: quia in hoc ius do-
mesticum & familiare cernitur,quod aliud est atque ciuile.
B Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum. Na- 7 Iuris ciuilis
turale est, cuius vis idem apud omnes valet, non quòd sic vi- diuisio.
deatur, aut secus. Legitimũ autem id appellatur,quod initio
nihil interfuit, sic an secus fieret. cùm autẽ latum positũque Naturale.
est,iam interest,veluti, captos mina redimi, aut caprã immo- Legitimum.
lare,nõ duas oues. præterea quæ lege cauta sunt de rebus sin-
gulis,vt Brasidæ sacra facere,& quæ publicis decretis sancita
sunt, Atque hæc ratione nõnullorum eiusmodi sunt omnia:
propterea quòd ea quæ quidem naturalia sunt, immutabi-
C lia sunt, & vbique idem valent (vt ignis & hic & apud Per-
sas vrit.)iura autem mutari videntur.Sed non ita est omnino,
verùm quodammodo.Nam apud Deos quidem certe nusquã
mutabile est,quod natura est insitum:apud nos autem quædã
certè à natura insita & tributa mutantur,etiamsi non omnia.
Sed tamen aliud natura constat,aliud nõ natura.Quæ autem
iura naturæ secus etiã atque sunt euenire possint, quæque nõ
natura,sed lege & pacto constent, (siquidem vtrũque mutari
potest)hinc perspici licet:atque ad cætera omnia eadem ratio
D accommodabitur: quòd cùm robustior sit dextra natura, ta-
men fieri potest,vt omnes vtraque pro dextra vtantur.Ac iu-
ra ea, quæ conuentis & vtilitate diriguntur, similia sunt mẽ-
suris omnia.Neque enim vbiq; terrarum æquæ ac pares sunt
vini triticique mensuræ: sed quo in loco emuntur, maiores:
vbi venduntur,minores.Itemque iura non naturalia, sed hu-
mana nõ idem vbique valent, quando ne res quidem publi-
ca,sed ea vna quæ vbiq; vi & natura sua optima ducitur. Iu-
ra autem & legitima iura, eandem inter se habent rationem,

quam res vniuersæ ad singulas. Quæ enim geruntur, multa E
sunt: illorum vnumquodque vnũ, quoniam vniuersum quid & totum est. Differt autem ab eo quod iniustum est iniuria, & rectè facta ab eo quod iustum est. Quod enim iniustum est, omne est vel natura, vel instituto. quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quàm gestum sit, nondum iniuria est, sed iniustum: quod cùm factum est, iam iniuria nominatur. Eadem est ratio rectè iusteque factorum. Sed tamen quod generale est, magis δικαιοπράγημα dicitur. & δικαίωμα iniuriæ emendatio & compensatio. Quorum om- F
nium quæ, quotque sint genera, quibusque in rebus versentur, mox perspiciemus. Sed cùm ea quæ iusta sunt, quæque iniusta, ea sint quæ exposuimus: ~~tum quisque facit iniu-~~riam, æquumque facit, cum voluntate sua facit: cum inuitus, nec iniuriam cuiquam infert, nec æquum facit, nisi fortuito, quòd ea gerat, quæ vt iusta sint & iniusta, euenit. Atqui voluntate iniuria, & rectè facta definita sunt. Cum enim à voluntate proficiscitur, tum & in vitio est, & simul
iniuria est. Ergo aliquid iniustum est, quod non idem iniu- G
ria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntarium id, quod in sua quisque, vt dixi, potestate positum, sciens agit, nec eum ignorat, in quo versetur actio, nec quo quasi instrumento rem agat, nec finem ipsum. vt verbi causa, quem verberet ac pulset, quoque instrumento, quaque de causa pulset. atque illa non casu aut vi faciat, veluti siquis arrepta manu alterius eum pulset, non faciat ille sua voluntate. quandoquidem in eo id situm nunquam fuit. Fieri etiam potest, vt
& pater pulsetur, & is qui pulset, illum esse hominem, aut H
quempiã eorum qui adsunt, sciat, patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est. At verò quod quisque ignorat, aut si minus ignorat, at certè non est in eius potestate, aut vi coactus facit, id omne inuitus facit. Multa enim eorum etiam quæ naturæ necessitas afferat, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec non voluntarium. quo in genere est mors & senectus. Atque etiam in iis quæ iniusta sunt atque iusta,

A iuſtitiæ & iniuriæ ſimilitudo verſatur. Etenim ſi reddat depoſitum quis inuitus, aut metu coactus: is non dicēdus res iuſtas facere, nec quod æquū eſt, niſi fortuitu & caſu. Itemque qui coactus, aut inuitus depoſitū non reddiderit, dicendus eſt non propriè iniuriam facere, & agere quæ iniuſta ſunt. Eorū autem quæ voluntaria ſunt, partim conſultò, partim inconſultè facimus. Conſultò, cum antegreſſa eſt deliberatio: incōſultè, cùm nō eſt antegreſſa deliberatio. Cumque in vitæ ſocietate tria genera cernantur incōmodorum, & iniuriarum,
B peccata imprudens quis admittit, cùm admiſerit in eum de quo nil tale cogitaret, nec quo id inſtrumento ageret, neque quid, quaque de cauſa perficeret. Aut enim voluit nō pulſare, aut nō quo pulſauit, aut nō eum quem pulſauit, aut nō ea de cauſa quæ exiſtimatur, ſed forte fortuna accidit ſecus ac putarat, veluti nō vt vulnus infligeret, ſed vt pūgeret: aut nō quem putarat, aut non quemadmodum. cùm ergo inconſultò fit iniuria, infortuniū & caſus dicitur: cùm autem nō inconſultò, ſed non de induſtria fit iniuria, peccatum nominatur.
C Tum enim peccat quiſque, cum in eo incluſum cauſæ principium eſt. Infortuniū autem infligit, cum extrinſecus principium adhibetur. At cum ſciens, nec tamen cōſultò aut cogitatò, iniuria dicitur: quo in genere ea ſunt omnia, quæ irà aut alia animi perturbatione fiunt, ea quæ neceſſariò, & à natura tributa eſt mortalibus. Nam qui his incitati, nocent aliis ac delinquunt, faciunt illi quidem iniuriam, ſed tamen nō idcirco ſunt iniuſti vel improbi habendi. Neque enim nocendi cauſa de induſtria illata iniuria eſt. At verò cum conſultò &
D cogitatò fit iniuria, tū quiſque iniuſtus & improbus habetur. Itaque rectè ea quæ per iram fiūt, nō ex voluntate iudicātur: quippe cū non is auctor ac caput mali ſit, qui ira incitatus facit, ſed qui incitauit. Præterea nō id agitur, vtrum factum ſit nec ne, ſed vtrū iure, quoniā ira quandā ſpeciem fert iniuriæ. Neque enim vt in cōuentis & pactis ſolet, ſic hic de facto cōtrouerſia eſt: quorū neceſſe eſt alterū eſſe in vitio, niſi obliuione impediti id faciāt: ~~ſed cōceſſo facto, omnis de iure contro-~~ uerſia eſt. At qui fecit inſidias, is non facit imprudens. Itaque

hic se putat iniuriam accipere, ille non putat. Qui si de industria noceat, facit iniuriam: & qui has iniurias infert, is quoniam contra dignitatem & æquitatem facit, iniustus est habendus. Itemque iustus is, qui animi iudicio & consyderatè rem iustam gerit. Iustè autem facit, si modò sponte. Quæ autem iniuriæ à voluntate nõ proficiscuntur, earum aliis ignoscendum est, aliis non est. Iis enim omnibus, quas homines nõ solum faciunt imprudentes, verum etiam per imprudẽtiam, danda venia est. Quas autem inferunt non per imprudẽtiam, sed imprudentes, perturbationibusque animi incitati, quæ nec naturales sint, nec naturam attingant humanam, non est iis ignoscendum. Sed hic quærat aliquis, satisne accuratè E F

9 de accipienda faciẽdaque iniuria disseruerimus? Ac primùm, vtrum sic est, vt Euripides absurdè tradidit,

Quid sit cur matrem trucidauerim meam?
Est breuis quidem non longa defensio:
Sponte volentem vel volentem non volens.

Vtrum enim potest quis verè iniuriam voluntate sua accipere, necne potest? an non hoc voluntarium sit omne, quemadmodum facere iniuriã, voluntatis? & vtrum quicque eorum sic an secus? quemadmodum omnis est iniuriæ voluntaria illatio. An verò hoc voluntatis est, illud non est? Eadem est ratio patiendi iuris. Omnis enim iustè agẽdi ratio & institutio à voluntate proficiscitur. Itaque cõsentaneum est, vtrunque inter se opponi, iniuriã accipere, & iura pati, vt sit vtrunque voluntatis, aut neutrum. Atque etiam si omnis iuris patiendi ratio voluntaria sit, absurdum esse videatur. Sunt enim quibus inuitis iura tribuantur. Nam hoc etiam cuipiam dubium videatur, vtrum qui iniustè aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? an verò vt faciendo, sic in perferendo est? Casu enim fieri potest, vt iuris vtrunque sit particeps. Quod idem cernere licet in rebus iniustis. Neque enim idẽ est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eademque est ratio tribuendi accipiendique iuris. vt enim iniuria accipi non potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quòd si iniuriam G H

A facere nõ est aliud omnino, nisi sponte nocere quempiam alteri: ac spõte quidem ita, vt sciat & cui noceat, & quamobrẽ, & quo quasi instrumento noceat: impotentes autem sponte ac voluntate sua de se ipsi male merentur: efficitur, vt sponte accipiatur iniuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc vnum eorum quæ quærebamus, vtrum fieri posit, vt quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam verò spõte etiam aliquis per animi impotẽtiam incommodum ab alio qui paratus est dare, accipiat. Ergo fieri potest, vt voluntate sua quis iniuriã

B accipiat: aliter nõ vera est definitio. addendumq́ue eò est, obesse quempiam sciẽtem cui noceat, qua re, quoque modo noceat, contra illius cui obsit voluntatem. Incommodum igitur quis sua voluntate accipit, & rem iniustam perfert. At iniuriam nemo sponte sua accipit. Nemo enim vult. ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contrà ac volunt faciunt. Neque enim vult quisquam, quod sibi bono esse non arbitretur. Et impotens animi facit quod sentit non esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus

C ait de Glauco, Diomedi

Arma aurumq́ue dedit pro ferro-)

iniuriam accipit, quandoquidẽ vt det, in ipsius situm est potestate. At nõ est in cuiusquã situm potestate, vt iniuriã accipiat, sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iã apparet de accipienda iniuria, eã non esse voluntatis. Duo iam supersunt ad dicendum ex iis quæ nobis proposuimus, vter tãdem iniuriã facit, isne qui plus tribuit cõtra dignitatem, an is cui distribuitur. Et vtrũ fieri potest, vt quispiã sibi ipse iniuriã infe-

D rat. Si enim fieri potest quod priore loco positũ est, & si is qui diuidit, nõ qui accipit nimiũ, facit iniuriam: si quis alteri plus tribuat q̃ sibi, sciens & prudens (id quod vsuuenit modestis, siquidem vir bonus de iure suo decedere solet) is profectò de se ipse malè meretur. Aut ne hoc quidem omnino est. Plus enim sibi sumat alterius boni, vt gloriæ, si ita res ferat, vel eius quod omnino bonũ est. Quod etiã ea definitione explicatur, quæ de inferenda iniuria præposita est. Nihil enim ei accidit contra ipsius voluntatem. Ergo non si minus sumat, idcirco

accipiat iniuriam, ſed ſolum afficitur incommodo. Hoc tamen apparet, eum qui diuidit ac diſpertit res ciuitatis, inferre aliis iniuriam: non eum ſemper, qui plus quàm cæteri adipiſcatur. Neque enim in quo ineſt quod iniuſtum eſt, is iniuriam facit, ſed is qui hoc efficit ſua voluntate. Hoc autem in eo eſt vnde ſumit initium actio, quod in eo eſt qui diuidit, nō in eo qui accipit. Præterea ſi faciēdi multi modi ſint, fieri poteſt, vt & res inanimæ, & manus & ſeruus iuſſu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam, cum interim res iniuſtas faciant. Præterea ſi quis imprudens & ignarus iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam: nec ſit illud iniquum iudicium, quanquam ſit tanquā iniquum. Aliud enim ius eſt legitimum, aliud primum. Sin autem ſciens & prudens iudicium iniquum interpoſuit, fines trāſit æquitatis aut in venia danda aut in ſumendo ſupplicio, vt ſi quis in partem venerit ſceleris & iniuriæ: etiam is qui his de cauſis iniquum fert iudicium, plus adipiſcitur. Nam cum fundum alicui adiudicauit, non agrum accepit, ſed argentum. Homines autem in ſua eſſe poteſtate putant, vt faciant iniuriam. Itaque facile aiunt virum iuſtum effici: ſed non ita eſt. Nam & cum vicini vxore concumbere, & verberare proximos, & largiri manu argentum, facile eſt, & in eorum ſitum poteſtate. At verò ita animo affectos hæc ipſa præſtare omnia, neque facile eſt, neque vt ita efficiant, in eis ſitum eſt. Similiterque & quæ iuſta ſunt cognoſſe & quæ iniuſta, in nulla parte ſapientiæ ponūt, propterea quòd non ſint difficilia cognitu ea quæ iubent leges aut vetant. Sed tamen non ſunt hæc ipſa in iuſtis numeranda, niſi fortuitò: verùm ita demum iuſta ſunt, ſi quodam modo gerantur, certoque genere diuidantur. Quod quidem præſtare multo maioris negotii eſt, quàm quæ ſalubria ſunt tenere, & comprehendere. Nam illic etiam mel quid ſit, quid vinum, elleborus, aduſtio & inciſio, facile eſt intelligere: at ea quemadmodum accōmodatè ad valetudinem adhibēda ſint, & cui, & quando, tam difficile eſt quàm verè medici nomen obtinere. Ob eamque cauſam iuſti viri aiunt eſſe nihilo minus facere iniuriam, quòd nihilo minus, aut facilius potius

A hæc omnia præſtare poſſit. Etenim & contrectare mulierem
poſſe, & violare alios iuſtum hominem, & fortem clypeum
abiicere,& dato tergo quò libuerit fuga elabi. At ignauum ſe
præſtare,& iniuriam facere, non eſt illa quidem efficere, niſi
fortuito, ſed ſi quis animo certo quodam modo affectus ea fa
ciat. Vt mederi & curare non eſt incidere aut non incidere,
curationem adhibere aut non adhibere: ſed certo quodam
modo hæc ipſa præſtare. Inter eos autem iuris ſocietas eſt, in-
ter quos eorum quæ omnino bona ſunt, communio eſt. In his
B vero & exuperantia quædã verſatur & defectio. Nam in qui-
buſdam, vt certe in Diis, non eſt eorum bonorum immode-
rata copia. Aliis autem vt inſanabilibus & deprauatis homini-
bus nulla ex parte ſunt vſui,ſed obſunt omnia, aliis proſunt
aliqua ex parte,quod naturam attingant humanam.

Sequitur vt de æquitate æquoque & bono diſſeramus: quã 10
tandem æquitas ad iuſtitiam rationem, quam æquum & bo-
num ad ius habere videantur. Non enim ſi qui diligenter ve-
lint exquirere, omnino ad idem aut diuerſum genus pertine-
C re videbuntur. Interdum æquum & bonum laudamus,atque
eum hominem qui eius ſtudio tenetur. Itaque ipſum in lau-
de ſolemus, interim in aliis rebus pro bono vſurpare: atque
quod ex æquo & bono eſt,idē melius eſſe indicamus. aliàs ali-
enum videatur iis qui rationem conſectantur,æquum & bo-
num,quod iuri repugnet eſſe laudabile. Aut enim ius bonum
non eſt,aut æquum & bonum ius non eſt ſi aliud eſt: aut ſi am
bo ſunt in bono,eadem ſint neceſſe eſt. Atque hæc quidem ex
his rationibus de æquo & bono exorta quæſtio eſt. Quæ con-
D ſentanea ſunt omnia quodam modo,nec vlla ex parte inter ſe
pugnant. Nam æquum & bonum cum alicui iuri accommo-
datur,tum ius ipſum melius eſt:nec iam quaſi ad genus quod-
dã aliud pertineat,iure eſt præſtantius. Idē eſt igitur ius quod
æquũ & bonum. Etenim cum ſint ambo in bonis,tamen præ-
ſtat multo æquum & bonũ. S~~ed hoc dubitationē habet, quod~~
cum æquum & bonum ius ſit,non tamen ius legitimũ eſt,ſed
iuris legitimi emendatio. In cauſſa eſt,quod ~~lex eſt generalis o-~~
mnis: quæ quoniã de toto genere nõnullarũ rerum commode

loqui non poteſt, cum ſit neceſſe de toto genere dicere, nec id E
effici recte poſſit, id vnum accipit & deſignat, quod plerunq; ſolet contingere, non ignara peccati, & tamen recte lata eſt: quippe cùm culpa ſit non legis quidem nec legiſlatoris, ſed rerum agendarũ naturæ, quæ ſtatim eſt eiuſmodi. Cum ergo de toto genere lex dicit, atq; aliquid iis in rebus cõtra generalem legis comprehenſionem exiſtit: tum percommode accidit, vt qua parte ſcriptor legis aliquid prætermiſit ac peccauit, omnino ac ſemel locutus, id quod prætermiſſum ſit corrigatur. Quod etiam legiſlator, ſi adeſſet, admoneret, etiam ſi iã legẽ tuliſſet. Itaq; eſt ius illud quidem, & quodã iure præſtantius, F
non eo tamen quòd omnino ius eſt, ſed eo quòd propter peccatum generale à perfecto aberrat. Atque in hoc vis omnis æqui & boni poſita eſt, vt correctionem quandã legi adhibeat, quia ab ea abeſt aliquid propter generalẽ ſine exceptione comprehenſionem. Cur enim lege non caueantur omnia, cauſſa eſt, quod de quibuſdam omnino lex ferri non poteſt. Quocirca decreto opus eſt. Incertæ enim rei ac infinitæ, incerta ſemper & infinita quærenda regula eſt. vt Leſbiæ ſtructuræ plumbea norma ſolet accommodari. Vt enim lapidis mutata G
forma & figura, ſimul mutatur nec manet regula: ſic rebus mutatis nec manentibus, decreta tolluntur. Ac iam illud quidem perſpicuum eſt, quid ſit æquum & bonum, quidque ius, & quo ſit iure præſtantius. Ex quo etiam apparet, quis ſit bonus vir. Nam qui hæc ſequitur, geritque omnia, quique non eſt in malam partem iudex durior, ſed de ſuo iure decedit, etiam ſi habeat legis præſidium: is æquus & bonus eſt habendus. Et habitus in hoc genere æquitas nominatur, quæ eadem iuſtitia di
11 citur, non alia animi affectio. Ex iis autem quæ dicta ſunt, perſpicuum eſt, vtrum quis ſibi ipſe iniuriam facere, necne po H
teſt. Ea enim iuſta habẽda ſunt, quæ in omni virtute lege ſunt conſtituta. vt non iubet lex mortem ſibi quẽquã conſciſcere. At quæ non iubet, ea profecto vetat. Præterea vt quiſque contra leges nocet cuipiam, non laceſſitus, ita ſponte inferre iniuriam dicitur. Sed ita demum ſponte ac voluntate ſua quiſque facere intelligitur, ſi ſciat & cui iniuriã faciat, & quo modo. Qui autem ſe ipſe ex dolore interimit, is ſponte contra leges

A facit.quod leges non sinunt. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? An Reip.non sibi? quandoquidem sua voluntate fert mortem, nec quisquam sponte iniuriā accipit. Itaq; & à Rep. pœna constituta est, & ignominia quædam comparata in eū, qui se ipse interfecerit, tanquam violarit Remp. Iam vero in quo quisque, iniuriam tantummodo faciens, iniustus habetur non omnino improbus, in eo fieri non potest, vt de se quisque male mereatur. Hoc enim aliud est atque illud. Est enim quodammodo iniustus vir sic improbus, vt ignauus, non vt is qui omni scelere sit contaminatus. Quapropter hac iniustitia ne-
B mo sibi faciat iniuriam: quoniam simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non potest, sed inter plures iuris & iniuriæ necesse est semper esse communionem. Iam vt quisque alterum violat, ita & sponte violat & consulto, & prior. Nam qui ab altero violatur, parque refert, is iniuriam minime facere videtur. Qui autem se ipse interimit, eandem iniuriam simul & facit & accipit. Præterea fieret alicui voluntate sua iniuria. Adhæc nemo quenquam violat, nisi certo genere peccati. Atqui nemo vxori suæ inferre stuprum dicitur,
C nemo parietem suum diruere, nemo sua furari. Nā hoc ipsum sibi quenque nocere, omnino diluitur ac refellitur, ea quæ de sponte facienda iniuria tradita est definitione. Illud autem etiam apparet, vtrunque, facere & accipere iniuriam, esse in malis: quoniam minus & plus obtinere mediocritatis est, veluti in medicina valetudinis, & in gymnastice bonæ constitutionis: sed tamen grauius est facere iniuriam. Violare enim alterum, cum scelere coniunctum est, & vitio dandum, ac cum scelere vel summo, vel ei proximo. Non enim quicquid voluntarium est, id omne cum iniustitia coniunctum est.
D At vero iniuriam accipere, nec culpa caret, nec coniunctum est iniustitiæ. Est igitur per se leuius iniuriam accipere: casu & fortuito nihil prohibet esse grauius. Sed hæc ars negligit omnia, quæ grauiorem morbum pleuritidem statuit, quàm pedis offensionem, quanquam possit hæc fortuitu maior existere. vt si quis ex casu ab hostibus captus interimatur. Atqui nulla est cuiquam secum iuris societas & communio, nisi si-

militudine & translatione vtamur: sed est omnino inter eos, E
qui ad quenque pertinent & spectant: nec vero ius omne est, sed id quod est domini in seruos, vel patris in liberos. His enim rationibus quidẽ differt maxime pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est Quæ contemplantes nonnulli, sibi cuique iniuriæ putant esse societatem, quod hæ partes aliquid perpetiantur cõtra suas quæque appetitiones. Quare inter eas, vt inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem cæterisque virtutibus quæ ad mores pertinent, hactenus. F

ARIST. ETHICORVM LIB. VI.

QVoniam autem superioribus libris dixi modum tenendum esse, non exuperantiam & defectionẽ à ratione, quoniamq; modus is optimus est quẽ recta præscribit ratio: nũc de his sequitur vt disseramus. Est enim iis omnibus animi affectionibus, de quibus dixi, quemadmodũ in cæteris rebus finis quidã G
propositus, quem intuens omnis qui rationis est particeps vel consequitur, vel ab eodem aberrat. estq; modus ac finis quidã mediocritatum, quas nos inter nimium & parum sitas esse ex præscriptione rectæ rationis dicimus. Quæ uera est illa quidẽ oratio, sed parum aperta & explicata. Etenim cæteris in rebus omnibus quarum est disciplina, hoc uere licet dicere, nõ plus minusue laboris & quietis, quàm sat sit, suscipiendum esse: verũm modum in iis tenendum quem recta ratio præscripserit. Quod qui solum teneat, nihilo sit doctior aut prudentior fu- H
turus. Vt si quæratur, quænam ualetudini conducant, aliquis respondeat, ea omnia quæ medicina iubeat, atque is qui ea sit præditus. Quapropter non solũ verè constare debent quæ de animi affectionibus diximus, sed explicandũ etiam, quænam recta sit ratio, quæque eius definitio. Animi quidem virtutes diuisimus, aliásque moris diximus, alias esse rationis. Ac de iis quæ more perficiuntur, disseruimus. De cæteris autem dicemus, si prius de animi partibus dixerimus. Suprà dictum

A est, duas esse partes animi, alteram rationis participem, expertem alterã. Nunc eodem modo, ea pars quæ cõpos est rationis, distribuenda est. At illud præponendum est, duas esse partes rationis participes: vnam, qua res cõtemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt: alterã, qua eas quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt intelligenda, etiã partium animi ea quæ genere differt, nata est. siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi, ratiocinandi colligendique al-
B tera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valet. Et quoniã de iis nemo cõsultat, quæ secus ac casura sunt, cadere nõ possunt: idcirco pars est vna aliqua vis ratiocinandi eius partis animi, quæ rationis est particeps. Vidẽdum est igitur, quis tãdem sit vtriusque habitus optimus, quoniam in eo vtriusque virtus cernitur, & ad suum quæque virtus opus officiumque accõmodatur. Sunt autem in animo tria quæ in actione ac 2
veritate dominantur, sensus, mens, & appetitus, quorum sensus nullius est initium actionis. Quod ex eo intelligitur, quia
C belluæ sunt illæ quidem sensus participes, actionis autem nõ sunt. Quam autem vim habent in mẽte affirmatio & negatio, eandem etiam habent in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniã virtus quæ more perficitur, habitus est ad eligendum idoneus: propositum autem appetitio est quam antegressa est deliberatio: necesse est ob eam causam & veram esse rationẽ, & rectum appetitum, siquidẽ rectum sit propositum: eamq; ipsam rationem præcipere, & parere ac persequi appetitionẽ. Est igitur hæc mens & veritas omnis in agendo. At verò mẽtis eius quæ cognitione cernitur, non actione, aut effectione,
D omnis est in falsi verique cognitione posita præstãtia, & vitiositas. Omni enim rationi ac menti hoc opus propositum est. Cuius verò mẽtis omne opus in agendo & in ratiocinãdo est, eius est appetitioni rectæ cõgruens propria veritas. Est igitur actionis omnis principium propositũ & cõsilium, ex quo motio nascitur, nõ finis & extremum. Eligẽdi autem principium ab appetitione petendũ est, eàque ratione quæ ad finem pertinet. Quocirca sine intelligentia, sine mẽte, sine appetitione

quæ more perficitur, eſſe propoſitũ nullo modo poteſt. Subla- E
ta enim mẽte & more, honeſtæ factis & contrariis inter actio-
nes humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ratio hæc cõ
mouet, ſed ea quæ ad finem ſpectat, eſtque in agendo, quippe
cum ei etiam cuius omne opus eſt in faciendo, imperet. Ad
hanc enim omnes qui effectionem ſequũtur, quæ faciunt re-
ferunt omnia: nec finis in eo ſtatuitur omnino, quod ſub effe-
ctionem cadit, ipſumque aliò ſemper refertur, eſtque alterius
proprium. At quod ſub actionẽ cadit, non item. Eſt enim of-
ficii recteque factorum omnium fructus ac finis ipſum offi- F
cium, & actio ad quã appetitio refertur. Quapropter aut in-
telligentia ad appetendum commouens eſt propoſitum, aut
appetitio à ratione profecta. cuius rei homo initium eſt. Eorũ
verò quæ præterita ſunt, omnino nihil ſub delectum cadit.
Veluti nemo vult Ilium expugnare: nec enim quiſquam de
præteritis deliberat, ſed de futuris, iiſque omnibus, quæ fieri
poſſunt. Quod autem factum eſt ac præteriit, non poteſt non
factum eſſe. Itaque præclarè hoc Agatho,

Hoc tantum modo negatum eſt Dei numini, G
Præterita vt præſtet nullo facta eſſe tempore.

Quocirca vtriq; parti rationis cogitationiſq; participi quaſi
materia quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta eſt veritas.
Quibus igitur animi affectionibus vtraque pars verum enũ-
tiat, eæ ambarum ſunt virtutes habendæ. De quibus diſſe-
remus, ſi altè principium repetierimus. Sint quinque quibus
animus verum enuntiat: vel affirmando vel negando, ars, ſciẽ-
tia, prudentia, ſapientia, & intelligentia. Fieri enim poteſt, vt
falſum ſuſpicione & opinione dicatur. Ac ſcientia quidem H
quid ſit, hinc perſpicuum eſt (ſi accuratè diſputare, non con-
ſectari ſimilitudines placet) quòd omnes exiſtimamus, quæ
ſcimus, ſecus euenire non poſſe. Quæ autem aliter poſſunt, ea
cum abſunt à cognitione & contemplatione, ſint, nécne ſint,
incertum eſt. Quod ergo ſub ſcientiam cadit, id omne æter-
num eſt. Quæ enim neceſſario eueniũt, ſunt ſempiterna om-
nia. Quæ autem æterna ſunt, eadem oriri & interire non poſ-
ſunt. Præterea ſcientia omnis tradi videtur poſſe: & quicquid

A sub scientiam cadit, doceri. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus, quemadmodum in Analyticis docuimus, omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione traditur. Ac inductione quidem principia & vniuersa discuntur. ratiocinatio verò principiis generalibus & vniuersis conficitur ac progreditur. Sunt ergo principia quibus constat ratiocinatio, quæ eadē concludi ratiocinatione non possunt: ergo inductione possunt. Est igitur scientia habitus, in quo vis quædam ad demonstrandum est posita, & cætera o-
B mnia quæ in libris analyticis explicauimus. Cum enim assentitur quisque quodam certo genere, habetque penitus cognita principia: tum scire ac tenere rem dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita, quàm cōclusionem, fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidē sic dictum sit. Quod 4
autem aliter cadere potest, eius est aliquid, quod sub effectionem & actionem cadit: estque aliud artis effectio, aliud actio. De quibus etiam in ἐξωτερικοῖς disputationibus satis multa præcepimus. Itaque & habitus is qui in agendo cum ratione
C est, ab eo differt, qui rationem ducem in faciendo sequitur, & neuter ab altero cōtinetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio vlla actio. Et quoniam architectura quædam ars est, & habitus quidam cum ratione in faciēdo positus, neque ars vlla est, quæ non sit habitus cum ratione in faciendo, neque habitus ex eo genere, qui nomen artis non obtineat: efficitur, vt ars & habitus cum ratione vera in faciendo positus, idem valeant. Ars autem omnis in ortu versatur, idque vnum agit & spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorū quæ
D & esse & non esse possunt, quorumque principium situm est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, quæ stant vel eueniunt necessario: nec in iis quæ à natura ortum habent, versatur. Continent enim principium hæc in seipsis omnia. Quando autem effectio & actio inter se diuersæ sunt, necesse est arti effectionem subiectam esse, nō actionem. quodamque modo in iisdē rebus ars & fortuna versantur, vt placet Agathoni,

Fortuna chara est arti, ars quoque fortunæ.

Eſt igitur ars, habitus, vt dictum eſt, ad faciendum aliquid ve- E
ra cum ratione idoneus. Inſcitia contrà habitus cum ratione
falſa faciendi quippiam, quod aliter euenire poteſt. Prudē-
tia verò quid ſit, ita intelligemus, ſi quos nominemus pruden-
tes, cognorimus. Prudentes quidem videntur ex eo eſſe, quòd
rectè cōſilium in iis capere poſſint, quæ è re ſua ſunt, quæque
nō aliqua ex parte, vt quæ ad valetudinem, aut vires, ſed om-
nino ad bene viuendi rationem pertinēt. Quod ex eo intelligi
poteſt, quia prudētes in re aliqua dicimus, cum ad honeſtum
finem rectè ea dirigunt, quæ arte nō poſſunt effici. Quocirca F
valeat prudens omnis conſilio neceſſe eſt. Et quoniā cōſilium
nemo in iis rebus capit, quæ aliter euenire nō poſſunt, neque
de iis quæ ab ipſo nequeunt effici & præſtari: quoniáq; ſcié-
tia omnis demonſtratione concluditur, demonſtratio autem
ad ea nulla adhibetur, quorū principia ſecus euenire poſſunt
(ea enim omnia euenire aliter queunt: quæ autem neceſſariò
eueniunt non cadunt in deliberationē) efficitur, vt nec ſcié-
tia, nec ars prudētia eſſe poſſit. Scientia quidē, quia quod ſub-
iectum eſt ſub actionem, aliter euenire poteſt: ars, quia alius
actioni, alius effectioni artis finis eſt propoſitus. Relinquitur G
ergo, vt ſit habitus vera ratione ad ea agēda idoneus, quæ vitæ
hominū conducunt, vel obſunt. Nam effectioni alius eſt qui-
dam propoſitus finis: actioni non item. quoniam ipſius hone-
ſtæ actionis & officii finis eſt ipſum officium. Ob eámq; cau-
ſam Periclem cæteroſque tales homines, prudentes exiſtima-
mus, quòd ſuæ aliorumque vtilitati conſulere poſſunt. quo ex
genere eſſe rei familiaris reique publicæ adminiſtrandæ vſu
peritos arbitramur. Hinc etiā σωφροσύνην, id eſt temperātiam H
hoc appellamus nomine ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν, id eſt quaſi
conſeruantem prudentiam. Conſeruat enim hanc illa cōpre-
henſionem. Neque enim omnem cōprehēſionem labefactat,
neque peruertit voluptas aut dolor, vt hāc, Triāgulum duo-
bus rectis pares habere, aut nō habere angulos: ſed eas dunta-
xat, quæ in eo quod ſub actionē cadit, verſantur. Rerum enim
agendarum principia ab eo petuntur, quo res agendæ referē-
dæ ſunt. Cuius autem à voluptate aut dolore corruptus eſt &

A depravatus animus,ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendáq; omnia.Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudẽtiam animi affectionem esse vera cum ratione coniunctam, quæ vim habeat ad ea gerenda omnia,quæ ad vitam degẽdam pertinent. Artis autem virtus est aliqua propria:prudentiæ non est.Et qui in arte voluntate sua aberrarit,præstantior est:in prudentia minus,quẽ admodum etiam in virtutibus contingit.Perspicuũ est igitur

B virtutem eam esse,non artem. Cumq; animi partes sint duæ rationis participes, altera pars sit necesse est vis in qua opinio versatur. In iis enim quæ secus cadere possunt & opinio versatur,& prudẽtia. Atque hunc habitum nõ esse coniunctum solum cum ratione,hinc intelligi potest, quòd hæc ipsa obliuione deletur affectio,prudentia nõ deletur. Quoniã autẽ scientia omnis quædã rerum vniuersarum comprehensio est, earumque omniũ quæ sunt necessariæ:quoniámque ex initiis & principiis oriuntur,quæ sub demõstrationem cadunt,om-

C nisque scientia (ratione enim scientia progreditur) profectò necesse est principium eius rei quæ sub sciẽtiam subiecta est, neque scientia,neque arte,neque prudentia contineri. Nam & quod subiectum scientiæ est, demõstratione concluditur: & illæ in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Ne sapientia quidem in his cernitur,quandoquidem nonnullarum rerum eget sapiens demonstratione. Quòd si scientia, prudentia, sapientia, & intelligentia eæ res sunt quibus verum enuntiamus, nec vnquam mentimur iis in rebus quæ vel

D possunt,vel non possunt aliter cadere:eorum autem trium in nullo intelligentia esse potest (tria dico,scientiam, sapientiã, & prudentiam) relinquitur,vt in principiis intelligentia initiisque cernatur. Sapientiam verò iis reddimus,qui in quaque arte excellunt maximè, vt Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem nominamus.In quo sapientiam nihil aliud esse significamus, nisi artis virtutem & præstantiam.Sed quosdam sapientes omnino ducimus, non aliqua ex parte,nec aliqua alia in re sapientes. vt

Homerus in Margite, E
Hic non agricola est diuino munere factus,
Nec re alia sapiens.

¶ Quapropter perspicuum est reliquis scientiis perfectione & absolutione præstare sapientiam. Ergo sapiẽtis est, non solùm ea intelligere, quæ principiis cõcluduntur, sed rerũ etiã causas tenere. vt sit sapientia, intelligentia, & sciẽtia, quasi caput continens eorum omnium scientiam, quæ in maximo honore sunt & pretio. Nam & illud perabsurdũ sit, aliquem esse, qui ciuilem scientiam aut prudentiam optimam existimet, nisi homo rebus omnibus quæ in mundo sunt, bonitate præstare dicatur. Quòd si salubre hominisque ac piscium bonũ aliud est, album autem & rectum idem est semper: certè omnes idẽ sapientem esse, prudentem aliud constituent. Qui enim rectè rebus rationibusque suis cõsulit, omnes eum prudentem nominant, eique se ac sua omnia committunt. Itaque in quibusdam beluis prudentiam inesse dicimus, iis quæ vi quadam præditæ sunt ea congerendi, quæ ad vitam degendam pertinent. Ciuilem autem scientiam non esse idem quod sapientiam, hinc etiam perspici potest. quòd si eam sapientiam statuant, quæ suis cuiusque emolumentis vtilitatibusque seruiat, multæ sunt futuræ sapientiæ. Neque enim vna eadémque in commodis comparandis occupata est omniũ animantium, sed alia in vnoquoque genere: nisi fortè vna medicina rebus omnibus adhibetur. Neque verò si homo præstare cæteris animantibus dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multo diuiniora natura, quo in genere sunt ea quæ maxime collucent, ex quibus constat mundus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, perspicuum est, sapientiam scientiam esse ac intelligentiam eorum omnium quæ maximo sunt in honore & pretio. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, cæterosq; tales sapientes nominant, prudentes non item: cùm eos cernant quæ ipsis vtilia sint, ignorare. Quos eosdẽ tenere ac scire aiunt res minus necessarias illas quidem & admirabiles, arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non quærant, quæ hominibus prosint. Atqui in iis rebus prudentia cernitur, quæ

A hominum vitæ ſunt neceſſariæ, iiſque omnibus quæ in deliberationem cadunt. Prudentis enim maxime proprium eſſe dicimus bene deliberare. De iis autem nemo deliberat, quæ ſecus cadere non poſſunt, neque de iis quæ ad finem non referuntur, in quo ſitum ſit quod agendum eſt bonum. Omnino autem is ad capiẽdum conſilium aptus eſt, qui ratione poteſt quod homini ſummum bonum agendum ſit, exquirere. Nec verò in vniuerſis modò rebus prudentia verſatur, ſed notæ etiam eſſe debent res ſingulæ, cum & in agendo poſita ſit, &
B in rebus ſingulis omnis actio conſiſtat. Itaque ad rem gerendam nõnulli ſunt inſcii artificibus & doctis inſtructiores, & cæteris in rebus exercitati. Nam qui ſciat carnes leues, & faciles ad cõcoquendum, & ſalubres eſſe, is ſi quæ leues ſint ignoret, nunquam valetudinem efficiet: ſed is potius, qui auium carnes leues eſſe & ſalubres intelligat. Eſt autem in agendo ſita prudentia. vtraque igitur tenẽda cognitio eſt, aut hæc potius. Sed tamen ſit etiam hic quædam quaſi architectonice.

Sunt autem & ciuilis ſcientia & prudẽtia idem animi ha-
C bitus, iiſdem autem nõ eſt vis eadem neque natura. Eius quidem quæ in publicis rebus verſatur, vna pars quæ quaſi architectonice prudentia eſt, legum ferendarum ratio dicitur: altera quæ priuatim in rebus ſingulis verſatur, commune ciuilis ſcientiæ nomen obtinet, cuius omne opus eſt in agendo & conſulendo. Nam decretum habet ſibi quaſi finem propoſitũ ad agendum. Itaque hos aiunt ſolos adminiſtrare Rempub. quòd vt ii qui manibus artis opus efficiunt, ſic ii ſoli rem gerant. Maximè verò prudentia videtur ea qua vni ſibi quiſque
D rebuſque ſuis conſulit, quæ eadem iam habet commune nomen prudentiæ. Illarum autem alia domeſtica, alia ars legum ferendarum, alia ciuilis nominatur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidẽ prudentiæ in eo quoddam eſt, vt quod è re cuiuſq; ſit, intelligatur. Sed magnæ ſunt eius differẽtiæ ac diſſimilitudines. videturque is demum prudens, qui rebus rationibuſque ſuis proſpicit, in iiſque curandis occupatus eſt. At verò qui in Repu. verſantur, multis negotiis implicantur. Itaque Euripides ait,

8 9

Qui nanque prudens fim? licebat cui procul E
A negotiis remoto numerarier
In milites,æquoque iure viuere?
Nam qui celebres fint,iniquo viuere.

Confulunt enim omnes fuæ quifq; vtilitati,idque fe vnum agere putãt oportere.Qua ex opinione natũ eft illud de prudentibus,quãquam fuũ quifque tenere, fublata rei familiaris difciplina & Reip.nullo modo certè poteft.Iam verò fua cuique res quẽadmodum adminiftranda fit,incertum effe,idque perfpiciendum, hoc fatis figni eft,ꝙ & Geometræ & Mathematici adolefcentes fiunt,rerũque eiufmodi fapientiã confequuntur:prudẽtes nõ fiunt.Hoc caufæ eft,ꝙ in rebus fingulis prudẽtia cernitur,quarũ vfu cõftat & exercitatione cognitio. F vfuque rerum nõ valet adolefcens. facit enim diuturnitas tẽporis exercitationem. Nam hoc quærat aliquis,quid fit caufæ cur puer mathematicus effici poteft,fapiens vel phyficus nõ poteft?An ꝙ illa abftractione conftãt,horũ verò ab exercitatione & experientia principia oriuntur?& ꝙ hæc nõ probant, fed dicunt adolefcentes,illorũ nõ funt obfcuræ definitiones? G Præterea peccatur deliberando,vel in rebus fingulis,vel vniuerfis.Aut enim omnem aquã quæ grauis fit, infalubrem effe nefciunt:aut hanc vel illã,grauẽ.Prudentiã autẽ nõ effe fciẽtiam,hinc perfpici poteft, ꝙ hæc, vt dixi,in extremis fiue fingulis rebus cõfiftit.Quod enim fub actionẽ cadit ex eo genere eft. Oppofita eft igitur intelligẽtiæ.In principiis enim quæ ratione & demõftratione nõ colliguntur,intelligentia verfatur.Hæc in rebus fingulis,quarũ non eft fciẽtia,fed fenfus:nõ is quidẽ qui in rebus fuis ac propriis verfatur,fed is quo triãgulum fentimus in Mathematicis effe in extremo,quoniã illic H quoque cõfiftitur. Sed tamen in hoc fenfus potius cernitur,q̃ prudentia:illius,aliud genus eft.

9 Difcrepat autem à deliberando quærere.Deliberare enim quærere eft.Sed de recta deliberatione intelligendum eft, quidnam fit, vtrum fciẽtia aliqua,an opinio,an bona coniectura,an aliquid aliud.Ac fcientiam quidẽ nõ effe hinc perfpici poteft, ꝙ cum homines non inueftigent quæ fciãt ipfi,tamen & cõfultatio prudens,quæ-

A dam sit consultatio: & qui consultat, omnis quærat & ratiocinetur. Nec vero recta coniectura esse potest, quoniam coniectura recte colligitur & celeriter & sine ratione: ad deliberandum autem multum temporis sumunt, propterea quod celeriter aiunt conficienda esse quæ suscipimus: lente capiendum consilium. Iam aliud solertia est, aliud prudens cõsilium: quia solertia, quædam coniectura est: bonum consilium nullum est in opinione. Nam quoniam omnis aberrat, qui male consultat, & qui bene, rectè consultat: perspicuum est, bonum con-
B silium quiddam esse rectum, non scientiæ quidem neque opinionis, quoniam in scientia non spectatur quid rectum sit, cũ ne peccatum quidem: & opinionis quod rectum est appellatur veritas. Præterea iam definitum & certum est id omne in quo est opinio. At sine ratione constare bonũ consilium nõ potest: relinquitur ergo à mente atq; sentẽtia. Hæc enim nõdum est enunciatio. Et opinio, non quæstio est: sed iam pronũciatum aliquod. Qui autem capit cõsilium, siue bene siue male id faciat, is quærat aliquid ac ratiocinetur necesse est: & pru
C dens deliberatio siue bonũ consiliũ quiddam in consilio rectũ significat. Quocirca quærendũ nobis est, quid consilium sit, & qua in re versetur. Quoniam igitur rectũ aliquid multifariam dicitur, perspicuum est, prudentẽ deliberationem in quaque recta re nõ omnẽ consistere. Nã impotentes & praui homines cum id quod sibi ratione ad videndum proposuerãt, cõsecuti sunt, recte illi quidem ac prudenter vidisse ac decreuisse putantur, sed magnum id malũ existimarunt. Atqui in bonis bene consultasse numeratur. Talis enim consilii veritas, bonum
D consilium est, quod bonum adipiscitur. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: & ad id quod faciendum est, non qua ratione æquum est, sed falsa via media perueniri. Bonum igitur consilium esse nullo modo potest, quo ad id quidem peruenitur quod sit honestum, non autem qua ratione decuit. Præterea accidere potest, vt alius deliberandi longo tempore adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondũ illud quidem bonum est consilium, sed recta via & ratio vtilis ad per-

ueniendũ quò perueniri,& quo modo,& quando ratio æqui- E
táſque patiatur . Iam verò licet & omnino prudenter delibe-
rare,& ad finem certum conſilia dirigere. Ergo id deniq; ge-
nerale conſilium omnino habendum eſt, quod ad finem gene
ralẽ dirigitur:quod autem ad finem certũ quendã, etiã ſpecia
le conſilium eſt. Quod ſi prudentis eſt,bona conſilia inire,ve-
rum conſilium ſit neceſſe eſt recta via & ratio ad finẽ aliquem
conſequendum vtilis, cuius ſit vera exiſtimatio in prudentia.
10 Eſt autem ſagacitas & hebetudo,ex quibus ſagaces & hebe-
tes nominantur.Nec omnino ſagacitas idem eſt quod ſcientia F
vel opinio(omnes enim ſagaces eſſent) nec eſt vna aliqua ſcien
tiarum ſingularum:vt nec pars medicinæ, in rebus enim ſalu-
bribus verſaretur: nec geometriæ,quæ magnitudines tractat.
Neq; enim in iis rebus cernitur ſagacitas,quæ æternæ ſunt &
immutabiles : ne in iis quidem quæ quomodocunq; gignun-
tur:ſed in iis omnibus quæ dubiæ & incertæ alicui dignæque
conſilio eſſe videantur. Quocirca in iiſdem rebus quibus pru-
dentia verſatur, non tamen idem eſt ſagacitas quod pruden-
tia.præcipit enim prudentia, cum ei ſit propoſitum, quid agẽ
dum aut non agendum ſit,videre.At ſagacitas ſolum ad iudi- G
candum valet.Eadẽ enim eſt ſagacitas,quæ bona ſagacitas:&
ſagaces iidem qui præſtantes ſagacitate nominãtur. Nec vero
ex eo ſagacitas nominatur,quòd prudẽtia obtineatur,aut per-
cipiatur:ſed vt omnes qui diſcunt,tum ſcire aliquid & intelli-
gere dicũtur,cùm ſcientia vtuntur:ſic cũ adhibetur opinio &
ſententia ad ea iudicãda omnia, quæ prudẽtiæ ſubiecta ſunt,
alio dictante,tũ ſagacitas dicitur.ſed tacẽtibus nobis ad recte
etiam iudicandum adhiberi ſagacitas intelligitur. quoniã be-
ne & præclare idẽ valent.Hinc natũ eſt nomen τῦ συνέσεως, id
11 eſt,ſagacitatis,ex qua ſagaces nominãtur, ex ea quæ in diſcen-
do cõſiſtit.Sæpe enim τὸ μανθάνειν, συνιέναι,id eſt,diſcere,intelli- H
gere appellamus. Quæ autem ſententia vocatur,ex qua & be
ne ſentire,& ſententia præditi alii dicũtur,eã iudiciũ eſſe æ-
qui & boni viri,hoc ſatis ſigni eſt,quòd bonũ virũ ad ignoſcẽ-
dũ propenſum facilemq; dicimus,æquumq; & bonum, ex eo
quòd nonnullis in cauſis ignoſcat. Atqui venia,recta eſt in iu

A dicio æqui & boni ſententia. Sed ea demũ recta eſt, quã verus tulerit. Omnes autem hæ animi affectiones in iiſdẽ rebus ſpectantur. Nã cum & ſententiã, & ſagacitatẽ, & prudentiam, & intelligentiam iiſdem attribuimus, tum eos ſententiæ valere facultate, ac intelligentia præditos, prudentes, ſagacéſq; dicimus. Omnes enim hæ facultates animi extremorũ rerũq; ſunt ſingularum: idemq́; homo quòd aptus ſit ad ea iudicanda, in quibus cernitur prudens, ſagax, bene ſentiens, & ad veniam dandam procliuis, habendus eſt. Commune eſt enim bonorũ

B omnium, æquum & bonum in rebus alienis. Res autem agendæ, & officia in ſingulis rebus, extremíſque omnibus verſantur, quæ debent eſſe prudenti cognita. In iiſq́; quæ ſub actionem cadunt, & ſagacitas & ſentẽtia cernitur, quæ eadem extrema ſunt. Et intelligentia vtrorumque extremorum eſt. Etenim principiorum & extremorum non ratio eſt, ſed intelligentia. ac illa quidem, quæ in demõſtrationibus verſatur, eorum eſt extremorum & principiorũ quæ mutari non poſſunt: altera quæ in agendo eſt, in extremo, eaq́; re quæ euenire poteſt, & in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc

C finis principia, quoniam à rerum ſingularum cognitione vniuerſarum cognitio ducitur. Horum igitur ſenſus eſt hauriendus & adhibendus: quæ eadẽ intelligentia nominatur. Ita hæc nobis videntur inſita natura. Cumq́; ſit ſapiens nemo natura, tamen ineſſe natura hominibus & ſententiam & ſagacitatem & intelligentiam, hinc poteſt intelligi, quòd eas virtutes ſequi ætates putamus, vt in hac vel illa ætate intelligentia inſit vel ſententia, quaſi à natura tributæ inſitæq́; videantur. Qua-

D propter & principium eſt intelligentia & finis, cum præſertim ex iis oriantur, de iiſq́; conficiantur demõſtrationes. Quare non ſecus debent omnes vſu peritorum, maiorumq́ue natu, ac prudentum fidem adiungere ſententiis, iis etiam quæ probari non poſſunt, quàm iis quæ ſunt ratione concluſæ. Nã quoniam vſu & exercitatione quaſi aſpectum quendam ſunt adepti, facile rerum cauſas & principia cernunt. Ac ſapientia quidẽ quid ſit, quidq́; prudẽtia, quibúſq; in rebus verſentur, & vtrãq; in alia atq; alia parte animi ſitam eſſe, ſit dictũ ſatis.

Sed de iis quærat aliquis, quas tandem ad res sint vtiles? E
Nam & sapiētiam nulla in re versari earum, quæ hominem
possunt beatum efficere, cum præsertim nullius rei sit quæ
gignatur: & in prudentia quidem illud esse positum, sed ad
rem aliquam ea est opus. Siquidem res tractat prudentia, iu-
stas illas quidem & honestas, quæque hominis bona sunt: sed
tamen eas boni viri est gerere. Nunc nihilo ad agendum aptio
res paratioresque venimus, cum eas tenemus ac scimus: siqui-
dem virtutes in habitu quodam animi ponimus. Quemadmo
dum nec res bonæ valetudinis, & firmæ corporis constituti- F
onis, quæ non ex eo dicantur quia aliquid efficiant, sed ab
habitu proficiscantur. Neque enim præditi & instructi me-
dicina & gymnastice, ad agendum aliqua ex parte venimus
paratiores. Quod si non ob has solum caussas prudens statu-
endus est, sed etiam vt fiamus probi: profectò vsus illius iis
quidem qui iam boni sint, nullus est futurus. Atqui ne iis
quidem qui non sint præditi, quoniam nihil intererit, ipsi ne
eam habeant, an iis qui adepti erunt, obtemperent. hoc e-
nim satis sit nobis, quod in medicina: quam quidem non di- G
scimus ipsi, etsi valere cupiamus. Ad hæc absurdum sit, cum
sapientiæ concedat prudentia, eam tamen multo esse supe-
riorem futuram. Nam cum eius omne opus sit in agendo, im-
perat, præscribitque omnia. Quibus argumentis nobis oc-
currendum est: adhuc enim de iis solum dubitantes disputa-
uimus. Ac primum quidem hoc dicimus, eas sua vi & pro-
pter se expetendas esse necessario, cum vtraque vtriusque par
tis animi virtus sit, etiam si nihil vtraque conficiat. Deinde
efficiunt illæ quidem, non vt medicina valetudinem, sed vt H
valetudo ea quæ bene constituunt corpus, sic efficit beatitu-
dinem sapientia. Quoniam enim vniuersæ pars est virtutis,
possessione vsuque efficit beatum. Præterea prudentia, eaque
virtus quæ more perficitur, omnem absoluit actionem. Pro-
positum enim virtus rectum efficit: ea quæ ad finem spectāt,
prudentia. Quartæ autem parti animi, cui inest alendi vis &
augendi, nulla talis virtus attributa est: cum præsertim aga-
mus vel non agamus, non sit in ea situm. De eo autem quod

A obiectum est, nos nulla ex parte prudentia ad præclarè iusteque facta effici aptiores, paulò altius hinc sumpto initio repetendum videtur. Vt enim aliquos dicimus nōdum iustos esse, qui res iustas faciant, quales ii sunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel imprudentes, vel alia quacunque de causa, non propter se, etiam si ea agant quidem omnia, quæ agenda sunt, & quæ gerenda bono viro: sic, vt videtur, omnes vt sint boni quodā modo affecti animo gerere debent omnia, vt delectu adhibito, eorumque causa quæ gerantur. Ac delectū quidem & electionem virtus rectam efficit: quod autem illius
B causa effici solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi positum. De quibus disserendum nobis est apertius. Est vis certè quædam, quam ingenium vocant: quæ eiusmodi est, ea vt efficere possit & adipisci, quæ ad propositum finem pertinēt. Ac si finis quidem honestus sit, laudanda: sin malus, calliditas est nominanda. Itaque prudentes, eosdē ingeniosos, callidos versutósque dicimus. Nec verò vis hæc idē valet quod prudentia, etsi sine illa vi esse nullo modo possit. Habitus autē huic quasi oculo animi innascitur: neque sine virtute, vt diximus: idque
C hinc perspici potest, ꝙ rerum quæ sub actionem cadūt principiū ratiocinationes cōtinent: quippe cùm talis finis sit, etiā optimus, qualis sit cunque: sit enim verbi causa quod occurrerit quod quale sit, nisi bono viro apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitiositas, principiorūmq; inducit eorum errorem, vnde actiones & officia proficiscuntur. Quare nō potest quisquam, qui non idem bonus sit, prudens esse. Quocirca 13
hic rursum virtus quæ similitudine ad eam accedit consyderanda est, quandoquidem quam habet rationem prudētia ad ingenium cui similis est non idem valet: eandē hæc ipsa virtus
D habet, quæ innata est nobis ad eam quæ propriè virtus appellatur. Omnibus enim à natura quodāmodo mores, suus cuiq;, tributi videntur. Natura enim & iusti & tēperantes & fortes gignimur, reliquarumq; virtutum principia & semina, simul atque in lucem editi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quiddam quod propriè bonum sit esse volumus, & quæ ex hoc genere sunt, aliter inesse. Nam & pueris & beluis à na-

tura tributi sunt habitus, qui sine intelligentia & ratione, obesse hominibus videntur. Quemadmodum enim graui corpori contingit, vt si moueatur sine aspectu, grauiter offēdat hoc ipso quòd caret aspectu: sic res hic se habet. Quòd si sapiētiæ lumen accesserit, iam magna est in actione distinctio: habitusq́ue similis tum denique virtutis nomen propriè vereq́ue obtinebit. Quocirca quemadmodum vis duplex est eius in qua sedes est opinionis, ingenium & prudentia: sic est duplex eius in qua morum, virtus ingenita, & vera virtus: quarū quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudentia nullo modo potest. Itaque omnes virtutes prudentiæ nomine appellant. Et Socrates quidem partim rectè quærebat, partim aberrabat. Nam quòd virtutes omnes prudentias putauit esse, errauit: quòd autem eas non sine prudentia censuit, præclarè dixit. Quod ex eo intelligi potest, quia nunc omnes qui virtutem definiunt, cùm habitum eam dixerunt, & in quibus cernatur, tum eum esse adiungunt, qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demū recta ratio est, quæ prudentiæ congruat. Ergo hoc omnes quodam modo diuinare & augurari videntur, habitum eum virtutem esse, qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neque enim in eo habitu solum virtus est, qui rectæ rationi sit consentaneus, sed in eo potius qui sit cum recta ratione coniunctus. Recta autem de his rebus ratio, iam nomen habet prudentiæ. Socrates ergo virtutes omnes rationes putauit, cum in scientia omnes poneret: nos eas cum ratione copulamus. Ergo iam illud quidem perspicuum est ex iis quæ dicta sunt, nec sine prudentia quenquam veræ probitatis, nec sine virtute quæ more perficitur prudentiæ nomen obtinere posse. Sed hoc loco dissoluenda est ea ratio, qua quis disputare posit, seiungi separarique virtutes. Neque enim idem est ad omnes accipiendas aptissimus, verùm hanc iam, illam nondum ille percepit. Nam in iis quidem quæ à natura dantur virtutibus id contingere potest: in iis autem, ex quibus verè & omnino vir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudentia vna adsit, iam continuo vnà cum ea omnes aderunt. Illud etiam perspicuum est, etiam si ad agendum nō

A moueat & impellat, ei tamen locum relinqui oportere, hoc ipso, quod partis animi virtus ponatur, & quòd sine prudentia & virtute propositum rectum esse non possit. Nam & hæc vt finem, & illa, vt ea omnia quæ ad finem spectant, agamus, impellit. Nec vero domina est sapientiæ, nec partis est melioris. quemadmodum nec medicina valetudinis. Non enim ea vtitur quidem, sed vt quicque fiat, prouidet. Ita illius causa præscribit omnia, non illi. Iam simile illud fuerit, vt si quis ciuilem scientiam imperare dicat diis, quod de iis præcipiat o-

B mnibus, quæ sunt Reipublicæ.

ARIST. ETHICORVM LIB. VII.

HIS expositis, aliud faciamus initium dicendi. Eorum quæ in moribus fugienda sunt, tria esse genera, vitiositatem, impotentiam, & feritatem: 1 quorum perspicuum est quæ sint duorum contraria. Alterum enim virtutem, continentiam alterum vocamus. Immanitati autem ac ferita-

C ti licet eam virtutem poni cõtrariam maximè, quæ supra nos est, quæ eadem heroica, ac diuina dicenda est, vt Homerus Priamum de Hectore loquentẽ facit, q̃ is virtute præstanti esset. Non hunc mortales sed dî genuisse videntur.

Ita si vt aiunt, ex hominibus propter excellentẽ præstantemq; virtutem efficiuntur Dii, profecto ea erit potissimũ animi affectio, quæ feritati repugnat. Nam vt bestiarũ nullum vitium est, nullaq; virtus, sic nec Dei: sed hic virtute præstabilior est, illarum aliud est genus vitii proprium. Et quoniam raro con-

D tingit, vt aliquis homo sit Diuus, quemadmodum Lacones solent appellare Diuum, eum cui excellentes virtutes tribuunt: sic in specie humana raro feritas & immanitas cernitur, quæ vel maxime inter barbaros existit. in nonnullisque ex vi morborum offensionumque oritur. eos etiam homines qui alios vitiis flagitiisque superant, hac infamia notamus. Sed quoniã de hac animi affectione mox disseremus, & de vitiositate suprà diximus: hic locus postulat vt de impotentia, de mollitie, de luxu, de continentia constantiaque dicamus. Neque enim

de iis vt de habitibus qui idem sint quod virtus & vitiũ: neque E
vt de genere ab eisdem differentibus existimare debemus. Sed necesse est, id quod in aliis libris facimus, primum propositis iis quæ clara sunt & certa, in vtranque partem disputare: itaque demonstrare ea præsertim omnia quæ de his animi affectionibus, probabilia feruntur: sin minus, plurima, & quæ plurimum habent ponderis. Nam si ea omnia diluantur, quæ difficilia sunt, relinquanturque probabilia: sit explicatum satis. Ac illud quidem primum perspicuũ est, continentiam & cõstantiam in bonis esse & laudibilibus, impotentiam & molli- F
tiem in malis & vituperandis: eundemque continentem & eum qui permaneat in suscepto consilio: & eundem impotẽtem, & eũ qui desistat à sententia. Et impotẽs quæ mala sunt, mala ille quidem esse nouit, sed agit ea victus & debilitatus obiecta specie voluptatis. At verò continens, quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas ratione ductus non sequitur. Et temperantem quidem continentem atque constantem appellant. talem autem hominem partim temperantem, partim nõ. intemperantemque impotentem, & impotentem confuse po- G
nunt pro intemperanti. Alii eos aiunt esse inter se dissimiles. prudentẽ verò interdum negant impotentem posse effici: interdũ eos qui prudentes sint & acuti, impotentes putant. Impotentes etiam dicũtur & iræ, & honoris, & lucri. Atque hæc
2 quidẽ sunt quæ feruntur. Hoc autem quærat aliquis, quid causæ sit cur rectè quis sentiens, iudicium suum retinere non posit? Scientem quidem eum posse esse negant nonnulli. Absurdum nanque sit, Socratis sententia, tum cum in quopiam est scientia, aliud quiddam vincere ac trahere eum quasi mã- H
cipium. Socrates enim, quasi verò nulla esset impotentia, cum ratione bellum gerebat: quòd neminẽ putauit, qui rectè sentiret, contra id quod optimum iudicasset, quicquã esse gesturũ: sed imprudentem omnem facere, qui ita faceret & viueret, iudicauit. Atq; iis quidem quæ perspicua sunt hæc omnis repugnat oratio. quærendumq; nobis est, si hæc animi perturbatio ab imprudentia nascatur, quis imprudentiæ sit modus. Nã hoc quidem perspicuũ est, hominem impotentem nõ pu-

A tare quæ agat, esse facienda priusquam sit in perturbatione. suntque nonnulli qui hæc concedant, superiora non item. Nã & nihil esse scientia firmius fatentur, & neminem facere contra sententiam meliorem, non fatentur. Ob eamque causam impotentem hominem aiũt non scientia quidem, sed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui si opinio quidẽ insit, & non sciẽtia: nec firmũ nec stabile iudiciũ quod obsistat, sed infirmum & leue: vt iis contingit, qui distrahuntur variis sententiis: profectò veniæ aliquid loci relinquatur, quòd non stet in iis decretis contra firmas cupiditates. At malitiæ ac vi
B tio non est ignoscendum, neque vlli eorum quæ ipsa vituperãda sunt. An verò prudentia est quæ obsistat, cum sit potentissima? At absurdum fit. Sic enim vnus & idem simul prudens & impotens est futurus: nec quisquam fateatur, prudentis esse, quæ sint flagitiosissima, ea gerere sua voluntate. Præterea suprà docuimus, qui sit prudens, eum, quoniam in extremis cerneretur, & ad officia paratum, & cæteris virtutibus omnibus instructum ac ornatum esse oportere. Iam verò, si in eo continens sit positus, quòd cupiditatibus constrictus sit & fir-
C mis & malis: profectò temperatus nemo futurus est continens, neque continens vllus moderatus. Neque enim cupiditates malæ & vehementes solent existere in temperante, quod quidem necesse esset. Etenim si honestæ sunt cupiditates, vitiosam esse necesse est eam animi affectionem, quæ impedimento est, quo minus eas sequamur. Ita non omnis est in bonis continẽtia. Quòd si infirmæ sint & imbecillæ nec improbæ, nihil gloriatione: neque si improbæ & imbecillæ, quicq̃ magna laude sit dignum. Iam si nos, vt omni opinioni stemus, impellit continentia, mala sit: veluti si falsæ. Et si de o-
D mni sententia & opinione impotentia deducat, aliqua in bono futura est impotẽtia: qualis illa est Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete. Est enim iure laudandus, quòd iis minimè steterit, ad quæ Vlysses ipsum impulisset, tum cùm vi doloris deceptus fuisset. Præterea Sophistarum ratio fallax ancipitem curam affert cogitandi. Nam quia inest in eis cupiditas refellendi quæ admirabilia sunt, quo sint cũ occurrunt argutiores.

quæ conficitur dubitationem affert ratiocinatio, Vinctus eſt E
enim animus quodam modo, cum non vult ille quidem con-
ſiſtere, quòd minus probet quod ſit cõcluſum, ſed tamen pro-
gredi longius non poteſt hoc ipſo, quòd rationem nequeat
diſſoluere. Fit autem neſcio quo pacto, vt imprudentia, im-
potentiæ coniuncta ſit virtus. Cõtrà enim facit ac ſentit pro-
pter impotentiam. Sentit autem quæ bona ſunt mala eſſe, ne-
que facienda. Ita quæ bona ſunt faciet, non quæ mala. Iam qui
agit & perſequitur, quæ voluptatem efficiunt, ídque ex indu
ſtria, hoc ipſo, quòd ſibi animum induxit, is melior videatur
eo, qui non ratione, ſed impotentia animi ducatur ad agendũ.
quo facilius ei curatio adhiberi poteſt, propter diſſuaſionem F
faciliorem. At verò impotens eo prouerbio conſtrictus tene-
tur, quod omniũ ſermone tritum eſt, Cùm aqua guttur præfo
cat, quid iam attinet bibere? Etènim ſi minimè animũ indu-
xiſſet ea facere quæ faciat, profecto ſimul ac ei diſſuaſio adhi-
bita eſſet, à ſententia deſtitiſſet. Nunc adhibita eſt, & tamen
nihilominus aliud agit. Præterea ſi in rebus omnibus verſa-
tur impotentia & continentia, quis perfectè & abſolutè habẽ
dus ſit impotẽs? cum præſertim nemo homo omni genere im- G
potentiæ ſit inſtructus. Atqui nonnullos abſolutè impotẽtes
vocamus. Ac quæ hoc loco incidunt quæſtiones ſunt eiuſmo-
di, quarum aliæ diluendæ ſunt, aliæ relinquendæ. Quæſtionis
3 enim explicatio eſt finis inuentio. Ac primùm illud
quidem videndum eſt, vtrum ſcientiam habeant impotentes
nec ne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus
homo impotens & continens ponendus ſit: vtrum in omni
uoluptate & dolore, an in certis quibuſdam & definitis. Et cõ
tinentes & conſtantes, vtrum iidem ſint, an ne diuerſi. Quod
idem exquirendum eſt de iis omnibus, quæ ſunt huic coniun- H
cta diſputationi. Exordium autem hinc capiat diſputatio, v-
trum continens homo & impotens ex iis ſtatuantur diuerſi, in
quibus verſentur, an ex eo, quemadmodum in iis ipſis ſpectẽ-
tur. hoc dico, vtrumne impotens homo, ex eo ſolum, quòd in
his vel illis cernatur rebus, necne intelligatur impotens, an ex
vtroque potius. Deinde quærendum eſt, vtrum in omnibus

A voluptatibus impotentia & continētia, necne versentur. Neque enim cernitur in omnibus, is qui vndique perfectè & absolutè est impotens, sed in quibus intemperans. nec ex eo quòd absolutè in iis affectus est (idem enim esset quod impotentia) sed quòd certo quodam genere & modo sit affectus, iudicandus est. Nam & hic quidem distrahitur in diuersas partes, cōsultò, quòd semper præsentem voluptatem putet sequi oportere: & ille non putat, cum interim persequatur. Nam quod aiunt quidā, verā esse illam opinionem non scientiam, in qua iudicia sua non possunt tenere, id quidē ad rationē nihil

B interest. Sunt enim quidam eorum qui sunt in opinione, qui non *pēdent animi, sed certo se rem scire existimāt. Ita si ii qui sunt in opinione, nihilo minusquàm ii qui rem sciūt & tenēt, contra ac sentiūt, faciāt propter leuē assensionem, nihil inter scientiam intererit & opinionem. Non enim sunt apud quosdam minus firmæ in iis de quibus opinātur assensiones, quàm apud alios in iis quæ ipsi sciunt. quod Heraclitus indicat. Sed quoniā dupliciter aliquid scire dicimus (nam & is in quo sciētia est, nec ea vtitur, & is qui vtitur, scire dicūtur) permultum

C interest, isne qui præditus est scientia neque eam intuetur, ea quæ non sunt facienda faciat, an is qui præditus est, eámque intuetur. Hoc enim absurdū videatur, illud non itē, si agat eā non intuens. Iam cùm enunciationum sint duo genera, nihil prohibet, eū qui vtrunq; genus teneat, contra ac sciat facere, si ea quæ vniuersa est & generalis, vtatur, non quæ est de rebus singulis. Cadunt enim sub actionem res singulæ. Atque etiam eius quod vniuersum ac generale est, sunt quædam differentiæ. Nam aliud in eo ipso vertitur, aliud in rebus. veluti, Omni homini sicca prodesse, &, hunc esse hominem. vel sic-

D cum esse hoc tale, vel illud. Verùm si tale hoc sit, aut non suppetit, aut certè eo non vtitur. Tāta igitur ex iis generibus existet dissimilitudo & differētia, vt sic scire nihil absurdum sit, secus mirabile videatur. Præterea situ est in homine, vt alia etiam ratione, atque iis quas modò commemoraui, scientiam habeat. Nam ex eo quòd tenetur animo comprehensa, vsus autem eius & exercitatio non adhibetur, dissimilem habitum

*pendere animi, pro animo more antiquo: pro dubium esse. q. est en grand doubte & craincte.

cernimus,vt & teneatur res quodam modo, & non teneatur. E qualis eſt dormientium,furioſorum,& vinolentorum. Atqui ita ſűt affecti omnes qui in aliqua ſunt animi perturbatione. Nam & ab ira & libidine luxurioſorű,& quibuſdam eius generis,perturbantur etiã corpora,& nõnulli ad inſaniam adiguntur.Perſpicuum eſt igitur,ita vt hi ſunt, affectos eſſe impotentes. Nec verò ſententiarum commemoratio earum etiam quæ dignæ ſunt ſcientia, confirmat quenquam conuenienter ſcientiæ ac ſententiæ ſuæ agere.Nam & qui aliqua animi perturbatione commoti ſunt rationes & carmina proferunt Empedoclis: & qui primum diſcunt, verba illi quidem coniungunt,ſed quæ non intelligant. Debent enim hæc F animo inhærere omnia: quod vt fiat, tempore opus eſt. Quocirca qualis hiſtrionum,talis iudicanda eſt impotentium oratio. Atque etiam hoc modo cauſam ex natura intueri licet, quòd cum opinionum aliæ in vniuerſis rebus, aliæ in ſingulis quarum ſenſus dominus eſt, cernantur: ſi earum vna adfuerit, in his neceſſe eſt quod concluſum ſit, animum ei aſſentiri: At in iis quæ in agẽdo cernuntur,ſtatim exequi. Vt ſi quod dulce eſt,omne guſtãdum: hoc autem dulce eſt, quod G ſit in rebus ſingulis,neceſſe eſt eum ſimul illud agere, qui poſſit neque prohibeatur. Cum ergo ineſt de vniuerſis opinio, quæ vetat ne guſtes: alia autem, dulcia eſſe ſuauia omnia: & hoc dulce eſſe:profectò hæc exequitur, quæ fortaſsis erat cupiditas. Cum ergo hæc illud fugiendum monet, cupiditas contrà ad ſe rapit (poteſt enim omnes partes commouere) fit, vt à ratione quodam modo & opinione diſtrahatur animus: non quòd ſit per ſe contraria opinio, ſed quòd ſolum fortuito. Non enim rectæ rationi opinio, ſed contraria eſt cupiditas. Quocirca non ſunt beluæ impotentes, propterea quòd H res ſingulas non percipiant, ſed rerum ſingularum modò viſis & recordatione moueantur. Quemadmodum autem deleta ignoratione,ad ſcientiam reuocetur impotens, eadem ratio eſt & ebrioſorum & dormientium communis, non huius perturbationis propria:quæ ab iis petenda eſt,qui naturas rerum inueſtigant. Quoniam autẽ extrema enunciatio eſt eius

A quod sub sensum cadit opinatio, actionúmque ac officiorum est propria: eam aut non tenet is qui perturbatione commotus est: aut sic certè eam tenet, vt sic tenere non sit scire, sed more vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non sunt uniuersæ, extremæ enunciationes, neque ad scientiam æquè valent ac vniuersæ: etiam quod Socrates quærebat contingere videtur. Neque enim tum cum adest quæ verè ac propriè scientia dicitur, aut animi perturbatio nascitur, aut ea distrahitur à perturbatione, sed cùm ea quæ hauritur sensibus.

B Ac hominem quidem scientia præditum, & nõ præditum, intemperatè viuere, quoque modo quis in scientia posit esse impotens, sit dictum satis. Deinceps dicendum est, vtrũ sit aliquis absolutè impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, quibus in rebus cernatur. 4

Illud igitur perspicuum est, continentes, constantes, impotentes mollesque homines in voluptatibus doloribusque versari. Eorum autem quæ voluptatem efficiunt ac delectant, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetenda, sed tamen exuperantiam habent. Necessaria quidem sunt,

C quæ ad corpus pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad cibum vsúmque venereorum referuntur, itemque alia eius generis quæ in corpore cernuntur, in quibus tẽperantiã & intemperantiam locauimus. Alia non sunt illa quidem necessaria, sed ex se & propter se expetẽda, vt victoria, vt honos, vt opes, & quæ bona sunt & iucunda eiusdem generis. Ac eos quidem homines, in quibus contra rectam rationem quã tenent, horũ modus nullus est, nõ absolutè impotẽtes vocamus, sed cum adiunctione, pecuniarum, quæstus, gloriæ & iræ impotentes, non autẽ absolute, quod non sint iidẽ, ex similitudi-

D neq; nominẽtur, quemadmodũ, homo qui vicit ludis Olympicis, sua & propria ratione à cõmuni paulum admodũ differebat, ea tamen non erat eadem. Illud autẽ hinc perspici potest, ꝙ impotentia vituperatur, non solum quia peccatum sit, sed etiã quia aut omnino & absolute vitiositas quædã sit, aut aliqua ex parte. quod illorum contingit nemini. Eorum autẽ qui in corporis voluptatibus versantur, iis in quibus tẽperan-

tem & intẽperantem esse dicimus:qui non consultò & cogitatò,sed incõsultè & sine iudicio immoderatas voluptates sequitur:doloresq; nimios fugit,vt famis,vt sitis,vt caloris,& frigoris eorumq; omniũ quæ in tactu gustatuque consistunt:is non cum adiũctione ꝙ in his rebus aut illis sit,vt iræ, sed solum absolutè impotens nominatur.Quod ex eo intelligi potest, quia in his intẽperantes esse dicuntur,in illis non dicuntur.Ob eãque causam in eodem impotentẽ & intemperãtem ponimus, cõtinentemq; & temperatum:illorũ verò neminem,ꝙ in iisdem quodã modo voluptatibus doloribusq; cernantur . Sunt in his illi quidem,sed non eodem modo,sed illi cõsultò,hi inconsultò.Itaq; potius intemperantem appellari licet eum qui nulla aut certe leui cupiditate incitatus, magnas & immodicas voluptates sequatur, vel mediocres dolores fugiat, q̃ eum qui idem faciat magnis firmísq;cupiditatibus impulsus.Quid enim ille faciat,si iuuenilis libido exarserit,& in rerum necessariarum indigentia firma ægritudo? Sed quoniã cupiditates ac voluptates aliæ sũt in honestis & bonis(ex iis enim quæ mouent & delectãt,vt etiã ante distinximus,quædã sua vi & natura expetenda sunt,alia his contraria, nõnulla media, vt pecuniæ,quæstus,victoria,gloria)in his omnibus cæterisq; eiusdem generis & mediis,nõ quia ea suscipiant,eorumq; cupiditate & amore teneãtur homines,vituperãtur,sed quia iis quodã modo afficiantur,& modũ in eis finemq; trãseant.Itaq; omnes,qui præter modum aut vincuntur eorũ aliquo quæ suapte natura honesta sunt & bona aut eadẽ sequuntur, nõ laudantur.vt qui plus q̃ ratio patiatur vel gloriæ student,vel liberis,vel parentibus.Nã & hæc in bonis sunt,& qui iis inseruiũt in laude versantur. Sed tamen in his quoq; est quædã exuperantia,si quis,vt Niobe,bellet cũ Diis:aut quemadmodũ Satyrus ille,qui amãs patris vocatus est, insano amore afficiatur in patrem. Nimiũ enim insanire ille videbatur.Vitium igitur in his nullũ versatur,propterea ꝙ, vt dixi, vnumquodq; eorũ in iis est,quæ per se expetuntur:sed eorum nimiæ ac immodicæ prauæ sunt ac fugiendæ cupiditates. Itémq; ne impotẽtia quidẽ.Est enim nõ modò in malis,sed etiã in fugiẽdis impotẽtia.

A Ex similitudine autem perturbationis cũ adiũctione vnicuique impotentiã attribuunt, vt cum medicum malum appellant, malumq; histrionem, quẽ omnino & absolutè malũ nũquã dicerent. Vt igitur hic malus non dicitur ꝗ nõ sit vitium vnumquodq; eorum, sed quia quadam proportione est simile: sic illic etiam solum esse existimanda est continentia & impotentia, quæ in iisdem quibus temperantia & intemperãtia, versatur. Eadem etiam ratione de ira dicimus. Quocirca cum adiunctione iræ, vt gloriæ & quæstus, impotentiã aliquid fieri dicimus. Sed cum aliqua iucunda sint natura, quorum 5
B alia omnino & absolute, alia animantium hominumq; generi voluptatem afferunt: quædam nõ natura & per se, verum alia ex morbo, quædam consuetudine, nonnulla vitiosa deprauatáque natura nascuntur: licet etiam in his similes proportione affectiones cernere, vt beluarum, qualis fuit eius mulieris, quã incisis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne vesci confirmant, alios commodare vltro citroque liberos in cõuiuiis: aut
C quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem beluarum sunt similes affectiones. Aliæ ex morbis furiaque nascuntur, vt in illo qui matrem mactauit, & comedit: & in eo, qui conserui iecur. Aliæ partim ex morbo, partim consuetudine gignũtur, vt pilorum euulsiones & esus vnguium, carbonum etiã & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Aliis enim natura, aliis consuetudine eueniunt. vt iis qui ab initio pueritiæ adhibent cõsuetudinem. Ac eorum quidem quibus causam natura suppeditat, neminem impotentem solemus dicere. vt ne mulieres quidem, quòd non incubent, sed succu
D bent. Itemque ii qui ex cõsuetudine in morbum incidere solent. Vt igitur immanitas & quæ beluarum similis est, sic singulæ hæ animi affectiones, finem vitii modumque transeunt. His autẽ si quis afficiatur, & vincat eas, aut ab iis vincatur, nõ fit perfecta absolutáque impotentia, sed quædam par ac similis. quemadmodũ ne is quidem habeatur impotens, qui irã incitatus sit, sed in perturbatione eo modo esse dicatur. Omnis

A quodam modo ſequitur rationem ira, cupiditas non item. Eſt igitur turpior cupiditas. Quinetiam iræ impotens quodã modo à ratione vincitur: ille autem non à ratione, ſed à cupiditate. Iam ei potius ignoſcendum eſt qui appetitiones ſequitur naturales, quoniam cupiditates ex eo genere etiam communes ſunt: & ideo, quia communes. At iracundia & acerbitas à natura nobis potius tributa eſt, quã cupiditates eæ quæ ſunt & immoderatæ & minus neceſſariæ. Vt ille qui cur verberaret patrem, rationem cauſſamque attulit: Hic ſuum, inquit, & ille ſuperiorem, & hic etiam (producto filio) vbi adoleuerit, me verberabit. eſt enim hoc nobis proprium, & hæreditarium. Et ille, qui cùm à filio traheretur, eum iuſſit ad fores conſiſtere, à ſe enim ad eum locum patrem eſſe tractum. Iã quo quiſque maiore fraude & ex inſidiis agit, eo iniuſtior eſt. Iracundus autem non agit fraude, neque inſidiatrix eſt iracũdia, ſed aperta. & cupiditas eſt: vt aiunt de Venere. Cyprigenã enim inſidias nectere ait Homerus, baltheumque tribuit ei in quo doli eſſent,

C Fraus, animos quæ prudentum inſidiata fefellit.

Ita ſi iniuſtior eſt, etiam erit turpior hæc impotentia, quàm ea quæ iræ eſt, quæ eadẽ abſolutè impotentia & vitioſitas vocatur quodam modo. Præterea nemo dolens paret libidini. At qui per irã facit, omnis dolẽs facit: & qui libidini obſequitur, libenter facit. Si igitur quibus rebus iuſtius offendimur, eædẽ ſunt cum maiore iniuria coniũctæ, etiam impotentia cupiditatũ. Neq; enim ira dominante loci aliquid libidini relinquitur. Ergo hoc iam perſpicuum eſt, impotentiam cupiditatum D iræ eſſe impotentia turpiorem: in iiſque voluptatibus & cupiditatibus eſſe continentiam ac impotentiam quæ ad corpus pertinent. Intelligenda eſt autem harum ipſarum diſtinctio. Aliæ enim ſunt, vt initio diximus, humanæ, & naturales, & ſuo genere & acceſſione: aliæ beluarum propriæ: quædam ex oblæſo principio, morbiſque gignuntur. quarum in primis duntaxat ſunt temperantia & intemperantia. Itaque nec temperantes beluas dicimus nec intemperantes, niſi per metaphoram, etiam ſi aliud animantium genus alii præſtet, petulantia,

contrectatione,& libidine omnia vorandi. Neque enim belluarum vllum iudicium est vel consilium: sed vt furiosi exuerũt hominem ex homine, sic feræ deprauatæ sunt natura sua. Minus autem malum est feritas & immanitas, quàm vitium: terribilius non item. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum est,vt in homine, sed inflexum est & incuruatũ, nec vim obtinet.Similiter igitur facio vt si inanimum cum animante conferrem, vtrum sit peius. Semper enim infirmior est &imbecillior eius prauitas,quòd principii sit expers.Mens autem principium est. Similis igitur sum, vt si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet,quorum vtrunque quodam modo flagitiosius est.Nam homo si prauus sit,plura infinitis partibus detrimenta & incommoda quàm fera praua in- E F

7 ferre potest. In quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatumque pertinent,ac doloribus,cupiditatibus & fugis, consistere temperantiam & intemperantiam suprà exposuimus,iis potest quispiam ita esse affectus animo, vt ab iis vincatur quæ etiam plerique superant: potest etiam ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus ita animo affecti sunt, ille, impotens: hic,continens nominatur. G
In doloribus, hic,mollis & delicatus:ille, constans & patiens. Sunt autem & aliæ inter has locatæ animi affectiones, quanquam magis ad vitiosas deflectere videantur. Et quoniam voluptates aliæ sunt necessariæ,aliæ non,vsque ad certum quendam modum:nimiæ autem & parum magnæ non sunt necessariæ:quod idem in cupiditatibus & doloribus contingit:qui immoderatas persequitur voluptates,aut immoderate sequitur,aut id facit de industria propter se,non propter aliud aliquid ex iis consequens, is intemperans habendus est. Quem quoniã necesse est nullius facti pœnitere, idcirco est insanabilis. Omnes enim quos nihil pœnitet, sanari nullo modo H
possunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadem est ratio eius, qui dolores corporis declinat: non quia vincitur, sed de industria. Eorum autem qui non animi iudicio ducuntur, quidam voluptate rapitur,

A alius molestiæ fuga, quæ cupiditatem consequatur. Ita inter se sunt dissimiles. Sed multo deterior omnibus videatur, si quis nulla aut leui cupiditate ductus, quàm si firma, aliquid faciat: & si quis nulla ira incitatus pulset & verberet aliquem, quàm si idem commotus fecisset. Quid enim facturus fuisse videtur, si fuisset incitatus? Ita peior est impotente intemperans. Eorum verò quos modò nominaui, alius mollis potius, alius intemperans appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia in resistendo est, in vincendo continentia.

B Aliud est autem resistere, aliud vincere. vt aliud non vinci, aliud vincere. Quare expetenda quidem magis est continendi ratio, quam resistẽdi fortitudo. Qui autem à ratione deficit, iis rebus quibus pleriq; & obsistere possunt, & obsistũt, is mollis & delicatus habendus est (Delitiæ enim quædam animi mollities est) vt si quis vestem trahat, ne quam in veste tollenda suscipiat molestiam & dolorem. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserum esse putat, cum sit misero par ac similis. Similis est ratio continentiæ & impotentiæ. Neque enim

C mirum fit aliquem esse, qui à firmis & immodicis voluptatibus doloribúsue vincatur: quinetiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, vt Theodecti Philoctetes ictus à serpente, vel Carcini Cercyon in Alope. Et vt homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succumbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique fit mirum, præsertim si neque genere naturæ, neque morbo impeditus, possit obsistere. Qualis est in Persarum regibus mollities, è genere ducta, quod veluti fœmina à maris natura recessit. Atque etiam intemperans videtur, si quis est ad ludum propensior, qui etiam mollis dicitur:

D tur: ludus enim leuamentum est, si quidem requies. At omnis qui ad ludum est procliuior, in iis est qui modum requietis transeunt. Impotentia autem alia est temeritas, alia imbecillitas. Alii enim consilio capto, non seruant neque tenent id quod statuerunt victi & debilitati obiecta specie voluptatis. Quidam quia nihil rationem consuluerunt, à perturbatione

rapiuntur. Nonnulli enim quemadmodum quasi titillati antè & deliniti blanditiis voluptatis non succumbunt. sic cum præsenserunt & prouiderunt, excitaruntque & se & rationem, nunquam à perturbatione vincuntur, siue sensum suauitate quadam demulceat, siue asperitate deterreat. Maximè autem acutorum & atra bili hominum est temeraria impotentia, quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam, rationem & iudicium suum non retinent, hoc ipso quòd visionem & speciem obiectam animo facilè sequantur. E

8 Quoniam autem, vt dixi, factorum suorum non pœnitet intemperantem, quippe qui permaneat in sententia, impotentem verò quodam modo pœnitet: idcirco non ita est vt quærendo disputauimus, sed hic sanabilis est, illi nulla sanitas adhiberi potest. Simile est enim malum hoc morbis, aquæ intercuti & tabi: impotentia his hominibus qui morbo comitiali afflictantur, propterea quòd asidua illa & sempiterna, hæc non asidua est improbitas. Omninoque ex alio genere impotentia est, ex alio vitium: vitium enim omne occultum est, non est occulta impotentia. Atqui horum ipsorum meliores ii qui à ratione desciscunt, quàm ii in quibus est ratio, & sententia, neque in ea permanent, siquidem à minore perturbatione victi iacent, neque id inconsultò, vt alteri. Est enim impotens iis similis hominibus, qui & cito, & pauculo vino epoto, & minore quàm plerique, incidunt in ebrietatem. Ac impotentiam non esse idem quod vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspici potest, quòd illa non est cum animi iudicio & proposito coniuncta: vitium est. Est inter hæc tamen in actionibus quædam similitudo, vt illud Demodoci in Milesios, Milesii non sunt illi quidem insipientes, sed tamen eadem quæ insipientes faciunt. Et impotentes quidem cum non sint iniusti, faciunt tamen iniuste. Quoniamque hic eiusmodi est, qui propterea quòd sibi non persuaserit, immoderatas quasdam etiam contra rectam rationem corporis voluptates persequatur, ille autem sibi induxerit animũ, quod sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facilè desistet de sententia, hic non desistet. Nam & virtus omnis principium F G H

A conſeruat, & vitium labefactat. Principium autem actionis
& officii id eſt, cuius gratia cætera fiunt, vt in Mathematicis
ea quæ ponuntur. Vt igitur illic, ita hic principia non docet
ratio, ſed virtus vel quæ inſita eſt natura, vel à more perfecta,
bene ſentire docet de principio. Eſt igitur eiuſmodi tempe-
rans: cui eſt intemperans contrarius. Eſt etiam alius qui pro-
pter perturbationem à recta ratione deſciſcit, quem vt ne a-
gat ex rationis præſcriptione, impellit perturbatio: eadem vt
ei certum ſit & deſtinatū, eius generis voluptates liberè per-
ſequi oportere, non vincit. Hic impotens nominatur, qui &
B melior intēperante eſt, nec plane improbus. Saluū enim in eo
& integrum eſt principium, quo nihil in nobis eſt præſtanti-
us. Ei autem repugnat alius, qui permanet in ſententia, à qua
eum nulla poteſt dimouere perturbatio. Ex quo perſpicuum
eſt, hanc in bonis, illam in malis eſſe animi affectionem.

Vtrum igitur in quauis ſententia continens cernatur, & 9
quolibet propoſito, an in recto & honeſto: Et impotens, vtrū
inſtitutum quodlibet non ſequatur, & non in qualibet ſen-
tentia permaneat, an falſam duntaxat rationē teneat, & non
C rectū inſtitutum, vt initio quæſitū à nobis eſt: an fortuitu in
quauis: ac per ſe in vera ratione & recto propoſito ille perma-
neat, hic nō permaneat, quæſtio eſt. Si quis enim hoc propter
illud expetat vel ſequatur, per ſe & propter ſe hoc expetit &
ſequitur: fortuito illud ſuperius. Omnino aūt & abſolute di-
cimus expeti id, quod propter ſe expetatur. Ita in qualibet hic
ſentētia permanet quodā modo, ille ab eadē abducitur: at om-
nino is eſt, qui in vera. Sunt autē qui in ſententia permanent,
quos pertinaces vocant, quales ſunt ii qui ægre animum indu
cūt, & non facile deſiſtūt à ſentētia. Hi ſimile quiddā habēt cō
D tinenti, vt prodigus liberali, & audax forti, cum ab eo abſint,
diſtētq; plurimū. Cōtinens enim perturbatione aut cupidita
te non abducitur à ſententia, cùm etiam ſi ita res ferat, deſi-
ſtat facile à ſententia continens. Illi verò non ratione ducti fa
cile mutant ſententiam: quippe qui ſe vltro cupiditatibus of-
ferāt, & pleriq; inflāmati voluptate rapiātur. Pertinaces autē
ſunt, ſententiæ ſuæ defenſores, & indocti & agreſtes. Ac ſen-

tentiæ ſuæ defenſores,in eo vel voluptatem ſequuntur vel do E
lorem.Voluptatem enim ex victoria percipiunt,ſi non dimo-
ueantur de ſententia:& ferunt iniquo animo,ſi ſua, quaſi de-
creta tollantur & infirmentur.Ita ſunt illi quidem impotenti
q̃ continenti ſimiliores. Sunt etiam qui non ſtant in eo quod
ſtatuerunt,non propter animi impotentiam, vt in Philoctete
Sophoclis Neoptolemus,qui propter voluptatem, ſed quæ ho
neſta erat non permanſit in ſententia.Nam verum enuncia-
re,honeſtum illi fuit,cum illi mẽtiri induxiſſet Vlyſſes. Neq;
enim qui voluptatis cauſa,niſi obſcœnæ,aliquid faciunt,om- F
nes continuo vel intemperantes vel ſceleſti, vel impotentes
ſunt habendi.Quoniam autem eſt aliquis eiuſmodi,qui mino
rem q̃ ſat ſit,corpore voluptatem percipiat,quique cum ſit e-
iuſmodi nõ permanet in ſententia & ratione:fit,vt inter eum
& impotentem, medium locum obtineat continens. Nam &
propter vim quandam maiorem non ſeruat rationem impo-
tens,& hic propter minorem.At verò continens ſic ſuum iu-
dicium retinet ac rationem, vt ab ea nulla vi nulloque impe-
tu poſsit deiici.Quoniamque in bonis eſt continentia,ambas G
neceſſe eſt contrarias animi affectiones eſſe in malis. Quod
perſpicuum eſt quidem certè: ſed quia altera in paucis atque
raro animaduertitur, idcirco vt temperantia intemperantiæ
modo repugnare videtur,ſic cõtinentia impotentiæ.Et quo-
niam multa dicuntur per ſimilitudinem, continentia quoq;
temperanti ſimilitudine quadam poſtea attributa eſt. Vt e-
nim continens ſic temperans eiuſmodi eſt, qui nihil quod ra-
tioni ſit contrarium, faciat, propter eas quæ ad corpus perti-
nẽt voluptates.Sed hoc intereſt,ꝙ in illo inſunt, in hoc nullæ H
ſunt prauæ cupiditates:& ꝙ hic eiuſmodi eſt, qui nulla cõtra
præſcriptum rationis capiatur voluptate. capitur ille quidẽ,
ſed non rapitur.Similes etiam ſunt inter ſe impotens & intẽ-
perans,non tamen iidem,quoniam vterque voluptates corpo-
ris perſequitur, ſed ille ſentit perſequendas eſſe,hic nõ putat.

10 Neque verò vnus idẽmque vnà prudens eſſe poteſt &
impotens. Nam qui prudens ſit, eundem etiam bonis mori-
bus præditum eſſe oſtendimus.Præterea non ex eo ſolum pru-

A dens nominatus est,quòd intelligat,sed ex eo etiam quòd vsu
rerum valeat ad rerum actionem. Atqui non est idoneus ad
rerum actionem impotens. Ingeniosum quidem hominem ni
hil prohibet impotentem esse. Itaque nonnulli videntur in-
terdum prudentes,etiam impotentes,propterea q̃, vt superio
ribus libris ostendimus,inter ingenium & prudentiam inter-
sit,& quòd finitima sint definitione, sed proposito consilioq;
differant.Nec vero debet impotens ita affectus esse animo,vt
qui scit, & contemplatur, sed vt dormientes & qui atra bile
tenentur.Idemq́ue voluntate sua facit omnia (scit enim quo-
B dam modo & quid & cuius rei causa agat) sed minimè est im-
probus.Rectum enim est in eo animi iudicium.Quocirca im-
probus aliqua ex parte est non iniustus, cum non fraude ne-
que ex insidiis agat. Eorum enim quidam nõ stant in eo quod
iudicarunt, furiosus autem non deliberat omnino. Similis est
igitur impotens ciuitati,quæ statuit illa quidẽ quæ sunt præ-
clara omnia,legesq́ue habet & bonas & salutares,sed nulli pa
ret.Id quod Anaxandrides facete dicit,

Quas non tuetur, leges condit ciuitas.

C Improbus autem ei,quæ seruat illa quidem leges, sed malas &
perniciosas. Sed in eo quod multitudinis affectionem vincit,
omnis & continentia & impotentia cernitur. Ille enim diu-
tius,hic minus diu perstat in sententia quàm vires ferant plu-
rimorum. Faciliusq́ue impotentia sanari eorum potest, qui
atra bili tenentur, quàm eorum qui statuunt, nec stant in eo
quod sit iudicatum. Et ii qui consuetudine, quàm qui natura
impotentiam compararunt.Est enim facilius consuetudinem
mutare,quàm naturam:quippe cum propterea sit molesta cõ
suetudo, quòd ad naturam proxime accedat. Id quod etiam
D Euenus carminibus tradidit,

Consuetudo valet,longos mansura per annos:
Illaque naturam,vires si sumpserit,æquat.

Ac continentia quid sit,quid impotentia, quid constantia &
mollities,quã hæ inter se rationem habeãt animi affectiones,
iam expositum explicatumq; est. Voluptas autẽ quid sit, 11
quid dolor, quæq́; eorum vis & natura, Philosophi ciuilis est

tenere & cognoſſe:quippe cum is ſit finis beatæ vitæ quaſi ar- E
chitectus,quem intuentes omnia vel in bonis vel malis eſſe o-
mnino cenſeamus.Iam verò cum virtutes & vitia more perfe-
cta,in voluptate ac dolore inhærere poſuerimus,plerique etiã
cum voluptate vitam beatam coniunctam eſſe affirment:hæc
nobis de voluptate & dolore etiam neceſſariò ſuſcipienda diſ
putatio eſt.Itaque τὸ μακάριον,id eſt beatũ,ἀπὸ τοῦ χαίρειν id eſt,à
lætando nominarunt. Sunt igitur,qui nullam voluptatem bo
num eſſe cenſent,neque per ſe,neque fortuito,quòd nõ idem
ſit bonum & voluptas.Alii nonnullas in bonis numerãt,mul- F
tas in malis. Tertia etiam eſt ſententia eorum qui aſſerunt,etſi
omnes in bonis ſint,tamen non poſſe ſummum bonum in vo-
luptate numerari. Ac omnino quidem non eſt bonum volu-
ptas, ꝙ voluptas omnis ſit ortus quidam qui in naturam du-
cens, ad ſenſus illabitur. Neque enim ex eodem genere ſunt
ortus & finis.vt nulla in ædificando ſuſcepta opera, domus vo
catur.Præterea & temperans voluptates fugit, & prudens ſe-
quitur id quod dolore vacat,non quod voluptatem efficit.Im
pedimento eſt etiam voluptas prudentiæ, eoque magis, quo G
maior ſit & longior, vt luxurioſorum. qui enim in ea ſit, ni-
hil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſe-
qui poteſt. Iam verò nulli arti ſubiecta eſt voluptas. cum in-
terim omne ſit artis opus in bonis. Præterea voluptatem &
pueri perſequuntur & beluæ. Nam non omnes eſſe in bonis,
hinc perſpici poteſt,quòd earum quædam obſcœnæ ſunt, &
vt probra obiiciuntur,& quòd nocent. Quædam enim eorũ
quæ ſenſum dulcedine quadam permulcent, morbos afferũt.
Non eſſe autem in voluptate ſummum bonum, quòd non fi- H
nis ſit,ſed ortus. Atque hæc ferè ſunt quæ de voluptate aſſerũ
12 tur. Ex quibus non effici, vt voluptas ne ſit bonum, ne-
que ſummum bonum, primum ex hoc intelligi poteſt: quòd
cum duplex ſit bonum, alterum, quod abſolutè & per ſe bo-
num ſit,alterum,quod alicui bono ſit & vſui, eodem etiã mo-
do naturæ & habitus conſequentur. Ita & motus & ortus.
Quæq; malæ videntur, perfectè & per ſe malæ ſunt,alicui nõ
ſunt,ſed huic aut illi expetendæ.Quædã vero certo cuidã,vo-

A luptati non sunt,sed aliquando,&perexiguo tēpore,expeten-
dæ non item.Aliæ non sunt voluptates,sed vidētur,nēpe quæ
cum dolore, & medicinæ gratia capiūtur , quales sunt ægro-
torum.Deinde cum bonorū aliud sit actio,aliud habitus,quæ
ad constitutionē habitus naturalis pertinēt, accessione ac for
tuitu sensus mouēt atq; delectant.Est aūt actio in cupiditati-
bus eius qui desit habitus atq; naturæ. Sunt enim quæ dolore
& cupiditate vacant voluptates,quales sunt quæ cognitionis
contēplationisq; studio percipiuntur , tum cùm natura nihil
desyderat.Quod ex eo perspici potest,quia non eisdem rebus
B voluptatē parientibus delectātur homines,tum cū natura ex-
pleta est,& cùm est benecōstituta:sed cùm est ita cōstituta,iis
quæ per se voluptatē pariūt:& cùm satiata est,cōtrariis.Nam
& acribus & amaris tum delectari solent,quorū nihil suapte
natura gratū est,neq; absolutē iucundū.Ita ne voluptates qui
dem.Vt enim quæ habent delectationē inter se differunt , sic
eæ etiā quæ ex illis percipiuntur voluptates . Nec verò aliud
aliquid necesse est voluptate esse præstātius, vt nonnulli asse-
runt,videlicet finem ortus . Neq; enim sunt in ortu volupta-
C tes,nec copulatæ sunt oēs cum ortu:suntq; potius actiones &
finis.Nec dum gignuntur eueniūt, sed cùm ad vsus abhiben-
tur.Non est etiam finis omnibus alius quidam propositus,sed
iis modò,quæ ad perfectionem naturæ pertinent . Itaq; illud
non est præclarè dictum,voluptatem esse ortum quendam ad
sensus affluentem,sed definienda fuit potius , actio esse habi-
tus naturæ congruentis:& pro illo,ad sensus illabens, non im-
pedita.Quanq̄ ortus quidam videtur esse , ꝙ propriè & verè
sit in bonis,cùm præsertim actionem ortum esse putent,& sit
aliud.Nam quod aiunt,malas esse,propterea quòd morbos pa
D riant nonnullæ res quæ voluptatem efficiant,idem valet con
tra salubria,quorum quædam rei nūmariæ obsunt. Hac qui-
dem ratione vtraque erūt inutilia.Atqui ex hoc quidem non
sunt praua æstimanda, quoniam contēplatio etiā & cognitio
rerum nocet interdum valetudini.Neq; verò prudentiam aut
habitum vllum impedit quæ ex eorum quoque percipitur
voluptas,sed alienæ.Etenim quæ ex discendo & contemplan

do capiuntur voluptates, in iis inuitamenta quædam insunt, E
quibus magis ad discendum cognoscendúmque moueamur.
Quod autem afferunt arti nulli voluptatem esse proposi-
tam, præclarè cecidit. Neque enim vllius alterius actionis ars
est, sed potius facultatis. Quanquam voluptatis videntur esse
vnguentaria & culinaria. Quod verò aiunt, temperantem vo
luptates fugere, prudentemque sequi vitam dolore vacãtem,
pueros autem & beluas voluptatem persequi, hæc vna ratio-
ne omnia refelluntur. Diximus enim, qua ratione sint volu-
ptates nonnullæ per se bonæ & honestæ, & qua non omnes F
sint honestæ. eas pueri ac beluæ sequuntur: prudens autẽ mo-
lestiæ earum vacuitatem, quæ cum cupiditate & dolore con-
iunctæ sunt, quæ eædem ad corpus pertinent. (Hi enim sunt
ex eo genere,) & intemperans earum exuperantiam, ex qui-
bus intemperans nominatus est. Itaque moderatus vir eas fu-
13 git, quoniam sunt & temperantis quædam propriæ. Hoc
etiam inter oẽs cõstat, dolorem malum esse atq; fugiendum.
Nã alius absolutè malũ est, alius quia est impedimento. Quod
autẽ ei contrariũ est quod fugiendum sit, quia fugiendum est
atq; malũ, id omne bonum. Est igitur bonum voluptas. Neq; G
enim ita processit refutatio, vt dissoluebat Speusippus, vt ma
ior res minori cõtraria sit & pari. Neq; enim quis dicat volup
tatem propriè malũ quoddã esse. Sed nihil prohibet summũ
esse bonum voluptatem, etiãsi nõnullæ numerẽtur in malis,
vt si perniciosæ sint aliquæ sciẽtiæ, tamẽ sit aliqua in bonis sci
entia. Quinetiã si ab vnoquoq; animi habitu proficiscantur,
nõ impeditæ actiones, siue in omniũ actiõe sit beatitudo, siue
in earum aliqua nõ impedita: fortasse eã necesse sit expeti ma-
ximè. Atqui hoc ipsum est voluptas. Ita erit summum bonum
quædã voluptas, etiã si aliquæ in malis, si ita res ferat, ponãtur
omnino. Ob eamq; causam beatã vitam & iucundã ducunt H
oẽs, & cum voluptate beatitudinẽ cõiungũt, nec iniuria. Nul-
la enim actio si impedita sit, perfecta esse potest. Beatitudo au
tẽ vndiq; perfectũ quiddam & absolutum ponitur. Quocirca
corporis bonis & externis atq; fortuna eget beatus, vt ne hæc
impediri possint. Qui autem beatum eum dicunt, qui eculeo

A torqueatur, maximísque opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus sit: seu voluntate sua, seu inuiti, nihil dicunt. Videtur autem quibusdam beata vita idem esse quod secunda fortuna, hoc ipso quòd fortunæ bonis sit opus. Non ita est. Ea enim si immoderata est & immensa, impedimento sit beatæ vitæ, nec iam fortaſsis prosperitas appellari debeat. Est enim eius in beata vita certus quidam modus terminúsque retinendus. Sed voluptatem quidem esse summum bonum quodammodo, hinc intelligi potest, ꝙ eam omnes homines & beluæ sequuntur. Nec opinio quidem certè omnino nulla esse po-
B test, quam tot populi claram illustréq; reddiderunt. Sed quoniam non eadem est aut videtur natura affectióue optima, idcirco non eandem omnes sequuntur voluptatem: sed tamẽ voluptatem omnes, non quam putant quidem, aut nominarent, sed tamen eandem fortaſsis persequuntur. Est enim natura diuinum quiddam insitum omnibus. Sed nominis hæreditatem sibi vendicarunt & sumpserunt ad corpus pertinentes voluptates, ꝙ fere ad eas procliues sint omnes, earumq́ue sint participes. Quoniam igitur hæ solæ notæ sunt, idcirco has solas
C esse putant. Illud etiam perspicuum est, nisi sit voluptas bonũ & actio, non posse iucunde viuere beatum. Quamobrẽ enim eam desyderet, si non modò non sit in bonis, sed & in ea poſsit dolens viuere? Neque enim dolor bonum sit aut malum, nisi etiam voluptas sit. Ita quamobrẽ eum fugiat? Non igitur quidem iucundior ac suauior sit vita boni viri, nisi etiam eius sint actiones. De iis autem voluptatibus quæ ad corpus pertinent, iam differendum est nobis, quoniam quidam nonnullas 14
voluptates vehementer expetendas dicunt, vt sunt honestæ ac liberales: non corporis, nec in quibus versatur intemperãs.
D Quid est igitur, cur dolores contrarii sint in malis? siquidem malo bonum est contrarium. An quia quod malum non est, idem etiam bonum est, ita sunt neceſsariæ in bonis? an ad certum aliquem vsque terminum & modum sunt in bonis? Nam quibus in affectionibus motionibúsq; transire modum non licet, nec in voluptate licet: quibus licet, & in voluptate. voluptatum autem corporis est quædam immoderata copia

& exuperantia, & malus in eo cernitur, ꝙ immodicè his perfruitur, non necessariis. Omnes enim modo quodam & epulis delectâtur, & vino, & libidine, sed non vt ratio postulat. Contráq; fit in dolore. Neq; enim quispiã nimiũ dolorẽ fugit, sed dolorem omnino: quippe cùm ei non sit quod nimiũ est dolor cõtrarius, nisi fortè ei qui quod immoderatũ est ac nimiũ persequatur. Et quoniã non solum verum enunciandum est, sed causa etiam afferenda est cur quicque falsum sit (hoc enim ad fidem valet. Nam cùm apparet consentaneum esse, quamobrem visum sit verum quod verum non esset, tum id facit, vt verò magis assentiamur) idcirco afferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetendæ esse videantur. Ac primum quidem certè, ꝙ depellũt dolorem. Itaq; cum maioribus quibusdam doloribus excruciantur, tum quasi medicinã quandã, singularẽ volũt eamq; omnino corpore percipere voluptatẽ. Quoniã autẽ vehementes curationes adhibentur, idcirco eas persequuntur, propterea ꝙ ex aduerso contrarium speciẽ sui exhibeat. Non igitur bonum videtur voluptas, vt dixi, duabus his de causis, ꝙ aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ: aut simul vt orta est, qualis est ferarum, aut cõsuetudine, vt flagitiosorum hominum. Aliæ sunt medicinæ & curationes eius quod desyderatur. quas melius est adesse q̃ gigni. Quædã quoniam cùm perfectæ sunt, percipiuntur, fortuitò sunt bonæ & honestæ. Iam percipiuntur ab iis qui aliis affici non possunt, hoc ipso quòd firmæ sunt & vehementes. Itaque sitim quandam sibi ipsi obsonant & comparant. Ergo si nemini noceant, carent reprehensione: sin noceant, sunt in vitio. Neque enim præsto sunt aliæ quibus perfruantur, quorum neutrum si adsit, molestum est plerisq; natura. Sunt enim in perpetuo labore animantia, vt etiam naturalis ratio declarat, quæ cernere & audire molestum esse docet, sed assiduitate quotidiana & consuetudine sensuum assueuimus. Similitérque in adolescentia homines ita affecti sunt propter crescendi consuetudinem, vt vinolenti: & iucunda est adolescentia. At verò qui atra bili sunt natura, ii semper requirunt desyderántque medicinam, quòd eorum corpus continenter pungatur, propter

A temperationem,& in firmis ſint cupiditatibus. Atqui abiicit dolorem, quæuis etiam dum vehemens ſit dolori aduerſaria voluptas.ob eamq́ue cauſam homines intemperantes fiunt & flagitioſi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ ſunt exuperantiæ. quo ex genere ſunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent ſuapte natura,non fortuitò & caſu,oblectationẽ. Dico autem fortuitam habere oblectationem ea,quæ medicinam faciunt.Nam ꝙ accidit,vt curent,quoniam valetudo reliqua eſt quæ agit aliquid,idcirco efficere videntur voluptatem.At vero ſuapte natura voluptate afficiunt,quæ eiuſmodi
B naturæ actionem perficiunt & abſoluunt. Res autem nulla nos ſemper eadem delectat, ꝙ non eſt natura noſtra ſimplex, habetq́; in ſe quiddam admixtum, diſpar ſui ac diſſimile,quo eam interire neceſſe ſit.Ita ſi quid pars altera faciat,id continuo à natura alterius ſit alienum.Sin exæquetur,nec iucundũ eſt quod agitur,neque moleſtum.Nam ſi natura ſimplex ſit alicuius, eadem ſemper ex actione ſummam capiat voluptatẽ. Itaq; ſemper vna Deus, eaq́ue ſimplici voluptate perfruitur. Non enim motionis tantummodo eſt actio, ſed etiam ſtabili-
C tatis:& magis eſt in ſtabilitate voluptas,q̃ in motu.Fit autem neſcio quo vitio hominum,vt,ſentẽtia poetæ,rerum omnium nihil iucũdius mutatione,nihil ſuauius eſſe videatur.Vt enim homo malus facile huc atque illuc impellitur:ſic etiam natura ea quæ eget mutatione,quoniam nec ſimplex eſt nec recta. Dictum eſt de continentia,de impotentia,de voluptate & dolore, quid etiam ſit vnumquodque eorum, quoq́ue modo eorum aliqua in bonis ſint,alia in malis. Supereſt vt de amicitia dicamus.

ARIST. ETHICORVM LIB. VIII.

D

SEquitur vt deinceps de amicitia dicendum eſſe videatur,quãdoquidem aut virtus quædam eſt, aut cum virtute copulata. Eadem etiam ad vſum vitæ eſt neceſſaria maximè. Nam quis eſt, qui velit, vt ne diligat quenquam,nec ipſe ab vllo diligatur, circunfluere omnibus copiis,atque in omni rerum abundantia viuere? Et- 1

enim vt quisque maxime opibus principatu & potestate excellit, ita in amicitiis expetendis colendisq; maxime excellit. Quis enim esset tantus fructus in prosperis rebus sublata benignitate, quæ & in amicos extat maxime, & amplissimis laudibus afficitur? Aut quo tandem modo, sine amicis custodiri cõseruarique possent? quarum possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam. In paupertate etiam, cæterisque aspe ris rebus omnibus, amicorum bonitatem perfugium solũ putant cõmune esse omnium. Iam & adolescentes in officio continent amici, & senibus ad obsequium præsto sunt, easque vitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatem deesse coguntur: & constanti ætati comites se ad præclara honestaq; facinora præbent. Etenim si duo vna iter faciãt, & maiora animo ac mente agitare, & plura conficere possunt. Ac mihi quidem certè videtur natura esse inter natos & parẽtes: quod nõ solum in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam animantibusq; plurimis, iisque omnibus, qui quodam gentilitatis iure sunt ac societate coniuncti. Sed hoc in homine est multò euidentius. Itaque hominum studiosos & amantes laudibus afficimus. Cernere etiam licet in erroribus q̃ sit omnis homo homini coniunctus & amicus. Videturque amicitia Remp. continere, & maiore, q̃ iustitia, in studio fuisse legum latoribus. Nam cum amicitiæ sit concordia similis, & hanc maximè sequuntur illi, & seditionem quæ ei inimica sit, omni ratione exterminant. Quòd si amicitia inter omnes esset, nihil esset q̃ iustitiam desyderarent. At si iusti essent, tamẽ amicitiæ præsidium requirerent. Et quod ius præstantissimũ est, id amicitia & charitate contineri videtur. Nec vero res est solũ necessaria, sed honesta etiam atque præclara. Nam & eos laudamus, qui amicos diligunt, & à multis diligi præclarum ducimus, & nõnulli etiam viros bonos eosdem amicos putant. Sed de ea inter Philosophos multa dissensio est. Alii enim eã similitudinem quandam ponunt, & amicos similes. Ex quo prouerbia facta sint, Pares cũ paribus facillimè congregantur, & graculus cum graculo, & cætera generis eiusdem. Alii cõtrà figulos aiunt ita esse inter se animatos, eorumque causas lõgius

A & à natura ſtudioſius petunt. Euripides quidem, Terram ait cum ſicca eſt, deſyderare imbrem. Cælum autem cum magna aquæ copia abundat, terram expetere. Et Heraclitus, contrarium utile, & ex rebus diſparibus & diſsimilibus pulcherrimum concentum effici, & diſcordia effici omnia. Ab his cum multi alii, tum Empedocles diſſentit. Nam pares cum paribus facillime congregari. Quæſtiones igitur naturales quoniam non ſunt huius diſputationis, omittamus, & eas quæ naturam attingunt humanam, quæque ad mores perturbationeſque animi pertinent tractemus. veluti, vtrum in omnibus ſit amicitia, an inter malos eſſe non poſſit. & num ſit vnum modo genus amicitiæ, an plura. Qui enim vnum eſſe putant quod acceſsionem & deceſsionem admittat, non ſatis magno illi quidem argumento nituntur. Habent enim acceſsionem & deceſsionem multa quæ genere inter ſe differunt, de quibus ſuprà diximus. Hæc autem facilè intelligentur, ſi quid ſit amabile cognouerimus: quippe cum non videantur diligenda omnia, ſed ea duntaxat, in quibus ineſt cauſa diligendi: in quibus ſunt, bona, iucunda, & vtilia. Vtilia autẽ videri poſſunt, ex quibus bonum aliquod conſequitur aut voluptas. Ita erit amabile vt finis, quod abſolute bonum fuerit & quod iucundum. Sed vtrum id quiſque diligat, quod abſolutè bonum eſt, an quod ſibi bono eſt, quæſtio eſt: quoniam hæc interdum inter ſe diſcrepant. Itemque de iucundis rebus quæri poteſt. Videtur autem id vnuſquiſq; amare, quod ſibi bono eſt. Quod verò perfectè abſoluteque bonum eſt, per ſe omne amabile. Vnicuique, quod ſibi quiſque bonum iudicat. Quod autẽ cui que bono ſit, non id quiſq; diligit, ſed quod eſſe videatur. Nihil intereſt, quoniam erit amabile quod videatur. Quoniam autem ab his tribus omnes cauſæ diligendi proficiſcuntur, cũ iis quidem quæ inanimata ſunt nemini eſſe amicitia dicitur. Non eſt enim mutuus amor in eis, nec ea volunt bonis affici. Rideatur enim, ſi quis vinum bonis affici velit, ſed integrum ac ſaluum omnes volunt, ad vſus ſuos. Atqui omnes aiunt oportere amicum velle bonis affici, eius cauſa, nulla vtilitate quæſita. Qui autem ita volunt amicos abundare bonis, eos

beneuolos appellant, si idem ab illo vicissim non fiat. Bene- E
uolentiam enim aiunt in iis, qui vicissim idem faciunt & acci
piunt amicitiam esse. Sed nunquid eò addendum est, si non sit
occulta? Multi enim propter bonitatis vtilitatisq; opinionem,
etiam in eos quos nunq̃ viderunt, beneuoli sunt. fieriq; potest
vt eorum aliquis sic in hunc sit animatus. Quocirca hi bene-
uolentia inter se illi quidem cōiuncti videntur esse. Sed ami-
cos quis eos dixerit, cùm quemadmodũ inter se animati sint,
ignorēt? Amici ergo & beneuolentia inter se apertè colligati
debēt esse, & se propterea, vt diximus, velle vltro citroq; bonis F
3 affici. Sed quia hæc genere differunt, amores etiam & a-
micitiæ. Sunt enim tria amicitiæ genera, quæ rebus amabili-
bus æquabiliter pariterq; respondent. Est enim suus cuiusque
generis mutuus amor haud obscurus. Et qui inter se diligũt,
alteri alteros se bonis affici volunt, quia diligũt. Ac ii quidem
qui vtilitatis causa fingunt amicitias, non propter se causaque
sua inter se amant, sed quia vtilitas aliqua vtrinque pariatur.
Eadem est ratio eorum, qui amicitias colunt propter volupta-
tem, Nō enim facetos propterea diligunt, quia probi sint, sed
quia delectent. Quapropter & ii qui vtilitatis causa amicitias G
sequuntur, suis commodis: & ii qui delectationis causa, amo-
rem sua ipsorum voluptate metiuntur. Nec quia boni sunt,
coluntur, sed quia fructuosi & iucundi. Sunt ergo hæ fortuitæ
& fucatæ amicitiæ, quoniã non idcirco qui diligitur colitur,
quia sit eiusmodi: sed quia vel vtilitatis præbitor sit, vel mini-
ster libidinis. Quocirca celeriter hæ quidem tales amicitiæ di
rimuntur, quippe cùm pares ac similes illi qui hæc sequun-
tur, minus permaneant. Etenim si iam non sint voluptati, nec
vtilitati, ab amore desistunt. Et quoniam vtilitas non perma-
net, aliasque alia paritur, eo quod amicitiam cōstituerat sub- H
lato, amicitia etiam dissoluitur, quòd iis amicitia cum illis
rebus intercederet. Cuius generis amicitia maximè in seni-
bus vigere solet. Non enim id ætatis homines voluptatem in
amicitiis, sed vtilitatem sequuntur. atque homines corrobo-
ratis iam confirmatisque ætatibus, & adolescentes ii omnes,
qui emolumentum & fructum sequuntur. Cumque non ad-

A modum eiuſmodi homines communióne vitæ conſocientur. (interdũ enim ne effabiles quidem iucundoſq; ſe eſſe volunt) fit,vt ne hanc quidem vitæ cõſuetudinem deſyderent, niſi ex ipſis fructus vtilitáſq; capiatur.Manent enim iucundi tãdiu, quãdiu ſperãt ſe aliquem fructũ eſſe capturos.Quo in genere hoſpitalem etiã amicitiã ponunt.At verò adoleſcentum amicitia voluptatis cauſa conſtituta videtur eſſe. Eorum enim cũ in libidine & perturbatione vita conſumitur:tum ex quo capiãt voluptatem,eamq; in præſens, id omne vel ſtudioſiſſimè
B perſequuntur.Et quia mutata ætate alia ſequuntur quæ delectent,idcirco repẽte & amici fiunt,& ab amore deſiſtunt.Nã eorũ amicitia ſæpe vnà cum voluptate deponitur,cuius generis voluptatis cita eſt & repentina mutatio.Sunt etiã adoleſcẽtes procliues ad amorem.Nam in motibus animi perturbatis, & propter voluptatem pars amorum potior exiſtit. Itaque & cito diligunt,& ab amore deſiſtunt,ſæpe eodẽ die mutata ſententia.Hi vnà verſari totos dies cupiunt,& vitæ ſocietate cõiungi,ꝙ iſto modo eis adſint ea omnia quæ ad amicitiã perti-
C nent.At verò perfecta illa amicitia eſt, qua viri boni pari virtute præditi inter ſe cõiuncti ſunt & copulati.Hi enim vltro citroq; bonis ſe affici volũt,quia ſint boni: boni autẽ ſunt ſua ſpõte. Qui autem amicos affici bonis cupiunt illorum cauſa, ii maximè amici habendi ſunt.Sunt enim ſuapte ſpõte ita affecti animo,non temere neq; caſu. Manebit igitur horũ amicitia tãdiu,quãdiu boni futuri ſunt.At virtutis manet certa & ſtabilis poſſeſsio.Atq; etiam omnino vterq; bonus eſt alteri: ſi quidem viri boni abſolute ac perfectè boni ſunt:vtilitateſque
D ex amicitia percipiẽt atq; oblectationem.Qui enim verè boni ſunt,iidem etiã inter ſe,alter alterũ,oblectãt. Suæ enim cuiq; eiuſdẽ generis ſunt iucundæ actiones,quales,vel ſimiles ſunt, bonorum actiones. Sed hæc talis maxime firma eſt & ſtabilis amicitia,nec ſine cauſa. Sũt enim in ea omnia quæ amicis ineſſe debẽt.Omnis enim amicitia vel ad bonũ dirigitur, vel ad voluptatem,aut ſine adiũctione, aut eius certè qui diligit, atque ad quandã ſimilitudinem:quæ huic per ſe inſunt omnia. Huic autẽ ſimilia ſunt reliqua,quod per ſe bonum eſt,quodq;

per se iucundũ, quibus nihil amabilius reperiri potest, nil copulatius. Ergo in illis inest amor & amicitia, eaq; optima. Iure autẽ rarũ est maximè istud genus amicitiæ. Siquidẽ hominum huius generis magna est penuria, & tẽpore ac cõsuetudine opus est. Nam verum illud est, Multos modios salis simul edendos esse, vt inter se norint. Nec antè quidẽ probari aut amici esse possunt, q̃ habeãt quasi signa quædã & notas, quibus vterq; alterum, an ad amicitiã sit idoneus, iudicet. Qui verò nimis cito ea omnia perficiunt, quæ ad amicitiam pertinent, ii se illi quidẽ amicos esse volunt, nec sunt tamen, nisi sint digni amicitia: itáq; iudicẽt. Repente quidẽ cõciliandæ amicitiæ volũtas nascitur, amicitia non item: sed & tempus & cætera omnia, vt perfecta & absoluta sit, desyderat. Quæ omnia & similia ab vtroq; extant in alterum. quæ quidem in amicis inesse E F
4 conuenit. Quæ autem iucunditatis causa cõflatur, huic est similis. Boni enim viri se vltro & citro oblectant. Itémq; ea quæ vtilitatibus emolumentísque colitur: siquidem viri boni tales se alter alteri præbent. Tum verò amicitiæ huius generis permanent diutissimè, cùm ab amicis paria vt iucunditates ministrantur. neque ita solum, sed si etiam ab vtroq; proficiscantur, vt facetis contingit, non vt in amante & eo quem ille insano amore deperit. Neque enim iisdem rebus mouentur isti, sed ille forma huius, hic amatoris obsequio & obseruantia. Simul ac igitur forma immutata est, interdum etiam amicitia dissoluitur, cùm in hoc non est iucundus aspectus, ab illo hic non colitur. Sed pleriq; in amicitia permanent, si moribus similes cõsuetudine adiuncta mores diligãt. Qui autem in amoribus non iucunditatẽ, sed vtilitates permutãt, minus amici sunt, ac minus diu permanẽt in amicitia. Qui verò amici sunt spe quæstus & emolumẽti, eorum amicitiã vtilitas cõmutata dissoluit: quippe qui se non inter se diligerent, sed vtilitatem & fructũ. Quocirca suauitatis vtilitatisq; causa & malis inter malos, & bonis cum improbis, & neutris cum quo libet amicitia esse potest. Sed perspicuũ est in solis bonis verã perfectãq; esse amicitiã. Mali enim cum malis nisi quid emolumenti consequatur, sui gratia non lætantur. Sola etiam bo- G H

A norum amicitia reprehẽſione & criminationibus caret. Non
enim facile eſt criminibus aliquem oblatis credere de eo, quẽ
ipſe diu probauit, atq; perſpexit. Præterea & fides in his viget,
nec vllus relinquitur iniuriæ locus, cateráq; omnia quæ in ve
ra amicitia poſtulãtur. In aliis autem ſocietatibus nihil prohi-
bet ſimilia his exiſtere. Quoniã enim homines eos etiam ami-
cos appellant, qui vtilitatibus, emolumentis, & fructibus ami
citias dirigunt: vt ciuitates, in quibus ſocietates naſci vidẽtur
vtilitatis cauſa: & eos qui oblectationis cauſa inter ſe amant,
B vt faciunt pueri: certè hos tales homines nos etiam amicos ap-
pellemus. Amicitiæ autem genera ſunt plura. Ac primũ qui-
dem & proprie amicitiam eam nominamus, quæ inter bonos
eſt quia boni ſint: reliquas ex ſimilitudine. Amici enim ſunt
idcirco, quia in eis aliqua eſt boni ſignificatio & ſimilitudo.
Etenim iucunditas bonum quiddam iis videtur, qui ſtudioſi
ſunt iucunditatis. Nec hæ fere amicitiæ copulatæ coniunctæ-
q; reperiuntur in quoquam, nec iidem vtilitatis cauſa fiunt a-
mici & voluptatis, ꝙ non admodum coniugata ſunt, quæ te-
C mere & caſu eueniunt. Cúmq; in hæc genera diſtributa ſit a-
micitia, improbi quidem amici futuri ſunt vtilitatis volupta-
tiſq; cauſa, quia ſimiles ſint: boni autẽ per ſe amici ſunt, quia
probi. Hi ergo abſolutè amici nominantur, illi fortuito, & qa
his ſunt ſimiles. Vt verò in virtutibus, alii animo & ha- 5
bitu, alii vſu & actione boni nominantur: ſic etiam in amici-
tia. Alii enim vitæ conſuetudine & ſocietate coniuncti, & ſe
vltro & citro oblectant, & bona ſuppeditant. Quidam verò
dormiunt, diſiunctive ſunt illi quidem interuallo locorũ, nec
D vtuntur amicitia. ſed ita ſunt affecti animo, vt proprio ami-
corum munere fungantur. Neque enim locorum interualla
funditus tollunt amicitiam, ſed officia & actionem. Quòd ſi
ſit diuturna abſentia, amicitiam quoque delet, ac obruit obli
uione. Ex quo factum eſt prouerbium, Multas quidem amici-
tias diremiſſe ſilentium. Sed nec ſenes, nec ſeueri, idonei ad a-
micitiã videntur: quippe cum nec in iis ſit admodum iucun-
ditatis, & nemo poſſit cum triſti, cumq; eo qui minime ſe iu-
cundum exhibeat, viuere. Nam & dolorem natura fugit,

& voluptatē ſequitur maxime. Qui autē alteri alteris probati ſunt, nec coniūctione vitæ ſociati, beneuolis ſunt q̃ amicis ſimiliores. Nihil eſt enim tam amicorū propriū, q̃ vitæ ſocietas & communio. Præſidia enim & adiumēta inopes deſyderant: ſocietatem vitæ etiam beati, quandoquidem eos ſolos eſſe minime conuenit. At coniunctio vitæ eſſe inter eos non poteſt, qui nec iucundi ſint, neque iiſdem rebus moueantur: quod ſodalitas videtur maxime continere. Ergo amicitia, vt ſæpe dixi, videtur ea maxime, quæ inter bonos eſt. Amādum eſt enim et ſequēdum quod abſolute ac propter ſe bonū eſt, vel iucundum. Id autem cuiq; bonum eſt & iucūdum, quod ſibi quiſq; tale arbitratur. At probus probo amicus eſt vtriuſq; horū cauſa. Sed amor animi commotioni ſimilis eſt, habitui amicitia, quoniā amor non minus iis quæ inanimata ſunt, tribuitur: & redamāt animi iudicio, quod ab habitu proficiſcitur. Boniſq; affici volūt, quos diligūt illorū cauſa, non repētino aliquo quaſi motu incitati, ſed animi iudicio atq; habitu. Et quibus amici chari ſunt, ii ſua ipſorū bona diligūt. Cùm enim vir bonus amicus paratus eſt, tum in bonis eius cui eſt amicus, ducitur. Quocirca vterque ſua bona diligit, viciſsímque reddit parem animi voluntatem & iucunditatem, quandoquidem amicitia quædam æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia ea quæ in bonis eſt, inſunt maxime.

6 Inter ſeueros autem & ſenes, eo rarius amicitia eſt, quo moroſiores ſunt & difficiliores, minúſque delectantur ſermonibus. Nam & amicitiæ propria ſunt hæc omnia, & eam contrahunt. Itaque amicitiam cito adoleſcentes inſtituunt, ſenes non item. Neque enim eos charos habent, quorum cōſuetudine minus delectātur. Itémque ne ſeueri quidem & triſtes. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter ſe coniunguntur, cùm ſuos bonis velint affici, & adiumenta præſidiáque ſuis rebus duris petant: tamen non admodum amicitiam quærunt, quòd cum aliis verſari nequeant, neque ſe vltro & citro vlla re oblectare, quæ ad amicitiam omnia maxime videntur pertinere. Sed perfecta cum multis amicitia inſtitui non poteſt: ſicut fieri non poteſt, vt inſano amore vnà multi colantur. Sint e-

A nim nimiæ illæ amicitiæ, ſed hoc tale cum vnō natura videtur intercedere. Eidemq́ue ſimul probari ac placere multos, nec facile eſt, nec fortaſſe vtile. Experiendum etiam eſt, & cōſuetudo adiungenda, quod eſt omnium difficillimum. Nam vtilitatis cauſa & delectationis multis idem placere poteſt, quòd & huius generis ſit magna copia, & ad breue exiguúmque tempus durent obſequia. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitiæ, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur: cum in hoc genere eadem efficiant vtrique, & ſe alter alterum oblectent, & iiſdem rebus moue-
B antur. quales ſunt adoleſcentum amicitiæ, in quibus magis viget liberalitas. At verò quæ emolumentis, vtilitatibus, & fructibus colitur amicitia, illorum eſt hominum propria qui in foro iudiciiſque verſantur. Et beati quidem vtilitates & emolumenta non deſyderant, iucunditatem delectationemq́ue deſyderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt, & moleſtias ferunt illi quidem ad tempus, perpetuo tamen ne bona quidem, ſi moleſtiam afferant, quiſquam perferre poſsit. Itaque amicos ſuaues diligunt, quos quidem par eſt etiam ipſis pro-
C bos eſſe. Sic enim eis ea ſuppetent omnia, quæ amicis adeſſe debent. Qui verò ſunt aliquo imperio præditi, ii amicis diſtinctis ac diſparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, alios habent miniſtros libidinum: quæ duo non ferè in eodem reperiuntur. Neque enim aut eos eligunt, qui virtute quaſi ſale ſermonis iucunditatem condiant, aut eos qui ſint ad res honeſtas vtiles: ſed facetos qui delectandi ſtudio teneantur, & qui poſsint imperata exequi. Atqui non ſolent admodum hæc in eodem ineſſe. Dictum eſt, virum bonum eundem vtilem & iucundum eſſe. qualis amicus non eſt ſupe-
D riori, niſi etiam virtute ſuperetur. Sin minus, non eſt par inferior proportione. Cuius generis non admodum multi ſolent exiſtere. Ergo in æqualitate ac parilitate hæ, de quibus dixi, amicitiæ cernuntur, quoniam eadem ab vtriſque extant in alterum. & ſibi ea viciſsim optant, aut aliud cum alio, vt dixi, vt voluptatem vtilitate cōmutant. Hoc etiam dixi, eas non eſſe æquè amicitias, nec diu permanere. Atque etiam vidétur

ex ſimilitudine & diſsimilitudine eiuſdem & eſſe amicitiæ & E
non eſſe. Nam amicitiæ videntur, ſi cum ea conferantur, quæ
virtute dirigitur. Cum enim iucunditas in illa, in hac inſit
vtilitas, hæc inſunt in ea omnia. Quia verò hæc criminatio-
nibus caret, ſtabiliſque ac firma eſt, illæ autem decidunt cele-
riter, aliiſque multis differunt, non videntur amicitiæ pro-
9 pter diſsimilitudinem. Atque etiam aliud genus eſt a-
micitiæ, quod in excellentia & præſtantia cernitur. qualis eſt
patri cum liberis, & omnino ſeni cum adoleſcente, viro cum
vxore, & principi cum eis quibus præſit. Sed hæ inter ſe diffe- F
runt. Non enim eadem eſt parentibus cum liberis, & iis qui
præſunt aliis cum iis qui eorum in imperio erunt: nec patri
quidem eadem eſt cum filio, & filio cum patre: nec eadem vi
ro cum vxore, vxoríque cum viro. Nam cum alia virtus aliud-
que officium horum vnicuique ſit attributum, diuerſæ au-
tem & variæ ſint cauſæ diligendi: fit, vt alia atque alia inter-
cedat amicitia & charitas. Nec eadem quidem vtrique ab al-
tero officia tribuuntur, nec id quidem poſtulandum eſt. Cũ
verò ea tribuunt liberi parentibus quæ debent procreatori- G
bus, parentes viciſsim liberis quæ ex ſe natis debent: tum ibi
ſtabilis quædam & honeſta amicitia exoriatur neceſſe eſt.
Qua etiã ratione in cæteris amicitiis quæ in excellentia ſunt,
amor debet exiſtere. velut maior ei charitas debetur qui præ-
ſtantior eſt, quàm ipſe alteri debeat: & ei ex quo maiores vti-
litates fructuſque capiantur, itemq́ue cæteris omnibus. Cum
enim amor pro dignitate exoritur, tum exiſtit quodam mo-
do par ratio, in qua amicitia conſiſtit. Sed non eodem mo-
do in iuſtitia & amicitia par ratio æqualitaſq́ue cernitur, pri- H
mo enim loco, ſpectari debet in iuſtitia dignitatis æqualitas:
ſecundo, quantitatis. At in amicitia contrà, primum locum,
quantitatis: ſecundum, dignitatis par ratio tenet. Quod ex eo
perſpici poteſt, quia ſi magna ſit inter amicos virtutis, vel vi-
tii, vel facultatum, vel aliarum rerum diſtantia, non iam in
amicitia permanent, nec dignos quidem ſe iudicant. Quod in
Diis eſt multo etiam euidentius, ex eo quòd omnibus bonis
longe ac multum ſuperent. Id quod etiam in regibus cernere

A licet, quorum amicitia multo his inferiores homines ſe indi-
gnos putant. Et nequam homines ſe indignos cenſent, qui
optimis viris atque ſapientiſsimis ſint amici. Ergo incertum
eſt quatenus hi permaneant in amicitia: cum ſi multa exi-
mantur, etiam maneant: ſin magna ſit diſtantia, vt Dei, non
iam manet amicitia. Ex quo exiſtit quæſtio, num aliquando
velint amicos bonis quàm maximis affici, vt deos eſſe. Neque
enim iam amici futuri ſunt: non igitur erunt in bonis. nam
in bonis amicorum amici numerantur. Quòd ſi præclarè il-
lud dictum eſt, ſuum quemque amicum bonis affici velle il-
B lius cauſa, profecto permaneat ille in amicitia oporteat, qua-
liſcunque hic ſit futurus. Homini autem maxima bona ille
quidem optabit, ſed non omnia fortaſſis. Se enim quiſque ma-
ximè vult bonis affici. Sed plerique videntur diligi 7
malle quàm diligere, propter ambitionem. Itaque multi aſ-
ſentatorum amantes reperiuntur. Eſt enim amicus nimius
aſſentator omnis, aut certè ſe eum vult videri, qui diligere,
quàm diligi malit. Hoc autem ipſum diligi haud procul ab-
eſt ab honore, cuius cupiditates multi inflammantur. Ne-
C que verò honorem propter ſe expetunt, ſed temere & caſu.
Plerique enim ex eo voluptatem percipiunt, ſi à viris qui im-
perio præditi ſunt, honore afficiantur: quòd ſperant, ſi qua
re egeant, fore vt ab iis conſequantur. Atqui quaſi teſtimo-
nio beneficii honore lætantur. Alii cum à probis & doctis
honorem ſibi tribui cupiant, illorum de ſe confirmare vo-
lunt opinionem. Gaudent igitur ſe probos eſſe, illorum qui-
dem fidem adhibentes qui iudicio approbant. Sed per ſe gau-
dent ſe charos eſſe: quod ideo melius eſt, quàm honore affici.
Et per ſe expetenda amicitia eſt, quæ magis in eo eſt, vt colas,
D quàm vt colare. Quod ipſum matres declarant: quæ ex eo
quòd diligant, magnam capiunt voluptatem. Quædam enim
dant nutriendos liberos, eoſque vltro ac ſponte diligunt, nec
ab iis viciſsitudinem amoris poſtulant, ſi fieri vtrunque non
poſsit. ſatiſque ſibi fieri putant, ſi præclarè cum illis agi per-
ſpiciant. Quinetiam eos diligunt, quanuis eis non poſsint
per ignorationem tribuere quæ debent. Cumque in eo magis

cernatur amicitiā, vt diligamus, iíque homines laudentur, qui E
bus chari sunt amici, fit vt amicorum vis omnis sit in amore. Itaque omnes qui hoc faciunt pro dignitate, amici stabiles, constantesq́ue sunt habendi, eorúmque firma & stabilis amicitia est. Isto etiā modo qui dispares sunt, quoniam exæquari possunt, facile sunt amici futuri: æqualitas autem & similitudo quædam amicitia est, ac similitudo eorum maxime, qui virtute ac moribus congruunt. Hi enim cum stabiles sint per se & constantes, libenter etiam vnà manēt atque versantur. nec aut flagitia desyderāt, aut ministri eorum sunt: quinetiam ea F
potius arcent & reprimūt. Probos enim nec ipsos peccare decet, nec amicos sinere vt administri sint libidinis. At verò in malis nihil firmū, nihil stabile est: quippe qui similes non permaneant. Ad tempus amicitias colunt, cum interim sua inter se alter alterum improbitate flagitiísque oblectant. Illi autem qui vtilitatibus amicitias dirigunt, quiq́ue suauitate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt tandiu, quandiu alter alteri vtilitates oblectationesq́ue suppeditant. Ex contrariis verò eæ potius nomen amicitiæ obtinent, quæ vtilitatis causa G
cōparantur: vt egens locupleti, docto inscius. Qua enim quisque re eget, eam cū sibi dari velit, aliam dat vicissim. Quod ad genus trahere ac trāsferre licet amatorem & eū qui amatur, & formosum & deformem. Quocirca ridiculi videntur interdum amatores, qui suo in suos amori illorum erga se amorē æquū censent pariter æqualiterq́ue respōdere. Si quidem digni amore sunt, fortassis æquè postulandum est: sin nihil tale habeant, fit ridiculū. Nec contraria quidē certè cōtraria suapte natura sibi expetūt, sed fortuitò & casu. estq; appetitio medio H
critatis quod bonū dicitur, velut ei rei quæ sicca est, nō optabile est nec vtile, humidā fieri, sed ad mediocritatem perueni re. itemq; rei calidæ ac cæteris. Sed hæc quidem, quoniā non
9 sunt huius disputationis, missa faciamus. In iisdem rebus, vt initio dixi, versari amicitia & ius vidētur. quippe cum ius in omni societate & amicitia cernantur. Itaque amicos appellant eos quibus cum vnà & nauigant & militant. itemq́ue eos quibus cum quampiam aliā ineunt societatem. quādiuq;

A homines inter se cōmunione aliqua consociati sunt, tandiu, quoniam iuris etiam communio, amicitia permanet. Et prouerbium illud rectè, Amicorum bona cōmunia, quandoquidem amicitia in societate consistit. Sunt autem fratrum & sociorum omnia cōmunia: certa, reliquorum. maioresque sunt horum copiæ, illorum minores: quoniam amicitiæ aliæ grauiores & sanctiores sunt, leuiores infirmioresque aliæ. Sed iura inter se discrepant. Neque enim eadem intercedunt parentibus cū liberis, neque fratribus inter ipsos, nec sociis, nec ciuibus. Similiterque in aliis amicis. Alia igitur atq; alia iura sunt
B & officia, aliæ atque aliæ iniuriæ his omnibus inter ipsos, accessioneque ac crescendo valent, si maiora extent in amicos. Vt socio grauius est adimere pecuniam q̄ ciui: & fratri non opitulari, q̄ externo: & patrem verberare, q̄ quenuis alium. Ius autem vnà cum amicitia augeri solet, quippe cum & iisdē in rebus sint, & æquè pateant. Partibus etiam Reip. sunt similes societates. Conueniunt enim homines emolumenti alicuius causa, & vt aliquid suppeditent, quod ad vitæ vsum cultūque pertinet. Societas autem ciuilis vtilitatis alicuius gratia iam ab
C initio constituta esse, & permanere videtur. Hoc enim legislatores inuestigant: & id demum ius esse fatentur, quod publicè prodest. Ac cæteræ quidē societates sibi quasi finem propositam habent suam quæque vtilitatem, vt nautæ eam quæ nauigationi proposita est, ad conficiendam pecuniā, vel ad aliquid generis eiusdem: & cōmilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarum, siue victoriæ, siue vrbis cupiditate ducantur. Itemque tribules & populares. Quanq̄ nōnullæ societates voluptatis causa constitui solent, vt eorum qui choros ducunt, & eorum qui pecunias in conuiuia conferunt, quæ sacri
D ficii causa & cōuentus fieri solent, quæque omnes ciuili subiectæ videntur. Nō enim ciuilis cōsociatio eius quod in præsens prodest, sed in omnem vitā, cupiditate ducitur. Qui autem sacra faciunt, atque in iis conuentus, ii cum Diis honorē tribuunt, tum sibi ipsi cessationem suauem & iucundam cōparant. Constat enim sacra & conuentus olim fieri solitos, posteaquam fruges perceptæ erant, vt primitias, q̄ id maximè

temporis cessarent. Hoc igitur apparet, omnes societates par- E
tes esse ciuilis, cuius generis societates etiam amicitiæ eiusdẽ
10 generis consequuntur. Rei autem publicæ tria sunt genera, totidemque ab illis defectiones quasi earum euersiones. Sunt autẽ Resp. Regia potestas, & ea quæ est in potestate optimorum, & tertia ea quæ ex censu nominata est, quam aptè Censuum potestatem appellari licet: quam eandem plerique Remp. solent dicere. Harum autem omnium optima est regia: deterrima, timocratia. Defectio à regia, tyrannis dicitur. vtrique enim vnus præest, sed tamen inter eas permultum in- F
terest. Tyrannus enim suis, rex eorum quibus præest, solet cõmodis vtilitatique seruire. Neque enim rex habendus est is, qui se ipse non est contentus, quique copiis adiumentisque omnibus minus excellit. Qui autem eiusmodi sit, is cum nullo egebit, tum rationem nullam ducet commodorum suorum, sed eorum qui ipsius in imperio erunt. Nam qui se eum non præstat, eum forte delectum quendam potius quàm regem licet dicere. At tyrannis huic aduersaria est, siquidem sibi suisque rationibus consulit. Quo magis perspicuum est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem G
pessimum & flagitiosissimum. Ex regali autem potestate in tyrannidem Resp. delabitur. Est enim corruptela singularis principatus tyrannis: & rex si vitiosus sit, tyrãnus efficitur. Ex eo autẽ statu Reip. qui est in potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsunt. idque culpa & vitio principũ qui res ciuitatis non diuidunt pro dignitate, sibiq; vel omnia vel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quòd plurimi faciant diuitias. Ita pro optimis pauci, iique vitiosi imperant. Quæ autem ex censu potestas
nominata est, in popularem vertitur. Sunt enim hæ finitimæ, H
quòd & censu potestas est in multitudine, & ii æquo iure viuunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulum à statu Reip. discedit, minime vitiosa est. Ac Reipub. quidem status hoc ferè pacto labefactari mutarique solent, quòd ita & paulum admodum, & facillimè mutentur. Earum autem similitudines & quasi exempla licet in familiis cernere. Nam

A quæ patri eſt cum liberis ſocietas, regalis poteſtatis formam obtinet. Patri enim curæ ſunt ſui liberi. Hinc etiam Homerus Iouem patrem vocauit. Vult enim regiam poteſtatem eſſe patrium imperium, etſi in tyrannidem verſum ſit apud Perſas, qui pro ſeruis vtuntur liberis ſuis. Eſt etiam domini in ſeruos tyrannicum imperium, quippe in quo domini commoda agantur. Atque hoc quidem ius rectum videtur, Perſicũ à recta via deflexit. Diſpares enim diſparia imperia ſequuntur. Viro autem cum vxore ius id intercedit, quod eſt in optimorum poteſtate. Nam pro dignitate vir iis in rebus imperat, B quæ dignæ ſunt viro: quæ autem fœminam decent, eas ei tribuit. Quòd ſi in omnibus præſit vir ac dominetur, in paucorũ poteſtatem fit mutatio, quoniam contra dignitatem ſuam facit, non quia eſt præſtantior. Interdum etiam mulieres præſunt, cum amplum patrimonium conſecutæ ſunt. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, ſed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum poteſtate. At cenſu poteſtati pariter reſpondet quæ fratribus inter ipſos coniunctio eſt. Sunt enim pares, niſi ſint diſpari ætate. Itaque ſi magna ſit ætatis di-
C ſtantia, non iã amicitia fraterna cõſtituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis poteſtas, quæ domino carent, quòd ibi omnes pares ſint: & in quibus eſt princeps imbecillus, & licentia conceſſa omnibus. In vnoquoque autem Reip. genere, tandiu amicitia manere videtur, quandiu ius & officiũ 11
permanet. Regis quidem cum iis quibus præeſt, amicitia, in excellentia quadam beneficii cernitur. Bene enim de ſuis meretur. Si quidem bonus ſit, eò omnia referet, vt ſint quàm beatiſsimi, quemadmodum paſtori oues curæ eſſe ſolent. Vnde Agamemnonem Homerus paſtorẽ populorum vocauit. Quo
D etiam in genere patrium eſt imperium, ſed magnitudine beneficiorum præſtat. Pater enim is eſt, qui, quod omnium maximum eſt procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, quæ eadẽ tribuuntur etiam maioribus. Natura enim præeſt & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis qui in eius ſunt imperio. Hæ autem amicitiæ in excellentia quadã præſtantiaq; cernũtur. Itaque honos tribuitur parẽtibus. Nec verò eadem iis of-

ficia & iura tribuuntur,ſed pro dignitate,præſertim cum hoc E
etiam modo amicitia iudicetur.Eadem autem amicitia eſt vi-
ro cum vxore,quæ in poteſtate optimorum.Virtuti enim cō-
uenienter & optimo cuique ſemper maxima quæque com-
moda , & cuique pro dignitate itemq́ue iura & officia tribu-
untur. At verò fratribus inter ipſos amicitia ſimilis eſt ſocio-
rum amicitiæ . Sunt enim pares & æquales , cuiuſmodi qui-
dem in hominibus iidem ferè mores ſunt , eadem ſtudia, eæ-
dem voluntates. Huic etiam finitima ea eſt,quæ viget in cen-
ſus poteſtate. pares enim ciues volunt eſſe ac probi, viciſſim- F
q́ue imperare, & id æqualiter : quod idem in amicitia valet.
Sed in euerſionibus Rerumpublicarum, vt officia & iura ad
breue exiguumq́ue tempus durant, ſic etiam amicitia : quæ-
q́ue eſt in peſſima, ad breuiſſimum durat . In tyrannorum e-
nim vita aut nullus, aut certè perexiguus locus eſt amicitiæ.
Nam quibus hominibus nulla ſocietas eſt inter ipſos , nulla-
q́ue communio,principi cum eo cui præeſt,in iis nulla eſt in-
ter eos amicitia:quando ne ius quidem,niſi forte quale eſt ar-
tifici cum inſtrumento , & animo cum corpore , & hero cum
famulo:ab his enim percipiunt vtilitates ii qui vtuntur.Et a- G
micitia nulla eſt, nec ius vllum cum rebus inanimis, nec cum
equo quidem & boue,nec cum ſeruo quia ſeruus eſt.Nulla eſt
enim ſocietas nobis cum illo , cū præſertim ſeruus inſtrumē-
tum ſit animatū:& inſtrumētum,ſeruus inanimus.Quia ergo
ſeruus eſt,nulla eſt nobis cum eo amicitia,ſed quia homo. Sic
enim nati videmur, vt inter omnes eſſet iuris ſocietas quædā,
inter quos poſſit eſſe legis conuentorumq́ue communio. Ita
etiam amicitia,quia homo eſt.In tyrannide autem ad perbre-
ue tempus manet amicitiæ iuriſq́ue communio . at in popu- H
lari poteſtate diutius. Multa enim ſunt æquo iure vtentibus
12 hominibus inter ſe communia. In ſocietate igitur ac cō-
munione, vt diximus, omnis amicitia conſiſtit. Sed hinc eam
quæ inter ſanguine coniuctos & ſocios intercedit,licet exclu
dere. Quæ autem ciuibus,tribubus, & hominibus vnà naui-
gantibus inter ipſos eſt amicitia, quæque ſunt eius generis eæ
ſocietatibus ſunt cōmunitatibuſq́ue ſimiliores , quippe quæ

A ſtipulatione quadam conſtare videantur. Quibus etiam hoſpitalem aſcribere licet. Gradus autem plures ſunt coniunctionis ſanguinis, qui à patria omnes profecti ſunt. Nam & parentes ex ſe natos diligunt, quòd ſint quiddam ipſorum: & nati parentes, ꝙ illorum pars quædã ſint. Atqui magis norunt parentes quos procrearint, q̃ nati ſe ab illis procreatos: coniũctiúſque eſt & copulatius ei quod procreatum eſt, id omne quod ipſum generauit, q̃ quod generatum eſt ei, quod procreauit. Quicquid enim id eſt quod ab alio profectum ſit, ei coniunctum eſt, vnde fluxerit, vt dens & pilus & quiduis ali-
B ud ei, qui habet. Illorum nihil ei vnde ortum eſt, aut certè minus, idque progreſſu temporis. Nam & parentibus liberi ſimul ac orti ſunt, chari ſolent eſſe, & liberis parentes progredientibus ætatibus cùm diſpicere & ſentire cœperũt. Ex quibus perſpicuum eſt, quid ſit cur maior ſit ſenſus amoris in matribus. Nam æquè parentibus vita liberorum chara eſt, atque z ſua. Nam cùm ſint orti ex iis, quaſi alteri iidem ſunt, propter ſeiunctionem. Et natis quidem parentes chari ſunt, quòd ab illis natura ſint procreati. Fratres autem idcirco inter ſe dili-
C gunt, quòd ex iiſdem orti ſunt parentibus. Quæ enim ipſis cum illis eſt coniunctio, ea idem inter illos efficit. Itaque eundem ſanguinem prædicant, eandemq; ſtirpem & ſobolem, cæteraque generis eiuſdem. Sunt igitur in diuiſis ſeiunctiſq; rebus, eadẽ res quodã modo. Magnum eſt enim ad amicitiam momentũ, vnà educatos, & æquales eſſe, quoniã & æqualis æqualẽ delectat, & ſocii ſunt qui ſimiles ſunt moribus. Quocirca ſociorũ amicitiæ fraterna ſimilis eſt. Atq; etiã patrueles reliquiq; cognati & propinqui ob eã cauſam coniuncti inter ſe copulatiq; ſunt, quòd ex iiſdem nati ſint. Aliiq; eorum con-
D iunctiores ſunt, alieniores alii, ꝙ vel proprius parentem & auctorem attingant, vel ab eo abſint longius. Quæ aũt eſt & natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum Diis, eã conſtituta eſt tanquam cum bono atque præſtanti. Optimè enim de nobis meriti ſunt, præſertim cùm & procrearint nos & aluerint, & erudierint procreatos. Accedit huc ſuauitas quædam maior oportet ac vtilitas, quàm in alienorum amicitia,

quo vitæ eſt inter eos arctior communio. Inſunt etiam in fraterna amicitia ea omnia, quæ in ſociorum, ac multo etiam magis in probis & omnino ſimilibus, quo coniunctiores ſunt, arctiúſque ſe inter ſe ab ineunte ætate diligunt: quóque ſunt ſimiliores moribus ii qui ab eiſdem procreati ſunt, vnà educati, eadem diſciplina eruditi & inſtituti. Huc etiam accedit cõprobatio diuturna maximũ & arctiſsimũ vinculum. Eiuſdem collatione rationis ea omnia ſunt in reliquis cognatis, quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virũ & vxorẽ, natura peperiſſe amicitiam videtur. Eſt enim homo ad coniugium natus magis, quàm ad ciuilem ſocietatem: quo prior eſt domus magíſque neceſſaria, quàm ciuitas: & quo eſt animantibus procreatio communior. Ac beſtiæ quidem hoc vnum ſpectant & ſequuntur, homines autem non procreandi modò cauſa vnam in domum conueniunt, ſed eorum etiam parãdorum quæ ad vſum vitæ pertinẽt. Statim enim diſpertita ſunt officia, ſúntque alia viri, alia vxoris propria. Proſunt igitur vterque alteri ſua in commune conferẽtes, ob eámq; cauſam ſuauitas in hac tali amicitia ineſt vtilitáſque maxima. Qui ſi probitatem ad eam attulerint, virtute conſtituta videri poteſt. Eſt enim vtriuſque virtus propria, qua ſe oblectare poſsint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam vidẽtur, idcirco qui orbati ſunt, facilius diſſociantur. Nam & liberi commune vtriuſq; bonũ eſt, & quod cõmune eſt aliquorum, omne eos coniungit & cõtinet. Quam autem vitæ degendæ rationẽ vir & vxor vnà ſequi debeant, & amici omnino, hoc quærere nihil aliud eſt, q̃ quemadmodum iura & officia tueri debeant. Neque enim idem homini eſt cum amico & extero, & ſocio & condiſcipulo.

13 Cùm autẽ tria, vt initio dixi, genera amicitiæ ſint, & in vnoquoq; genere alii amici pares ſint, alii ſuperiores: (nam & boni inter ſe amici ſunt, & præſtantior deteriori, itémque ſuaues & vtiles æquatis emolumentis & præſtãtibus) illi quidẽ qui ſunt æquales, pares eſſe debent in amore, cæteriſq; rebus: qui non ſunt æquales, iis proportiõne præſtãtiæ tribuendũ eſt. Exiſtũt aũt ſæpe criminationes & querelæ in amicitia, quæ ad fructum refertur, vel ſola, vel maximè, nec ſine cauſa.

A Quoniam enim ii,qui virtutem in amicitiis conciliandis sequuntur,propensi sunt ad bene vltro & citro merendũ, quod virtutis & amicitiæ est proprium, eoq; certatim properãt: in iis nec criminationes incidunt nec pugnæ. Neq; enim eo quisquam offenditur,cui charus sit, quique de se bene mereatur: quinetiã si gratus est,ei refert gratiam.Et qui cum fœnore cõsecutus est quod volebat,is nunq̃ de amico cõqueretur, cum vterq; boni cupiditate ducatur.Ne in iis quidẽ ferè quæ suauitatis causa cõparantur, incidunt.Si enim vita victúsq; cõmunis eos delectat,iam vtriq; quod volũt,aderit. Et ridiculus B sane videatur,si quis eum accuset, cuius consuetudine minus delectetur,cum liceat ab eius abesse cõsuetudine.At verò plenæ sunt obiurgationum, plenæ querelarum & criminationũ eæ omnes quæ fructibus emolumentisque diriguntur. Nam qui spe mercedis,vsu,& consuetudine implicati sunt,semper maiora desyderant:seque minora habere putant, quàm digni sint: queruntur q; non tãtas se opes quantas requirerẽt pro dignitate esse cõsecutos.Qui autẽ benignè faciunt,non possunt tantis iuuare copiis,quantis illi indigẽt,qui accipiunt.Sed vi- C detur vt ius duplex est,alterum non scriptum, alterum scriptum:sic emolumentum quod ex rebus vtilibus capitur, alterum à more,alterum à lege proficisci. Oriuntur ergo querelæ tum maximè,cum eam vtilitatem non percipiunt, propter quam rem contraxerant. Ac ea quidem vtilitas quæ lege introducta est,certis verbis cernitur, quæ partim sordida est,cum de manu in manum res traditur: partim ad tempus liberalior & honestior, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit.Certum in hac est quid debeatur,non dubium, sed moram & cunctationem habet, amicitia dignis- D simam.Itaque horum apud quosdam nulla sunt iudicia, sed sibi charos esse putant oportere eos, qui ex fide rem cum ipsis contraxerint. At verò quæ moribus comparata est, certa & solenni verborum formula non constat, sed tanquam amico dant beneficium aut alii qualiscunque sit.Par autem aut plus eo exigit,quasi verò non dederit, sed fœneratus sit beneficium,nec item commutarit. Nec eadem erit eius qui contra-

xit rem,& eius qui diſſoluit criminatio.Hoc ita fit propterea, E
quòd omnes vel certè complures honeſtarum rerum ſtudio
illi quidem trahuntur, ſed tamen vtilitatem & fructum ſe-
quuntur:& ꝙ pulchrum eſt benefacere, non vt gratiam exi-
gas,beneficiis autem affici vtile & fructuoſum.Referenda eſt
quidem par gratia ſi modò poſsis,idq́ue vltro. Neque enim a-
micus quicquam inuitus facere debet:quaſi verò iam inde ab
initio peccarit,acceperitq́ue ab eo beneficiũ,vnde minus de-
buit.Non enim ab amico acceperat,neque ab eo,qui ob hanc
cauſam contulerit.Vt igitur in rebus commutandis certa for F
mula verborum,eum par eſt qui beneficium accepit reddere,
atque polliceri,ſi modò poſsit,ſe gratiam eſſe relaturum.Nam
ſi minus poſsit,ne is quidem qui dedit, repoſcat. Ergo ſi poſ-
ſis,reddendum beneficium eſt.Atque etiã in primis,quis be-
neficia dederit,& qua de cauſa, ponderandũ eſt: vt etiam his
de cauſis expectet ille,aut minus expectet.Sed hoc habet du-
bitationem, vtrum referendæ gratiæ officium eius qui acce-
pit emolumento& fructu ponderandum ſit,an eius qui dedit
beneficio. Nam cùm beneficiis afficiuntur homines,extenu-
antes eiuſmodi ſe à beneficis accepiſſe prædicant,quæ & illis G
exigua erant,& ab aliis accipere licebat.Illi contrà quæ & ma
xima deferre potuerint, & quæ ab aliis non potuiſſent acci-
pere:idq́ue rebus eorum aſperis,aut calamitatibus generis e-
iuſdem.Vtrum igitur ſi amicitiam vtilitas conſtituat,fructus
quem ex beneficio tulit is cui delatum eſt,menſura ſit, quæ-
ſtio eſt.Hic enim indigebat,ei opitulatur alter,quanquam pa
rem aliquando gratiam accepturus. Quoniam igitur tanto
fuit præſidio,quanta in altero ſecuta eſt vtilitas, tantum eti-
am reddendum eſt quantum acceperit,aut plus eo etiã, quo-
niam hoc multo eſt præclarius. In amicitiis autem quas vir- H
tus contrahit,quoniam nullæ obiurgationes exiſtunt, offici-
um æſtimandum eſt ex eius qui contulit animo & voluntate.
Virtutis enim & morum laus omnis in animi iudicio & vo-
14 luntate conſiſtit. Atque etiã in ĩis amicitiis in quibus
excellentiæ quædam ſunt,querele incidunt. Nam cùm vter-
que plus ſibi tribui æquum cẽſeat:hoc ſi fiat, amicitia diſſol-

A uitur. Qui nanque melior est, is sibi maiora deberi existimat, quòd plus probo tribuendum sit. Eadem est eius qui maiorem vtilitatem affert, ratio & sententia. Eum enim qui ad nullam partem sit vtilis, paria emolumenta consequi negant oportere. Famulatum enim non amicitiam esse, nisi pro dignitate officiorum ea constabunt, quæ sunt amicitiæ propria. Putant enim vt in societate pecuniarum, sic in amicitia, plus accipere oportere eum, qui plus contulerit. At inops & deterior, cõtrà. Amici enim veri & perfecti esse, subuenire egẽtibus. Quis B enim fructus, inquiunt, quæ vtilitas manet eum, qui probo aut potenti sit amicus, si quidem nihil sit consecuturus? Ac rectè quidem vterque reposcere & exigere videtur. Plúsque tribuendum vtrique est ex iis rebus quæ vigent in amicitia: non idem quidem, sed superiori plus honoris, inopi plus emolumenti. Virtutis enim & beneficentiæ merces est gloria: inopiæ & indigentiæ præsidium, quæstus. Quæ etiam in rebus publicis similitudo perspicitur. Nec enim honos ei tribuitur, qui nihil cõfert in Remp. studii, nihil operum, nihil faculta-C tum. Quod enim cõmune est & publicum, datur ei qui Reip. cõsulit. Atqui honos cõmunis est, cõmunis gloria. Non enim fieri potest, vt quis simul & à Rep. locupletetur, & gloriam consequatur. Quoniam enim nemo potest in omni negocio se premi suásque opes imminui sustinere: qui rei nummariæ iacturam fecerit, ei honorem tribuunt: qui muneribus non corrumpitur, pecunias. Quod enim cuique tribuitur pro dignitate, id exæquat, vt dixi, tueturq; amicitiã. Sic etiam cum iis agendũ est, qui non sunt pares. Et cui vel ad opes adiumen-D tum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet reddere, vicissímque id reddendum quod quisque possit. Exigit enim & postulat amicitia, non quod cuique debetur, sed quid quisque efficere potest. Neque enim id possit fieri in omnibus quod in iis contingit honoribus, qui diis debentur & parentibus. Nam & nemo est qui parem iis gratiam referre possit, & tamen qui eos quocunque officio, & obseruatione potest, colit, is vir bonus habetur. Itaque filio non videtur concessum, vt patrem exhæredet, patri licet liberos. Par est enim fili-

um qui obligatus est beneficia reddere: qui si omnia efficiat, E
nullam tamē partem videatur illius meritorum assecutus. Ita semper illius beneficiis obligatus est. Quibus autem quispiā debet, ei quoniam illi condonare possunt, & patri licebit. Sed nemo est fere qui filium velit vnquā exhæredare, nisi qui insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter naturalē amicitiam communis etiam humanitas impellit, vt ne omni præsidio desertum eum esse patiamur. Qui si facinorosus sit, cauendum est, aut non laborandum certè, vt opitulemur. plerique enim beneficiis affici volunt, ipsi conferre vt rem inutilem, nolunt. Ac de iis quidem hactenus. F

ARIST. ETHIC. LIBER NONVS.

1 IN omnibus autem amicitiis quæ non sunt eiusdem generis, comparatio & proportio, vt dictum est, & exæquat amicitias, & conseruat. Quod in ciuili societate contingit, cùm in sutorem procalceis, & in textorem cæterósque omnes extat remuneratio pro G
dignitate. Atq; huc quidem numus comparatus est, quasi rerum omnium mensura cōmunis, vt ad eum referantur, ex eóque ponderentur omnia. Sed in amoribus interdum amator queritur, sibi in amore parem non esse eum, quem amet, cùm in eo nihil fortasse dignum sit amicitia. Sæpe etiam amasius queritur de amatore, quòd cùm prius promiserit omnia, tamen nihil eorum quæ promisit exoluit omnino. Quod tum euenire solet maximè, cùm ille libidinis causa amasium colit, hic vtilitatis gratia amatorem, nec vtrique adsunt. Quoniam H
enim amicitia his de causis cōstituta erat, dissociatio & distractio sequitur, cùm minus extant ea à quibus causæ profectæ erant diligendi. Neque enim se inter se diligebāt, sed quæ aderant & suppetebant. quæ quoniam infirma sunt nec stabilia, etiam amicitiæ sunt eiusmodi. At verò amicitia, quam morū similitudo bonorum conglutinauit; quoniam propter se est, permanet, vt dixi. Sed amici dissident inter se tum cùm alia atque optabant eis obueniunt. Nam simile esse aiunt ac si ni-

A hil fieret omnino, cùm non quod volunt cõsequuntur. Quod citharœdo cuidam contigit, cui cùm quispiam pollicitus esset, quo melius caneret, eo se maiorem mercedem esse daturũ, ísque postridie exigeret mercedem: eum respondit cum voluptate compensasse voluptatem. Ac si hoc quidem vterq; volebat, satis habuit: sin ille voluptatẽ quam ceperit, petebat, ille quæstum aucupabatur quo caruit: non rectè neque præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est: quod vt assequatur, nihil est non daturus. Vtrum B autem pretiũ rei eius sit præscribere qui dat, an qui accipit, quæstio est. Qui enim dat, videtur illi permittere. Quod aiũt Protagorá facere solitum, qui cùm docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quanti videretur, scientiam, & tantundem ferebat. In quibusdã eius generis satis est

Merces digna viro.

Qui verò primũ argentũ accoperũt, deinde nihil præstãt eorum quæ professi sunt propter promissorũ magnitudinẽ, iure sunt illi quidẽ vituperãdi. Neque enim exoluunt, quod pro-C miserunt. Quod certè coguntur Sophistæ facere, quòd nemo sit qui quæ sciant illi, argento dignum existimet. Ac isti quidem quoniam non perficiunt in quæ mercedem acceperunt, iure reprehenduntur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ii quoniam vltro dant, omni, vt dixi, reprehensione carent. Hanc enim talem amicitiam virtus contraxit, in qua ex animo & voluntate ponderanda remuneratio est. Ea enim est amici & virtutis propria. Similis etiam eorum est ratio, inter quos Philosophiæ est societas & communio. D Neque enim aut rei tantæ dignitas pecuniis æstimatur, aut vllus honos tanti momenti & ponderis potest existere. Sed fortassis vt erga Deos, sic hic satis sit præstare quod quisque efficere possit. Si verò non fuerit talis largitio, sed aliò referatur, ea sequi debet maximè quæ ex vtriusque dignitate videatur. Quod si ita non fiat, non solum necesse est, verùm etiam æquum, eum qui rem tradat, pretium præscribere. Etenim si quantam hic vtilitatem quantùmque fructum ceperit, aut quantã voluptatem secutus sit, parem ille vicissim consequa-

tur,ab hoc pretiũ obtinebit.Nam in rebus venalibus hoc cer E
nere licet.Et nõnullis in locis leges ſunt,quæ voluntariorũ cõ
tractuũ iudicia vetãt fieri, ꝙ eum deceat decidere cui habita
ſit fides,ſicuti cum eo ſocietas & ratio cõtracta eſt . Cui enim
res tradita ſit atq; permiſſa,eũ iuſtius q̃ qui permiſerit,putant
conſtituere poſſe.Nam permultasres non tantidẽ qui habent
& ii qui ſibi dari volunt,æſtimant . Sua enim cuique, & quæ
quiſque dat,magni pretii videntur.attamen compenſatio tã-
ta ſequi debet , quantum ii qui acceperint , præſcripſerint.
quanquam fortè non eſt tanti res æſtimanda,quanti is qui te-
net,æſtimat:ſed quanti antè quàm occuparet,æſtimabat. F

2 Hæc quoque dubitationem afferunt, vtrum patri omnia
tribuenda ſint officia,eiq́; parendũ ſit in omnibus : an potius
cùm quis eſt ægrotus,medico debeat credere:& potius impe-
rator deligendus ſit is qui laude rei bellicæ valeat plurimum.
Itémq; amicóne potius,an bono viro ſubueniendũ ſit.Et vtrũ
ei qui de nobis bene meritus eſt,referenda ſit gratia , an dan-
dum beneficium ſocio,ſi vtrique non poſsit.Ac horũ quidem
omnium non eſt facilis explicatio , præſertim cùm magnæ in
iis diſsimilitudines ac differentiæ verſentur,& magnitudinis G
& exiguitatis & honeſtatis & neceſsitatis. Hoc tamen non eſt
obſcurũ,non eſſe eidem officia tribuẽda omnia . Potius enim
referenda fere q̃ ineunda à ſocio gratia eſt , ſicuti mutuũ etiã
reddendum eſt potius cui debetur , q̃ ſodali dandum benefi-
cium.Quanquam hoc fortaſſe nõ ſemper ſit ſeruandum.Vt ſi
quis redemptus ſit à prædonibus,vtrũ eum qui ſe liberarit vi-
ciſsim redimere debeat,qualiſcunq; ſit : aut ſi captus ille qui-
dẽ non ſit,repetat aũt aliquid,vtrũ ei potius referẽda ſit gra-
tia,an verò redimendus pater,quæritur. Nam ſuus cuique pa H
ter potius ſit redimendus . Ergo,vt dixi, omnino debitum of-
ficium reddendum eſt. Quòd ſi dandi ratio honeſti neceſsita-
tíſque ratione vincatur,eſt ad hæc ipſa declinandũ . Incidunt
enim huiuſmodi tempora, cum beneficium quo prouocati ſu
mus,reddendum non eſt.vt ſi quis ſciens in bonum virum be
neficium contulerit , & in hunc quem improbum eſſe exiſti-
met,extabit remuneratio. Neque enim ſemper ei commodã-

A dum eſt vicißim,qui commodarit. Nam & hic ſuam ob cauſam bono viro commodauit,& ille nihil emolumẽti ſe ab improbo ſperauit eſſe capturum.Ergo ſiue ita eſt re vera,non eſt par dignitas:ſeu non eſt ita,ſed putant,nunq̃ abſurdum quicquã facere videbũtur.Vt ergo ſæpe dixi,quæ de perturbationibus,actionibus & officiis habetur oratio, eiſdem finibus & terminis continetur quibus eæ res in quibus verſantur. Atq; illud quidem perſpicuum eſt,non eadem omnibus officia tribuenda eſſe, nec patri quidem omnia, quemadmodum Ioui non fiunt ſacra omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia
B fratribus,alia propinquis,alia beneficis tribuenda ſunt: ſuum cuique ac proprium quodque deceat tribuendum eſt. Quod etiam facere videntur.Nam inuitãt cognatos ad nuptias:quibus quoniã genus cõmune eſt,idcirco quæ genus attinẽt,ſunt illis inter ſe officia cõmunia.Ob eamque cauſam cognatos & propinquos venire putant oportere ad ſponſalia.Sed neceſſaria præſidia vitæ parentibus maximè debentur, quibus rebus procreatores iuuare pulchrius eſt q̃ ſeipſum. Atque etiam vt Diis,ſic ſuus honos tribuendus eſt parẽtibus: non omnis qui-
C dem parẽtibus,cum non idem patri debeatur,qui matri,neq; qui ſapienti,aut qui imperatori:ſed patri is qui patrem,matri qui matrẽ deceat.Omnis etiã ſeni honos tribuendus eſt is,qui ætatẽ illã decet,aſſurgendo, decedendo de via, aliiſq; generis eiuſdem.Cum ſodalibus & fratribus libertas,& rerum omnium cõmunitas vigere debet. Cognatis etiam atq; tribulibus, ciuibus item reliquiſq; omnibus ſemper enitendum eſt,vt ſuus cuiq; tribuatur.& quæ in quoq; inſunt, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate,ex virtute & vſu erunt iudicãda.Ac in iis quidem quæ ſunt eiuſdem generis facilius iudi-
D cium eſt:quæ autem ſunt alterius, difficilius. Non tamen ob eam quidem cauſam deſiſtendum eſt, quinetiam quoad fieri poterit explicanda ſunt omnia. De dimittendis autem a- 3
micitiis hoc quæri ſolet,vtrum diſcedendum ſit ab amicis qui non ſunt conſtantes neque ſtabiles, an ne ab iis qui amicitias vtilitatibus & ſuauitate dirigunt.Cùm hæc quidem non aſſequuntur,non eſt alienum diſſoluere. Hæc enim amabãt ipſa,

quibus sublatis, illud consentaneum est, vt etiam amicitia tol- E
latur. Licet etiam accusare, si quis vtilitatem & suauitatem quærens diligat, seque in amicitia virtutem simulet secutum. Nam, vt initio dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cum non æquè ac putarant, sunt amici. Ac tum quidem, cum quispiam falsus est opinione, quòd alterum putaret ductum virtute se diligere, nec is quicquam tale faciat, se ipse accusare debet. Sin autem ab illius simulatione falsus est, par est accusari eũ, qui fraude egerit, vel multo etiam magis quàm eos qui numos adulterant, quo in re præstantiore calliditas consumitur. Sed F
si tanquam probum virum receperit aliquis, malus autem factus est, aut etiam videtur, etiámne diligendus sit, quæritur: an hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Et improbus diligendus est nullus, neque æquum sit. Non enim vel amare improbos quisquam debet, vel par esse ac similis malorũ. Atqui pares, vt dixi, cum paribus instituunt amicitiam. Sed vtrum repente præcidendæ sint amicitiæ, an non cum omnibus, sed cum iis quorũ vitiis remedium nullum inueniri potest? Iis autem qui sanari G
possunt, eo magis quoddam adiumentum afferendum est ad mores, quàm ad opes, quòd melius est & amicitia dignius. Quanquam alienum nihil qui discesserit facere videtur, quippe cum non huic aut certè tali foret amicus. Quoniam igitur ad meliorem mentem reuocari non potest, ab eius se remouet amicitia. Sin hic permanet, ille autem melior est, præstátque virtute: vtrum eo amico vti debeat, an fieri non posit, quæstio est. Hoc perspicuum est maximè in magna distantia, vt in iis amicitiis quæ ab ineunte ætate contractæ sunt. Etenim si H
ille in puerili animo & sententia permaneat, hic autem vir sit optimus: quî fieri potest, vt inter se diligant, cùm nec moueãtur iisdem rebus, nec offendantur? Neq; enim hæc sunt inter eos mutua, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quandoquidem vita victúsque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrum verò nihilo erga eũ alieniore animo esse debet, quàm si nunquam amicitia intercessisset: an prioris consuetudinis valere debet recordatio? Vt

A enim amicis potius gratificari putamus oportere quàm exte-
ris: ſic veteri amicitiæ aliquid tribuendũ eſt, niſi propter ſin-
gularem quandam improbitatem facta ſit diſtractio. Ea 4
autem, quæ amicitiam conciliant amicis inter ipſos, quibúſ-
que amicitiæ fines & termini conſtituti ſunt, ab iis profecta
videntur, quæ ſibi quenq; conciliant atq; cõmendant. Ponũt
enim amicum eum, qui velit ſeruire, ac ſeruiat cõmodis ami-
ci, aut quæ videantur, illius cauſa: aut qui velit ſaluũ & inco-
lumem amicum, eumq́; manere in vita ipſius cauſa. Quo ſunt
animo matres in liberos, iique amici qui propter aliquam of-
B fenſionem, alter ab altero diſceſſerunt. Alii amicum eum ſta-
tuunt, qui vita victuque cõmuni cum amico coniunctus eſt,
quiq; eadẽ ſtudia ſequatur: aut eũ qui & rebus aduerſis amici
doleat, & gaudeat ſecundis. Quod idem in matribus contin-
git maximè. eorum etiam in aliquo amicitiam ponunt. Sed
hæc quidem omnia virum bonum ſibi cõciliant: cæteros autẽ
quia bonos alii alios exiſtimãt. Eſt enim & virtus & vir bonus,
menſura, vt dixi, rerũ omniũ. Nam & ſibi ipſe conſtat, & iiſdẽ
rebus totus eius animus mouetur. Eſtque is qui ſe iis quæ verè
C bona ſunt, quæq́; videntur, velit affici, quæ eadem efficit. Eſt
enim boni viri quod bonum ſit gerere, atq; ſuam ob cauſam.
ſiquidem mẽtis gratia, quod quidem vnuſquiſq; videtur eſſe.
Atque etiam manere vult in vita, ac ſaluus eſſe: idque facit ob
id maximè, quia ſit prudens. Bono enim viro eſſe in vitaque
manere bonum honeſtúmq; eſt. Et ſe quiſq; bonis vult affici.
Quòd ſi alii fierent omnes atque ſunt, nemo eſſet homo qui
bona eſſe omnia in eo vellet, in quod verſus eſſet. Eſt enim eti
am in Deo bonum hoc tempore, ſed quod idem ipſe eſt qua-
le id cunque ſit. Ac mens ſua quiſque eſt, vel maximè. Cumq́;
D ſit eiuſmodi, ſecum ipſe vult viuere, ídque facit libenter. Vt
enim lætamur iis bonis quæ recordamur, ſic iis erigimur quæ
expectamus. habent enim hæc oblectationem. Atque etiam
eius mens abundat perceptorum copia. Et quoniam iiſdem
rebus ſemper mouetur, & offenditur, & non aliis aliàs, fit vt
doleat gaudeatque rebus ſuis vnà ſecum maximè. Is enim eſt
quem nullius omnino rei poſsit pœnitere. Ergo quia hæc

omnia uirum bonum ſibi conciliant. & in amicũ etiã, quem- E
admodũ in eo eſt animatus. (eſt enim is amicus quidã, qui eſt
tanquã alter idem) certè in eorũ videtur aliquo amicitia con-
ſiſtere: & in quibus eadem inſunt ſtudia, eædem voluntates, ii
amici nominantur. Vtrũ aũt ſecum cuiq; ſit amicitia, necne
ſit, omittamus hoc quidẽ tempore quærere. Eatenus autẽ ami
citia videtur, quatenus eorum quæ dixi, fuerint aut duo, aut
etiam plura. Etiam amicitia excellens ei ſolet dici ſimilis, quæ
ſecum cuiq; eſt. Sed tamen conſtat, quæ dicta ſunt, adeſſe per-
multis, etiã improbis. Num ergo eorũ participes ſunt, quia ſe F
ipſi oblectãt, ſeq; bonos putant? Hæc enim omnia eorum in-
ſunt nemini: nec videntur quidẽ, qui admodũ improbi & ne-
farii ſunt, nec ferè vlli malorũ. A ſe enim diſsidẽt ipſi, ſecũq;
diſcordant. & alia volũt, alia ſequuntur, ritu impotentũ. Quæ
enim ſibi ipſi bona eſſe ſtatuerunt, iis ea anteponunt iucunda
quæ noceãt. Alii rurſus propter timiditatem & ignauiam ab
iis rebus gerendis recedunt, quas ipſi ſibi optimas eſſe decer-
nũt. Qui verò multa & grauia ſcelera admiſerũt, improbitate
victi, & ſe oderunt ipſi, & vitam fugiunt, mortẽmque ſibi ipſi G
conſciſcunt. Improbi etiam alios quibus cum verſentur, re-
quirunt, ſe fugiunt ipſi. Multa enim & grauia facinora recor-
dantur, & alia eiuſdem generis, cùm ſoli ſunt expectant: cum
ſunt cum aliis, obliuione obruunt. Et quoniam in iis nulla eſt
cauſa cur diligantur, nulla eſt etiam in eis ratio diligendi ſui.
Nec igitur ipſi ſecum vnà lætari poſſunt, nec dolere. Eorum
enim animus à ſe ipſe diſsidet, ſecumq; diſcordat, aliáſq; agi-
tatus pœna ſcelerum, ſe dolet à quibuſdam rebus abſtinuiſſe,
aliàs gaudet. atque pars altera huc trahit, & illuc altera, vt ſo- H
lent partes diſſoluti corporis. Qui ſi & dolere ſimul non poſ-
ſit & lætari, at paulò pòſt certè & ſe moleſtè fert ex rebus ali-
quibus voluptatem cepiſſe, & ſibi eas vellet non fuiſſe volu-
ptati. Eſt enim vita malorum plena pœnitentiæ. Non igitur in
ſe amice animati ſunt improbi, quòd in eis dignum nihil ſit
amicitia. Quòd ſi ita affectum eſſe animo valde miſerum eſt,
fugienda improbitas eſt animi magna contentione, dandaq́ue
opera vt boni ſimus. Sic enim & in nos ipſi amico animo affe-

A ĉti,& aliis ſumus amici futuri. Beneuolentia autẽ quan- 5
quam videtur,tamen non eſt idẽ quod amicitia. Nam bene-
uolentia etiam cum iis coniuncti ſumus,quos ignoramus.ea-
démque occulta eſt,amicitia non eſt. Quod etiam ſuprà atti-
gimus.Nec amor quidem eſt,præſertim cùm nec ſit deſyderii
nec cupiditatis particeps,quæ amorem conſequuntur.Prete-
rea cõſuetudine amor ſuſcipitur,beneuolẽtia etiã cito, quod
in certantibus contingit. Alii enim in alios beneuoli ſunt,
& in eis eſt eadem voluntas,cum interim nullis officiis nulliſ-
que actionibus coniungi queant.Nam & repente,vt dixi, be-
B neuolentia coniunguntur,& leuiter diligunt. Atque etiã in-
de amicitiæ principium ductum videtur,vt amatoriarũ leui-
tatum initium ab ea voluptate,quæ ex ſenſu oculorum aſpe-
ctúque capitur.Etenim nemo quenquã inſanè amat,niſi antè
forma capiatur.Et qui forma capitur,non continuo amore ca
pitur, ſed tum deniq; cum & abſentis deſyderio tenetur, &
præſentem concupiſcit.Sic inter nullos amicitia eſſe poteſt,
niſi antè cõiuncti ſint beneuolẽtia.At qui beneuolentia con-
iuncti ſunt cum quopiã,non ii continuo etiã diligunt. Eos e-
C nim duntaxat volunt bonis affici,in quos bene animati ſunt:
nec vllis officiis coniungi vellent, nec vllã propter eos ſuſci-
pere moleſtiã. Quocirca eam cõmutato nomine fontẽ amici-
tiæ licet dicere,quam tẽpore confirmatã cum auxit cõſuetu-
do,tum amicitia naſcitur,nõ quæ vtilitatis aut ſuauitatis cau
ſa fingitur:quandoquidẽ eorũ cauſa nemo cum alio beneuolẽ
tia cõiungitur.Nam qui beneficia accipit, ſi eũ qui contulit
beneuolẽtia cõplectatur,is officio fungatur. At verò qui be-
neficia ponere vult apud quempiã, ſpe præſidii & auxilii ad-
ductus,non illi beneuolus,ſed ſibi potius videtur.ſicuti nec is
D amicus habẽdus,qui vtilitatis cauſa colit & obſeruat quempi
am.Omnino aũt virtus & probitas beneuolentiã cõtrahit,ſi-
qua ſignificatio honeſtatis,fortitudinis,aut alicuius eiuſdẽ ge
neris eluceat. Quod etiã in certantibus fieri ſolere diximus.

Atq; etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. 6
Itaque non eſt idem quod conſenſus,quandoquidem in iis e-
tiam,quorum alter alteri ignotus ſit,hic ineſſe poteſt.Nec cõ-

cordes aiunt eos qui de quauis re idem sentiunt, vt eos qui de E
rebus cælestibus: quippe cùm idem & vnum de iis rebus sentire, non pertineat ad amicitiã. Sed ciuitates in concordia esse tum dicuntur, cum de commodis & vtilitatibus vnum idémque sentiunt, & decernunt, quodq; publicè placuerit, exequũtur. Ergo in gerẽdis rebus iis quæ graues ac magnæ sunt, quæque adesse possunt vel vtrisque vel omnibus, concordia consistit. Veluti ciuitates concordes sunt, cum placet omnibus magistratus deligendos esse, aut ineundam cum Lacedæmoniis societatem, aut Pittacum imperatorem esse, si etiam ipse velit. At verò cum seipsum vterque, vt illi in Phœnissis, voluerit F
deligi, tum seditio nascitur. Non enim vnum idémque intelligere duos quale id cunque sit, concordare est, sed idem in eodem. Vt cum populus & optimates optimos volunt præesse Reip. sic enim omnes quod volunt consequuntur. Ciuiúmq; inter ipsos amicitia, concordia videtur, vt etiam celebratur. Est enim in commodis & vtilitatibus, iísque omnibus quæ ad vitæ vsum pertinent. qualis bonis inter bonos concordia est. Ii enim iisdem de rebus & ipsi secum, & cum aliis concordant: præsertim cum eorum stent sententiæ, & voluntates, G
non more Euripi refluant. Recta etiam & vtilia sibi proponunt, quorum communiter cupiditate ducuntur. At verò improbi nisi ad breue & exiguum tempus concordes esse non possunt: sicuti etiam amici esse solent, cum in emolumentis sua augendi cupiditate inflammati sint: iis autẽ in rebus quæ laborem sumptúsque desyderant, ab officio deficiant. Quæ quoniam sibi quisque exoptat, proximum quenque obseruat & arcet: & facile perit quod erat commune, cum nemo tueatur. Ex quo nascuntur seditiones, dum alteri alteris necessita- H
7 tem afferunt, ipsi fungi officio nolunt. Benefici autem vehementius eos diligere videntur, in quos beneficia contulerunt, q̃ ii qui acceperunt, eos qui dederunt. Quæ nobis contra opinionem incidit quæstio. Ac compluribus hoc ita videtur, propterea quòd illi debent, his debetur. Vt igitur in commodato periisse expetunt debitores, eos quorum æs contraxerũt, salus autẽ debitorum curæ est creditoribus: sic ii qui bene me

A riti ſunt, eos ſaluos volunt in quos liberales fuerunt, quòd gratiam beneficiúmque ſint accepturi: illis curæ non eſt remuneratio. Et Epicharmus qui idem fortè hoc dicat, ad improbitatem eorum ſpectare orationẽ, At verò illud humanũ eſſe videtur. Sunt enim pleriq; immemores beneficii, propenſioréſq; ſunt ad accipiendũ q̃ ad bene merendum. Sed cauſa à natura potius profecta videtur, quæ nihil ſimile habeat ei rei quæ adfertur de creditore. Non enim in illis amor ineſt, ſed volũt ſaluos illos, vt ſuum recipiant. At ii qui bene meriti ſunt, eos diligunt & charos habẽt, apud quos beneficia collocarunt, etiã B ſi in præſens nihil ex iis emolumenti percipiant, nec ſint percepturi in poſterum. Quod etiã in artificibus contingit. Omnibus enim ſua cuiq; chariora ſunt opera, quàm ſuis quiſque operibus, ſi ſint animata. Sed neſcio quo pacto hoc in poetis magis cernitur, quos ſua opera præter modum delectãt, ea vt liberorum loco diligant. Huic eſt ſimilis cauſa beneficorum. Nam qui beneficium accepit, opus eorum eſt, quod eis charius eſt, quàm operi procreator & auctor. Huius autem cauſa eſt, quòd cùm nobis eſſe optabile ſit & charum, ſimúſque re C ipſa (nam viuendo & agendo) fit vt qui fecit, opus ſit re ipſa quodam modo. Ergo opus diligit, quia eſſe diligit. Atque hoc à natura ductum eſt. Quod enim eſſe poteſt, id, opus re ipſa indicat. Atque etiam ei qui beneficium contulit, pulchrum honeſtúmque eſt id quod congruenter egit, vt id etiam in quo ipſum ineſt, delectet. At ei qui beneficium accepit, nihil eſt rei præclaræ in eo qui dedit, præter fructum & emolumentum, quod inſuauius eſt, minúſque amabile. Habet autem eius quod præſens eſt actio, & rei futuræ expectatio, & præteritorũ recordatio, oblectationẽ. Sed tamẽ eo quod præ- D ſens tanquam in manu datur, nihil iucundius eſt, nihil amabilius. Ac ei quidem qui bene meritus eſt, ſui operis permanet ſtabilis certáque poſſeſsio. Eſt enim id firmum, conſtans ſtabiléq; quod honeſtum eſt. Qui verò accepit, ei vtilitas perit tota, & decidit. Et honeſtarũ rerũ recordatio iucũdiſsima eſt, vtilitatum non ferè, aut minus certè. Contráq; eſt in expectatione. Amor etiam actioni ſimilis eſt, amari perpeſsioni.

Qui autem in actione sunt occupati, eos necesse est diligere, E eáque sequi omnia, quæ ad amoré pertinent. Iam verò ea sunt chariora omnibus quæ labore parta sunt. vt etiam pecuniæ iis chariores sunt qui quæsierunt, quàm qui acceperunt. Atque accipere beneficium, nullius negocii est: dare, arduum ac difficile. Ob eáque causam liberi chariores sunt matribus, quòd partus difficilior fit, maiorisq; laboris indigeat, & quòd suos esse sciant certius. Quod idem beneficis proprium videtur.

8 Sed vtrum se quisque maximè diligere debet, an alium aliquem, quæstio est. Culpantur enim qui se maximè diligũt, F cósque sui diligentes probri loco appellant. Ac mali quidem videntur quæ faciunt suam ob causam facere omnia, atque eo magis quo sunt sceleratiores: idque illis vitio datur, quòd sibi tantum consulãt. Boni autem ob honestatem, eoq; magis ob honestaté, & amici causa id faciũt, quo meliores sunt, vt suas res rationésq; prætermittãt. A qua oratiõe facta dissentiũt, nec sine causa. Aiunt enim diligendũ cũ maximè, qui sit maximè amicus. Amicus aũt maximus is est, qui velit bonis affici q̃ maximis eum quem diligat, illius causa, etiam si ad se ex his nihil redeat. Hæc vero sibi quenq; conciliãt, cæteraq; omnia G insunt quibus amicus definitur. Docuimus enim principium ductũ à se diligendi sui ad alios peruenire. Atq; etiã eodé pertinent prouerbia, Vnus animus, Amicorũ omnia communia, Amicitia, æqualitas. Tibiæ genu propius. Quæ omnia in quoque inesse, ad seque redire reperiuntur. Sibi enim quisq; charus est maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure auté hoc venit in dubiũ, vtris tandé rationibus assentiendum sit, cùm præsertim vtræq; sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis. Quòd si quem vtræque rationes sibi charum constituant, in- H telligamus, cito planũ fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, diligentes sui appellant eos, qui plus pecuniarum, honorum, & corporis voluptatum sibi vendicant. Nam plerique hæc ita expetunt, iísque student, quasi in eis sit summum bonum. Itaque de iis digladiari solent. Qui ergo de istis rebus plus sibi tribui volunt, ii cupiditatibus, animi perturbationibus,

A eique parti quæ est expers rationis,omnino obsequuntur,cuius generis magna copia est. Itaque appellatio ipsa ducta est à multitudine, quæ ipsa vitiosa & deprauata est. Iure igitur vt probrum obiicitur iis qui ita se ipsi diligunt. Nec dubiũ est, quin eos qui hæc talia sibi proponũt, pleriq; sui diligentes soliti sint dicere. Si quis enim vnus ex omnibus maximã operam eò cõferat,vt iuste & modeste facta sequatur,aut quæuis alia, quæ virtutibus cõgruant,isque omnino sibi semper honestatem vendicarit, hunc nemo sui diligentẽ dixerit, hunc nemo reprehẽdat. Atqui hic potius vir sibi charus esse videatur. Nã B & pulcherrima quæque ac optima sibi assumit,& parti ei sui, in qua inest principatus, obsequitur, paretque in omnibus. Vt autem ciuitas omnisque alius conuentus, sic homo id esse maxime videtur, quod principatum obtinet: sibi ergo charus est maxime, qui hoc ipsum diligit, ab eoque init gratiam. Atque etiam ex eo continens & impotens nominatur, quòd mentem vincat & teneat,vel non teneat: quoniam in ea omnis nostra vis sita sit, ipsique ea sponte nostra videamur gessisse maxime quæ ratione duce gesimus. Ac illud quidem mi- C nime dubium est,suam quenque nostrum mentem esse maximè,eamque à bono viro maxime diligi. Quapropter idem sibi charus est maxime,alio genere charitatis, quàm quod vitio datur,à quo tantum abest & distat,quantum vita rationi consentanea ei præstat quæ perturbationi cõgruit, quantumque interest inter honesti appetitionem,eiusque rei quæ vtilis esse videatur.Ergo ii omnes,qui singulari quadã tenentur præclararum actionũ & officiorum cupiditate, in cõmendatione omnium laudeq; versantur. Quod si omnes ad virtutẽ honestasque actiones quasi certatim contenderent,& publicè o- D mnes decus, & priuatim singuli summũ bonum adipiscerentur,siquidem virtus ex eo genere est. Ita sibi charus esse bonus debet. Nam & sibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus. siquidem & sibi nocebit & proximis,præsertim cum prauis cupiditatibus obsequatur. Ac in deprauatis quidẽ quæ agunt ipsi,ab iis dissentiunt quæ facere debent. Boni autẽ viri quæ debent, eadẽ efficiunt. Nam &

mens quod optimũ est eligit, & vir bonus menti obtemperat. E
Nam quod aiunt, multa virum bonum & amicorum causa & patriæ gerere solitum, & si opus erit, mortem etiam oppetere: id verũ est. Pecunias enim & honoré, & omnino cætera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contẽnet ac pro nihilo putabit, dum sibi honestatem ac decus retineat. Breui enim tẽpore summá malit, q̃ longo leuem percipere voluptatem: & vnũ annum bene ac præclare actũ, multis quoquo modo actis potioré ducet: vnumq; officium præclarũ & magnũ, multis & paruis anteponet. Quod iis profecto accidit, qui pro F
amicis & pro patria mortẽ non dubitant oppetere: qui iidem sibi quidem magnũ decus assumunt, & diuitias pro nihilo ducunt, quo maiores opes amici consequantur. Nã cum diuitias & opes amici cõsequuntur, tum ipse decus & honestatem. Ita sibi maiora bona retinet ac vendicat. Eadem honorũ & imperiorum ratio est. Hæc enim amico omnia relinquet, ex quo decus sibi laudéq; cõparabit. Rectè igitur bonus videtur is qui rebus omnibus antefert honestatem. Atq; etiá fieri potest, vt amico rerũ actione concessa, pulchrius sit, eũ amico gerendæ rei causam extitisse, q̃ si ipse gereret. Quare hoc iam perspicuũ G
est, bonũ virum honestatis plus sibi ex iis rebus omnibus quæ ad laudé valent, assumere solere. Atq; hoc quidem modo quo diximus, decet diligentem esse sui: quomodo solent plerique,
9 non decet. Hoc etiam de beato quæri solet, vtrum amicis, necne, ei sit opus? Beatos enim eosque omnes qui se ipsi cõtenti sunt, amicorum præsidia negant requirere. nam omnibus eos copiis & opibus abundare, cum igitur se ipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porrò cum quasi alter idé sit, quod quisque minus per se posit, id suppeditare. Ex quo illud, I

Opus quid est amicis, si deus fauet? H

Sed absurdũ sit cum bona omnia beatis attribuamus & concedamus, amicos non concedere, quibus nihil in bonis externis maius, nihil melius inueniri potest. Quòd si amici est beneficia dare potius q̃ accipere: & si est boni viri ac virtutis, benignè facere: pulchrius autẽ & præstantius amicis q̃ alienis subuenire: certe bonus vir quibus det beneficia requirat necesse

A est. Quocirca quæri solet, vtrum rebus aduersis magis, q̄ secũdis desyderentur amici: ꝙ calamitosi qui opem ferant, & qui beati putantur, de quibus bene mereantur, requirant. Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum constituere solitariũ: præsertim cum nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circunfluere & copiis. Est enim homo ad ciuilem congregationem, coniunctionemque vitæ natus. Hoc igitur beato adest, qui omnibus, quæ vi sua & natura bona sunt, sit præditus & ornatus. Atqui hoc quidem perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, q̄ cum alienis & quibuslibet viuere.
B Est igitur amicis opus beato. Quæ est igitur superiorum sententia, quoque modo vera est? An id volunt, plerosque amicos eos potissimum putare, ex quibus sperant se fructum esse capturos? Cuius quidem generis nullum requiret beatus, quippe qui omnibus sit copiis præditus, neque eorum quenquam, qui delectationis suauitutisq; causa parantur, nisi paulum admodum. Quoniam enim vita ei suauis est & iucunda, nihil voluptatis ascititiæ indiget. Nec si amicos eiusmodi nõ desyderat, continuò videtur nullos requirere omnino. Quod fortasse nõ
C ita est. Initio enim dixi beatitudinem in actione quadam consistere, & perspicuum est actionem gigni, non adesse, nec permanere ritu possessionis. Quod si beatitas omnis in vita & actione consistit: boni autẽ viri per se & propter se bona est & iucunda actio, vt initio dictum est: sua etiã quemq; delectant: & cernere proximum quemque magis q̄ nosmetipsos possumus, illorumque res & actiones, quàm nostras: bonorum quoque qui amici sunt actiones bonos viros delectant, præsertim cum iis vterq; bonis præditus sit quæ sua vi & suapte natura bona sunt: efficitur vt beati amicos eius generis desyde-
D rent necessario. Si quidẽ intueri vult actiones & facta præclara & sua, quo ex genere sunt illa amici qui sit vir bonus. Huc accedit ꝙ beatum iucundè viuere putãt oportere. Itaq; in solitudine agẽti, molestiarũ ac curarũ vita plenissima est. Nec enim facile est eũ qui degat in solitudine, cõtinue in rerũ actione versari: cũ aliis & apud alios multo facilius. Futura est igitur ita deniq; actio diuturnior, si iucunditas per se accesserit,

quod ineſſe debet in beato. Nã vir bonus, quia bonus eſt, hone ſtis delectatur actionibus, turpibus offenditur. ſicuti muſicorum aures ſuauibus ſonis permulcentur, offenduntur q; cõtra riis. Atq; etiam ex vita victuq; communi, inter bonos exercitatio quædã virtutis comparatur. vt etiam Theognidi placet, E

Te bonus inſtituet bene virtutemque docebit:
Improbus inficiet teque animumque tuum.

Qui autem longius à natura cauſam petunt, iis videtur vir bonus ſuapte natura expetendus amicus eſſe viro bono. Quod enim per ſe ſuaque vi bonum ſit, id docui bono viro ſua ſponte bono eſſe ac voluptati. Atqui vita in animantibus vi ſenſus definitur, in hominibus vi ſenſus & intelligentiæ. Sed vim actio rerum conſequitur, & laus omnis in actione conſiſtit. Viuere autem eſt propriè ſentire & intelligere. Vita etiam in iis eſt quæ per ſe bona ſunt & iucundã. Nam definita certaq; eſt, & quod certum eſt ad naturam boni viri accommodatum eſt. Quod autem ſuapte natura bonum eſt, omne bono viro bonum videtur. Quocirca ſuus ſtatus quenque delectat. Sed non eſt deſignanda vita vitioſa & deprauata, neque doloribus cruciatibuſve cõfecta. Vt enim quæ inſunt in tali vita, ſic ipſa incerta infinitaque eſt. Quod ex iis quæ mox de dolore dicã, erit multo euidentius. Quod ſi ipſa vita bonum eſt, & iucundum. Quod hinc perſpici poteſt, quia cum omnes, tum vel maximè boni beatique eius cupiditate ducuntur. Nam & his expetenda eſt maximè, & illorum vita beatiſsima eſt. Qui autem cernit, ſe cernere ſenſu percipit: & qui audit, ſe audire: & qui ambulat, ſe ambulare: itemque in cæteris quiddam eſt, quod nos agere percipit. Atqui ſenſu percipere poſſumus nos ſenſu percipere, & nos intelligere ipſi intelligimus Senſu porrò & animo aliquid percipimus, quia ſumus & in vita manemus. Nam eſſe, & in vita manere eſt, vel ſenſu vel animo percipere. Atqui ſentire ſe quenque viuere in iis eſt, quæ ſunt ſuapte natura iucunda. Nam quia per ſe vita eſt in bonis, idcirco ſenſus alicuius rei bonæ quæ adſit, ſuauis eſt. Vita autem cum omnibus expetenda eſt, tum maxime bonis, quòd eis ſtatus ſuus cuique bono ſit & voluptati. Senſus enim eius F G H

A quod ſuapte natura bonum ſit,eos delectat.Quemadmodum
porrò in ſe bonus vir, ſic in amicum animatus eſt. Eſtenim a-
micus alter idem.Vt igitur ſuus cuiq;,ſic aut pari propemodū
ratione, ſtatus amici expetendus eſt . Status autē ob eam cau-
ſam expetendus eſt,vt diximus, quia ipſum ſibi bono eſſe,ſen-
ſu perciperet, qui quidē ſenſus per ſe ipſe delectat . Amicum
ergo neceſſe eſt beatus in vita manere ſentiat . Quod vita vi-
ctuſque cōmunis,ſermonūque ac conſiliorū omnium efficiet
ſocietas & cōmunio . In ea enim vitæ degendæ ratione homi-
B num inter ipſos conſiſtit coniunctio, non vt pecudū, in paſtu
ciboque cōmuni.Quòd ſi ſtatus propterea beato per ſe expe-
tendus eſt,ꝙ ſit ſua ſponte in bonis,& iucundis,in eodem au-
tē genere eſt amici ſtatus:fit vt amicus in iis numeretur, quæ
beatus expetere debeat.Quod autem ei optabile eſt, ei adeſſe
debet,aut hac parte aliquid ei deerit . Amicos igitur veros &
viros bonos,qui futurus eſt beatus, deſyderabit. *Sed v-* 10
trum parandi ſunt amici multi , an quēadmodum in hoſpita-
litate rectè dici videtur, nec multitudine opus eſſe hoſpitum,
C neque omnino deſertū eſſe oportere:ſic deceat in amicitia nec
deſertum eſſe ab amicis,neque multitudinē amicorū ſibi ad-
iungere,magna quæſtio eſt. Ac in iis quidē qui vtilitatis cauſa
fingunt amicitias , quod dictum eſt,valere videatur.Difficile
eſt enim multis referre gratiā, neque ad id agēdū ſatis ſit vita.
Quocirca multis eorum quibus res familiaris abundè ſuppe-
tit , ſuperuacanei ſint afferántq; impedimētū ad vitam hone-
ſtè degendā . Non eſt igitur his opus. Iis etiā qui delectationis
iucunditatiſque cauſa amicitiæ præſidia quærunt, pauci ſatis
D ſunt amici,ſicuti in delitiis condimentū.At verò boni viri v-
trum multos parare debent?an vt ciuitatis,ſic multitudinis a-
micorum certi ſunt termini conſtituti ? Neque enim ex decē
hominibus conſtat ciuitas,nec ſi in centū millia excreuerit,e-
tiamnum ciuitas eſt.numeruſque fortè nullus eſt niſi is omnis
qui inter certos aliquos & definitos conſtitutus eſt. Ergo ami-
corū quoq; multitudinis certi ſunt quidā fines & termini cō-
ſtituti.Et fortaſſe multi adiungendi ſunt,quibus cū liceat vitā
traducere , cùm præſertim id amicitia digniſſimū eſſe videa-

tur. Nec verò dubium est, fieri non posse vt quisquā vitæ socie- E
tate cum multis coniunctus, iis se quasi det & impertiat. Iam verò illi etiam coniuncti sint amicitia oportet: siquidem omnes vita victuque communi consociati sint: quod certè in multis difficile est. Difficile est etiam & rebus prosperis gaudere, & aduersas grauiter ferre cum multis. Concurrere enim hæc possunt, vt cum vno voluptate afficiatur, doleatq; cum altero. Quapropter forte hic præclare agetur, si minus quàm plurimos amicos quæramus: at tantum certe numerum, quantus sat sit ad vitæ degendæ institutum. Neque enim F
fieri videtur posse, vt cuiquam valde chari sint plurimi. Itaq; ne in amoribus quidem fieri potest. Est enim certe excellens quædā ac præstans amicitia, qua vnus cum vno coniungitur. Quare siqua sit magna & excellens amicitia, ea vni cum paucis intercedat necesse est. Quod etiā rerum vsu, ac re ipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ celebrantur efferunturq; laudibus, eæ inter duos iunctæ feruntur. Qui autē multitudinem, & quasi cohortem sibi adiungunt amicorū, quique se familia- G
riter gerunt cū omnibus, ii amici nemini videntur, nisi more vrbanorum, quos vocant comes & affabiles. Quapropter vni qui etiā ad voluptatem non loquatur, sed qui verè sit bonus, amicitia cum multis, ciuium propria illa quidem, intercedere potest: amicitia autem quæ virtute & amicorū causa contrahitur, nō potest. Ac recte agitur, si paucos huius generis repe-
11 riamus. Atque etiam hoc quæri solet, vtrum rebus secūdis magis, q̄ aduersis amici desyderantur? Nam in vtroque genere quæruntur. Nam & ii qui aduersa vtuntur fortuna, opis H
indigent: & qui secunda, conuictores requirunt, & quibus benigne faciant, præsertim cùm aliis beneficia cōferre velint. Ac rebus quidem aduersis magis sunt illi quidem necessarii, ꝙ in hoc genere ii quærantur ex quibus fructus percipi possit. sed nescio quomodo maius ornamentum rebus secundis adferūt. Itaque viros bonos sibi adiungunt, ꝙ & iis subuenire, & cum iis viuere optabilius ac melius esse videatur. Suauis est enim amicorum præsentia & in prosperis rebus & aduersis. Mœro-

A res enim & luctus facit amicitia communicans partiensque
leuiores. Quocirca quæret aliquis, vtrum doloris quasi oneris
socii sint amici, an non ita sit, sed eorum iucunda præsentia,
sensusque communis doloris minorem faciat ægritudinem?
Ac vtrum ob eas causas, an ob rem aliquam aliam leuetur eorum dolor, omittamus exponere. quanquam id, quod dixi, euenire videmus: & eorum quodammodo mixta præsentia videtur. Nam amici aspectus suauis est ei præsertim, qui in miseriis luctuque versetur: in eoque ad depellendum dolorem
B præsidium quoddam est paratum & constitutum. Amicus enim si verus sit ac ingenuus, aspectu & sermone consolari potest. Nam cum eius habeat mores cognitos, quibus ille rebus moueatur, & offendatur, intelligit. Sentire autem alterũ suis incõmodis dolere, molestum est. Nam quoniam omnes cauẽt ne amicis causas doloris afferant, idcirco qui sunt magno fortique animo præditi natura, dant operam, ne amici in partẽ veniant doloris sui. Quòd si minus superet indolentia, eũ qui eos premit, nõ ferunt dolorem. omninoque eos respuunt, qui
C socios se præbent lamentorum: propterea quòd ne ipsi quidẽ propensi sunt ad lamentandum. At verò mulierculæ similesque muliercularum viri eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachrymarũ, eosque loco amicorum diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimum quenque imitari. In rebus autem asperis, iucundam vitæ consuetudinem & coniunctionem, sensumque suauem, efficit amicorum præsentia, quòd iisdem rebus bonisque moueãtur. Itaque vltro ad societatem & communionem pro-
D speritatum amici vocandi sunt: (nam pulchrum est benignitate vti diligenter) ad societatem verò calamitatum, timidè, ac raro. Neque enim rectum est cum amicis aut bene meritis mala communicare. Ex quo factum est prouerbium, Satis ego, superque miser sum. Tum autem vocandi sunt maxime, cum leui suscepta molestia, ei profuturi sunt plurimum. Contraque decet ad eos qui calamitate premuntur, inuocatum & studiose venire: siquidem amici est liberalitate vti in eos præsertim qui opis indigeant, & in eos qui non rogarint. nam in

vtroque præclarius est & suauius. At verò in prosperitate, si a- E
ctionis officiiq; causa postulet, studiose ad amicum eundũ est. eius enim rei gratia, amici desiderantur: sin vt beneficium accipias, sensim id timideque faciendum. Non enim decorum est, vltro paratum esse ad petendũ præsidium. Sed tamen vitã da est forsitã in denegando quod petitur, offensionis quæ nonnunquã suscipitur opinio. Ergo hoc quidem perspicuũ est, in omni fortuna amicorum esse expetendam præsentiam.

12 Sed vtrum vt amantibus ipse aspectus charissimus est, iique sensum hunc præ cæteris expetunt, ꝙ in eo potissimum F
amor versetur, indeque nascatur: sic amici vitam victumque communem maximè exoptant? Nam & communitas quædam amicitia est, & quo modo in se quisque affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuique in semetipso optabilis est sensus. Et in amico igitur. Eius autem sensus munus & officiũ in vita victuque communi cernitur. Iure igitur vitæ societatem expetunt. Itaque in quo quisque statum vitamque ponit, & quo omnes vitæ degendæ rationem referunt, in eo vitam volunt cum amicis consumere. Quocirca alii vnà conuiuantur, G
alii vnà se talorum ludo oblectant, nõnulli se exercent vnà & venando & philosophando: in iisque totos dies & ætates conterunt, quæ quisque in vita maxime adamauit. Quoniam enim viuere cum amicis vnà cupiunt, ea faciunt ipsi: earumq; rerum coniunguntur communione, in quibus consuetudinẽ vitæ putant consistere. Quapropter improborum mala amicitia est, qui cum instabiles inconstantesque sint, rerum malarũ ineunt societatem: similesque ac pares inter se, facilè corrumpuntur. At verò bonorũ præclara & honesta est amicitia, quæ H
vsu & consuetudine confirmatur. Videntur etiam progressum in virtute facere, officiis emendationeque communi. Alter enim ab altero ea exprimit, quibus percipiant voluptatẽ. Hinc illud,

Te bonus instituet bene, virtutemque docebit.

Ac de amicitia quidem hactenus. Superest vt de voluptate dicamus.

SEQVITVR forsitan vt deinceps de voluptate differamus, quandoquidem generi nostro videtur esse coniunctissima. Itaque pueros instituunt voluptate ac dolore gubernare. In eo etiam vis maxima est ad virtutem quæ more perficitur, si quis bonis rebus lætetur, doleátque contrariis. Patent enim hæc omnia per omnem vitam latissimè, in iisque magnum momentum, vísque magna est ad virtutem & beatam vitam. Nam & quæ iucunda sunt, omnes sequuntur, & quæ molesta declinant. Quæ cum ita sint, minimè prætermittenda fuit hæc disputatio, præsertim cum magnam hæc ipsa adferant dubitationem. Alii enim, vt Eudoxus, voluptatem summum bonum esse dicunt, alii contrà valde magnum malum. Ac illi quidem adducti sunt fortè vt ita esse credant: hi ita denique melius actum iri putant cum vita nostra, si voluptas, quanquam non sit, tamen ponatur in malis. procliuem enim ad eam multitunem esse, ac seruire voluptatibus. Itaque flectendam & deducendam esse in partem contrariam. Sic enim perueniri posse ad mediocritatem. Sed hæc nulla ex parte vera est aut honesta oratio. Omnis enim quæ de perturbationibus & officiis instituitur oratio, minorem quàm facta ipsa, habet auctoritatem. Cùm igitur dicta ab iis discrepant quæ perspicua sunt sensibus, tum ea contempta, veritatē ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem quam visus est sequi aliquando, vituperat, is ad eam procliuis videtur, quasi non sit ex eo genere quælibet. Non enim multitudinis est discernere. Quapropter oratio si vera sit, non solum ad intelligendum, verum etiam ad viuendum valet plurimum. Si enim factis & vitæ congruat, tum comprobatur. Quocirca eos hortatur, à quibus intelligitur, vt vitam ad se quasi ad normam dirigant. Sed hæc hactenus. Nunc ea explicanda sunt quæ de voluptate feruntur. 1

2 Eudoxus quidem voluptatem summum bonum dicebat, quòd omnia videret eam sequi & quæ ratione vterentur, & quæ essent expertia. In omni autem re quod bonum sit, expeten-

m

dum esse, & optimum quicque maximè. Atqui eam summũ E
bonum esse omnibus, ex eo declarari, quòd ad eam toto impetu omnia ferrentur. Omnes enim quod sibi bono sit reperire, sicuti cibum. Quod igitur omnibus bono sit, quodque omnia expetant, id summum bonum esse. Quæ eius rationes comprobatæ sunt non sua vi solum & pondere, sed multo magis bonitate ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquã voluptatis amans hac vti oratione videbatur, sed quòd res re vera ita haberet. Nec verò ex contrario minus perspicuum fieri putabat. Dolorem enim F
omnibus per se esse fugiendum, itemque expetendum cõtrarium. Maximè autem expetendum esse, quod rei nullius causa sequeremur. qualis esset voluptas, consensu omnium. Neminem enim quærere, quamobrem voluptate afficiatur, quòd per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis adderetur, veluti ad ea quæ iusta & modesta sunt, magis id expetendum efficere. Accessionem igitur bonorum ipsius accessione fieri. Atqui hæc quidem oratio non magis voluptatẽ in bonis videtur, quàm aliud ponere. Quicquid enim G
bonum est, omne coniunctum cum alio, optabilius est & magis expetendum quàm ipsum separatim. Qua etiam ratione Plato refellit esse summum bonum voluptatem. Magis enim expetendam cum prudentia coniunctam iucundam vitam, quàm ipsam separatim. Quod si pluris sit coniuncta voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni, summum bonum magis expetendum effici posse. Illud autem perspicuum est, non posse quicquam aliud summum bonũ esse, quod coniunctum cum alio quod per se bonũ sit, ma- H
gis expetendum & optabilius existat. Quid ergo est eiusmodi cuius nos etiam participes sumus? nam tale quæritur. Qui nanque negant summum bonum id, quod omnes appetunt, ii nihil dicunt. Quod enim videtur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hanc fidem & opinionem, aliquid verisimilius probabiliusue dicat. Etenim si sola mentis expertia eam expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia vtuntur, quid est quod possint dicere? Atque etiam corru-

A ptis & deprauatis hominibus fortasse à natura quædam boni particula tributa est, præstantior & melior q̃ sint ipsi per se, quæ bonum naturæ accommodatum expetit. Nec etiã videtur vera quæ de contrario adfertur, oratio. Negant enim si dolor malum sit, continuo voluptatem esse bonum. Malũ enim malo esse contrarium & neutri vtrunque. Quæ cùm dicunt, nihil illi quidem absurdum dicunt, sed ab iis tamen quæ dicta sunt dissentiunt. Si enim vtraque sint in malis, fugienda etiam esse oporteret: sin neutrum sit, aut alterum, eadem ratio est. Nunc constat homines voluptatem sequi vt bonum, &
B dolorem fugere vt malum. Ita inter se sunt contraria.

Nec si voluptas qualitas non est, idcirco in bonis non est: 3
quippe cùm nec virtutis actiones qualitates sint, nec beatitudo. Contendunt autem bonum certum esse & finitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quòd accessionem & decessionem admittat*. Atqui si percipienda voluptate id *Recipiat.
iudicant, idem valebit in iustitia cæterísque virtutibus omnibus, quibus aiunt constare, homines esse cuiusdam modi, id est, virtutibus esse præditos & magis, & minus. Alii e-
C nim aliis sunt & iustiores & fortiores. Et potest aliquis quæ iusta & modesta sunt & contentius facere, & remissius. Quòd si in voluptatibus nunquam causam adferant, cur sint aliæ immixtæ & simplices, aliæ mixtæ & coniunctæ: quid prohibet, vt valetudo quæ certa sit & finita, firmior est & infirmior, sic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium est eadem temperatio, vel aliqua certa semper in eodem, sed remissa ad tempus permanet: differtque accessione & decessione à superiore. quod idem in voluptate potest contingere. Præterea cùm summum bonum perfectum
D quiddam & absolutum ponunt, motiones autem & ortus inchoatos: voluptatem quidem motum & ortum ostendere conantur, quod mihi inscitè videntur dicere. Neque enim motus est voluptas, quandoquidem propria est omnis motionis velocitas & tarditas: etsi non per se, velut eius quæ mundo attributa est ad aliud. At neutrum horum voluptati accidit. Fieri enim potest, vt quemadmodum in ira, sic aliquis cito

fit in voluptate. vt autem voluptatem capiat cito, non poteſt, E
ne cum alio quidem. At vt ingrediatur quis, & creſcat, poteſt, & ſi qua ſunt eiuſdem generis. Fieri ergo poteſt vt celeriter tardéue ex dolore mutemur in voluptatem: vt autem cito cõuenienter voluptati agamus, id eſt, gaudeamus & afficiamur voluptate, non poteſt. Ortus porro quo tandẽ pacto ea futura eſt? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, ſed occidunt in id omnia, vnde orta ſunt. & cui rei cauſam ortus adfert voluptas, eidem eſt dolor interitus cauſa. Atque etiam dolorem di
cunt, indigentiam eſſe eius quod naturæ accommodatum eſt: F
voluptatem eius expletionem atq; ſatietatem, quæ ſunt perturbationes corporis. Si ergo voluptas expletio eſt eius, quod naturæ accommodatum ſit: in quo fuerit expletio, id profectò percipiat voluptatem neceſſe eſt. Ita corpus capiet voluptatẽ. At non eſt ita. Non eſt igitur expletio voluptas, ſed cùm adeſt ſatietas & expletio, tum quis voluptate afficitur: & cum ſecatur dolet. Ac mihi quidem certè hæc manaſſe ſententia videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentóque
capiuntur. Cum enim homines aliquid dolentes deſyderant, G
pòſt eius ſatietate capiuntur. quanquam non omnibus id voluptatibus contingit. Vacant enim dolore Mathematicæ voluptates, eæque omnes quæ ſenſibus olfactúque percipiũtur: atque etiam auditiones & aſpectus. multæ præterea recordationes & expectationes dolore carent. Quæ quidem cuius tãdem rei ortus ſunt futuræ? præſertim cum nullius fuerint indigentiæ quam explere poſsint. Nam iis quidem hominibus, qui obſcœnas voluptates adferunt, reſpondendum eſt, non eſ
ſe iucunda illa, ex quibus illæ capiãtur. Non enim ſi homini- H
bus malè animo affectis & conſtitutis iucunda ea ſunt, idcirco putãda ſunt iucunda eſſe omnino & abſolutè, niſi fortè his talibus: ſicuti ne ægris quidem ſalubria videntur nec dulcia, nec amara. nec lippis rurſum alba videntur ea quæ perſpicua ſunt ſenſibus. Aut certè hoc modo dicatur, voluptates quaſdam expetendas eſſe, at non eas quidem quæ hæc conſequũtur: vt ſunt diuitiæ expetendæ, at non proditori. & valetudo eſt illa quidem expetenda, ſed tamen non ei qui veſcatur re

Lippus is dicitur qui habet oculos lachrymantes, quum putredo ab his defluat. lippitudo autem ipsum vitium. lippus græcè (λημάτης) lippitudo. (λήμη).

A qualibet. Aut ſpecie voluptates differre. Aliæ enim ex honeſtis capiuntur, aliæ ex rebus obſcœnis & turpibus. Nec quenquam delectare poteſt voluptas quæ ex rebus iuſtis capitur, niſi idem ſit iuſtus: nec quæ ex muſicis, niſi idem ſit muſicus. Eadẽ eſt ratio cæterarũ. Atq; etiam amicus, qui ab aſſentatore abeſt diſtatque plurimum, facile declarat, non eſſe voluptatem bonum, aut eas certè ſpecie differre. Ille enim boni honeſtique cauſa congreſſus & conſuetudines ſequitur, hic voluptatis: quorum illud laudi ducitur, hoc vitio datur, ꝙ aliò eas referat conſuedudines, eoſque congreſſus. Nemoq; eſt qui iis B velit voluptatibus perfluens, quibus pueri quàm maximè putant, in puerili mente degere omnem ætatem: neq; ex obſcœnis & turpibus factis voluptatem capere, nullo vnquam impendente doloris metu. Multarum etiam rerum ſtudio trahamur, etiam ſi nullam voluptatem adferant. vt videndi, vt recordandi, vt ſciendi, actioniſque virtutum. Nec intereſt, vtrũ ex iis voluptas conſequatur neceſſario: quippe cum ea ſequeremur, etſi nulla ex iis gigneretur voluptas. Ergo illud quidẽ perſpicuum eſt, nec bonum voluptatem eſſe, nec omnem expetendam: etiam illud, per ſe expetendas aliquas, quæ ſpecie C inter ſe differant, aut iis rebus ex quibus oriantur. Ac de iis quidem quæ de voluptate & dolore diſputantur, hactenus.

Quid autẽ, qualiſve ſit, facilius, ſi paulo altius repetamus, 4
intelligetur. Aſpectus enim perfectus eſt quouis tempore. Nihil enim deſyderat, quod factum in poſterum, ipſius genus poſsit abſoluere. Huic eſt ſimilis voluptas, quæ tota eſt & perfecta. nullo enim tempore quiſquam capere voluptatem poteſt, vt ſi maiore tempore gignatur, eius genus poſsit abſolui. Ita ne motus quidem eſt. Motus enim omnis in tempore cer-D nitur, finemq; aliquem & terminum ſpectat. veluti actio quæ in ædificando ſuſcipitur, tum perfecta abſolutaque eſt, cũ id quo refertur, abſoluerit, aut certè in eo toto tempore. At in partibus temporis omnes inchoatæ ſunt: differuntque ſpecie à perfecta actione, & illæ etiam inter ſe. Lapidum enim compoſitio à columnæ erectione differt, & hæ ipſæ à templi perfectione. Ac templi quidem ædificium & ſtructura vndique

perfecta est, cum ei nihil desit quod propositum fuerat: fundamenti autem & laquearium inchoata, non perfecta, quippe cum vtraque partis sit propria. Quapropter specie inter se differunt, nec potest in vllo, nisi in toto tempore, reperiri motus in suo genere perfectus. Similis est ratio ingressus & motionum cæterarũ omnium. Etenim si translatio motus est quo hinc illuc itur, & huius genera sunt volatus, ingressus, saltatio, & alia eiusdẽ generis. nec solum ita, sed in ipso etiam incessu. Terminus enim ex quo mouemur in aliũ, non est idem in stadio & in parte, neque in alia atque alia parte. Nec idem est huius & illius lineæ transitus. Non enim solum linea prætèritur, sed etiã linea quæ in loco sita est. At in alio loco hæc atque illa præteritur. Ac de motu quidem aliis libris accuratè disputauimus, qui quidẽ non in omni perfectus tẽpore videtur, inchoatique sunt ac non perfecti multi, qui etiã specie inter se differant. siquidem termini, à quo motus incipit, & in quo desinit, speciem conficiunt. At verò voluptatis est in quolibet tempore perfectum genus. Ita perspicuum est & inter se specie differre voluptates, & in iis esse, quæ vniuersa, totaque sint atque perfecta. Quod etiã hinc perspici potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest, at voluptate affici potest: quandoquidem quod in puncto est temporis, id totum est etiam atque vniuersum. Ex quibus hoc quoque perspicuum est, inscitè ab his in motu & ortu poni voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ partes sunt, non etiam tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti, nec vnius: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptatis quidem, quæ est res quædam tota & vniuersa. Cum verò sensus omnis in eo munus suum exequitur, quod sub ipsum cadit: tum is qui bene affectus est, in eo probè munus officiumq; suum tuetur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantissimum. siquidem tale quiddam perfecta actio perfectusque vsus videtur maximè. Ac vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo ipse sit, nihil interest. Atqui in omnibus actio est optima eius qui optimè ad id affectus est, quod est omnium, quæ sensui subiecta

A sunt,nobilissimum.quæ eadem sit necesse est & absolutissima & suauissima.Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria: itemque mentis & contemplationis. Vt autem quæque actio plurimum habet iucunditatis,ita est perfectissima. At ea demum perfectissima est, quæ ab eo proficiscitur qui bene affectus aptusque est ad eam rem gerendam quæ omnium optima est earum, quæ propositæ sunt sensui.Perficit autem actionem voluptas. nec verò ita voluptas perficit,vt res sensui subiecta,& sensus ipse,cum sunt integra. sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt cur valeamus.Illud B autem perspicuum est, in omni sensu versari voluptatem,siquidem aspectus & auditiones iucūdas esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est,ita denique summam voluptatem futuram,si sensus sit integerrimus,& in re aliqua eius generis occupatus: eiusmodi etiam sit res sub sensum subiecta, & res sensu percipiens. siquidem adsit quod agat quodque patiatur.Sed actionem absoluit voluptas, non vt ingenitus quidem habitus,sed ut quidam finis accedens. ueluti hominibus corroboratis iam confirmatisque ætatibus, pulchritudo solet C accedere.Quandiu porrò res subiecta sensui vel intelligentiæ talis manet,qualis debet,itemq; & quod iudicat & quod contẽplatur:tandiu futura est uoluptas in actione.Etenim si quod agit quodq; patitur similia sint, eodemque modo inter se affecta: eadem res solet existere natura. Et quoniam uoluptate nemo continenter afficitur,aut laborem subit(humanæ enim res laborem sempiternum non possunt pati) idcirco ne uoluptas quidẽ manet ulla sempiterna, cum præsertim actionem comitetur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectant cum nouæ sunt: sed in posterum ob eam ipsæ causam D non item.Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio & in res ipsas tota intenditur: ut aciem oculorum intendunt ii omnes qui res consyderant:deinde actio eiusmodi non consequitur,sed multo remissior. Ita uoluptas quoque omnis obscuratur. Omnes autem uoluptatem appetere, hinc intelligi potest,ꝙ omnes uitæ cupiditate ducuntur. Atqui uita quædã actio est. In iisque rebus & his quisque elaborat & uersatur,

quas maximè adamat. vt muſicus auditu in cantu. vt diſcendi E
cupidus, intelligentia in rerũ cognitione & contemplatione,
itemque cæteri. At rerum actiones vndique abſolutas voluptas efficit, vitã etiam cuius cupiditate incenſi ſumus omnes.
Ergo voluptatem quoque expetunt, nec ſine cauſa, quippe cũ
vitam quam quiſque expetit, abſoluat. Vtrum autem vitam
voluptatis cauſa expetamus, an ad vitam voluptatem referamus, nunc omittamus quærere. Copulata enim hæc inter ſe
videntur, vt neutrum ab altero nec diuelli poſsit nec distrahi. Nam & voluptas eſſe ſine actione nullo modo poteſt, & F
5 perficit omnem actionem voluptas. Ex quo perſpici poteſt, voluptates differre ſpecie. Quæ enim differentium ſunt
generum, ab aliis atque aliis perfici putamus. Differunt autem
mentis voluptates ab iis quæ percipiuntur ſenſibus. Cõſtat enim ſic habere omnia & quæ natura, & quæ arte ſolent effici.
Vt animalia, vt arbores, vt pictura, vt ſtatuæ, vt domus. vt vas.
Patet igitur eodem modo, actiones etiam quæ ſpecie differũt,
ab iis compleri quæ ſpecie differant. Atqui quæ mente gerũtur ab iis quæ ſenſibus, & hæ inter ſe diuerſæ ſunt. Et voluptates igitur quæ eas complent & abſoluunt. Idque ex eo etiam G
intelligi poteſt, quòd vnaquæque voluptas cum ea coniuncta
eſt actione, quam compleat. Auget enim actionem ſua voluptas. Acrius enim & accuratius iudicant exquiruntq; omnia
ii, qui rem gerunt & tractãt libenter. Vt geometræ fiũt ii qui
rebus geometriæ ſubiectis delectantur. iique omnia melius intelligunt. Itemque & muſicæ & architecturæ ſtudioſi, & cæterarum artium ſinguli artifices ſuo quiſque operi acceſsionẽ
reperit, eo delectatus. Adaugent igitur voluptates. At quæ rẽ
augent, maioremque efficiunt, finitima ac propria videntur. H
Quæ autem iis rebus quæ ſpecie differunt, finitima ac propria ſunt, ea etiam ſpecie differunt. Iam verò hinc etiam facilius hoc ipſum intelligi poteſt, quòd quæ à diuerſis rebus ortæ
ſunt voluptates, actiones impediunt. Qui enim tibiarum cantu tenentur, non poſſunt verba quæ interim fiunt, aduertere,
ſi tibicinem modulantem audiant, cum maiorem voluptatem
ex numeris capiant, quàm ex præſenti actione. Voluptas igi-

A tur quam parit tibiarum numerus,eam labefactat actionem, quæ in oratione versabatur.Quod idem in aliis cōtingit,cùm simul in duas res intendimus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit alteram, eoq́ue magis, quo maior voluptatis præstantia est,vt nihil agamus in altera.Itaque cùm vehemēter nos res quælibet delectat,non admodum aliud agimus: & aliud agimus, cum non admodum alia res delectat. Quod iis vsuuenit,qui in theatro edunt bellaria:idq́ue faciunt tum vel maximè,cum imperiti ignobilésque concertant. Quoniā aūt voluptas propria & delectatio accuratas facit & diuturniores
B & meliores actiones:quæ autem alienæ sunt, corrumpunt & labefactant:perspicuum est inter eas interesse plurimum. Ferè enim idem faciūt alienæ voluptates, quod proprii dolores. Nam sua quamque actionem labefactat molestia. Vt si cui iniucundus molestúsque est scribendi labor, alteri ratiocinandi:ille scribere, hic ratiocinari non solet, quòd molestiæ plena sit actio.Ergo in actionibus contrà contingit voluptatibus iis quæ propriæ sint & accommodatæ, atque doloribus.
C Accommodatæ autem sunt & propriæ eæ quæ actionem per se consequuntur. Alienæ verò dictæ sunt,quæ simile quiddā faciunt doloris. Interimūt enim, etsi non eodem modo.Præterea cum actiones aliæ bonæ sint,aliæ malæ,earumq́ue nonnullæ expetendæ, quædam fugiendæ, aliæ indifferentes, eadem est ratio voluptatum. Sua enim cuiusque actionis voluptas est & delectatio.Quæ ergo prauæ propria est, eadem inhonesta & mala:quæ bonæ & honestæ,bona. Etenim rerum honestarum laudandæ sunt cupiditates, turpium vituperandæ. Sed actionibus interiores sunt & magis propriæ, quæ in
D ipsis insunt voluptates, quàm appetitiones: quoniam hæ sunt ab illis disiunctæ & temporibus & natura: voluptates aūt ita propè accedunt ad actiones,adeoq; indistinctæ sunt, vt idēne sit voluptas quod actio,sit quæstio. non tamen videtur quidē voluptas esse cogitatio aut sensus:cùm id sit absurdū.Sed quia non separātur,idē videntur esse nonnullis. Vt igitur actiones, sic voluptates differunt.Interest autem aspectus à tactu puritate,& à gustatu tactus & odoratus. Similiterq; differunt in-

ter ſe ſenſuum voluptates, & ab his quæ mẽtis ſunt propriæ, E
& inter ſe vtraq;:videturq́; vt opus,ſic ſua cuiq; animaliũ vo
luptas eſſe attributa. ſiquidẽ quæ actionẽ cõſequitur.Id quod
ſingula ſpectanti videbitur. Alia eſt enim voluptas equi, alia
canis,alia hominis.Verumq́ue eſt illud Heracliti,Aſinos ſtra-
men malle quàm aurum.Eſt enim aſinis ſtramen pabulum, q̃
aurum ſuauius. Atq; eæ quidem quæ propriæ ſunt eorũ quæ
ſpecie differunt,diuerſorum etiam ſunt generum. Quæ autẽ
eiuſdem ſunt generis, ea conſentaneum eſt, vt non differant.
At verò in hominibus magna earum diſtinctio eſt.Eadẽ enim F
res alios offendit,alios delectat: nonnulliſque moleſta ac odi-
oſa eſt,quibuſdam ſuauis & optanda.Quod etiã in rebus dul-
cibus contingit.Non enim eadem res dulcis videtur ei,qui fe
bre affligatur,& valenti:neque idem calidum ei qui imbecil
la & infirma eſt valetudine,& ei qui bene habet corpus con-
ſtitutum.ſimiliterq́; fit in cæteris.In quibus omnibus id vide-
tur verum quod ſapienti videatur. Quod ſi præclarè ac verè
dicitur:profectò vt videtur,ſic etiam eſt rerum omnium mẽ-
ſura virtus,& ſapiẽs,quia talis eſt.voluptatéſq; eæ ſunt habẽ- G
dæ,quæ huic videntur:& iucũda ea,quibus idẽ lætatur. Quæ
aũt ei grauia & moleſta ſunt, ea ſi cui ſuauia videantur, nihil
mirum. Multæ enim ſunt hominũ deprauatæ infectæq́; affe-
ctiones: nec ea voluptatem efficiunt,niſi fortè iſtis, & qui ita
affecti ſunt animo & conſtituti. Ac eas quidem quas obſcœ-
nas & turpes conſtat eſſe, perſpicuum eſt non eſſe nominan-
das voluptates,niſi fortè deprauatorum hominum.Bonorum
autem ſunt veræ voluptates.Sed quæ tandẽ,qualiſue hominis
propria voluptas habenda eſt? an id perſpici poteſt ex actio- H
nibus quas voluptates conſequuntur? Siue ergo vna ſiue plu-
res habendæ ſunt perfecti & beati viri actiones,profectò quæ
has complebunt & abſoluẽt, eæ propriæ & veræ dici poſſunt
hominis voluptates.Cæteræ ſecundum locum & eum perexi-
6 guum,vt etiam actiones,obtinebunt. Reliquum eſt,quo-
niam de iis diſſeruimus quæ ad virtutes,amicitias,& volupta-
tes pertinebant,vt populariter ac planè de beatitudine dica-
mus, præſertim cum in ea rerum humanarũ finem vltimúm-

A que ponamus. Quòd si quæ suprà dicta sunt paulo altius repetamus, multo breuior futura est oratio. Habitum quidem eã esse negauimus, quòd dormienti per omne tempus ætatis adesse posset, etiam ei qui vitam plantarum degeret, eique qui in maximis calamitatibus miseriisque versaretur. Quæ si minus probantur, potiúsq; in actione quadam ponenda est, vt suprà docuimus: actiones autem aliæ sunt necessariæ & propter aliud expetendæ, aliæ vi sua & propter se: perspicuum est in iis quæ propter se, non propter aliud sunt petendæ, beatam vitã B esse numerandam. Nihil enim beata vita desyderat, nihil requirit, nullo eget, sed se ipsa contenta est. Sunt autem propter se expetendæ ex quibus sola actio petitur. ex quo sunt genere virtuti consentaneæ actiones. Bene enim & præclarè facta omnia in iis ducũtur, quæ vi sua per se & propter se expetũtur, atq; etiã eæ quæ pueris gratæ sunt atq; iucundæ ludorũ oblectationes, ꝙ eas nuſq̃ illi referant. Dant enim eis incommoda potius, q̃ vtilitatẽ afferant: videmúsque eos nec valetudinis, nec rei familiaris habere rationem. & confugiunt ad hæc vi- C tæ instituta plerique eorum, qui beati putantur. Itaque apud tyrannos honorati sunt ii qui in rebus & institutis huiusmodi comes se facetósque præbent. Quarum enim rerum illi cupiditate incensi sunt, in iis se iucundos & affabiles esse volũt. quales illi homines requirunt maximè. Atque hæc ipsa quidẽ videntur propterea vitam beatam complere, quòd homines principatu, imperio, & potestate præditi iis rebus operæ plurimum tribuunt. Sed fortassis in his talibus nihil exempli est constitutum. Neque enim cum potestate & imperio virtus et D intelligentia, à quibus actiones honestæ proficiscuntur, coniunctæ sunt & copulatæ. Nec si propterea ꝙ partẽ nullã liquidæ voluptatis & liberæ vnquã gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam pueri etiã quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, vt alia pueris, alia viris in honore sunt, sic improbis esse & bonis. Quare ea demum, vt sæpe dixi, habenda sunt honorata & iucunda, quæ bono viro eiusmodi videbuntur. Singulis autem hominibus quæ à sua

cuiusque animi affectione ducitur, maximè expetenda actio E
est. Et sapienti ea, quæ virtuti congruit. Non igitur est in ludo
beata vita. Nam absurdum sit profectò, finem rerum omniū
in ludo ponere. totque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula
adire, tāta mala per omne tēpus ætatis perferre, ob eā vnā cau
sam, vt posſis ludere. Omnia enim verè vt dicā, excepta beata
vita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremū o-
mniū. Multū aūt studii curæq; ponere, & laborē ferre, vt lu-
das, stultū quiddā & nimiū puerile est. At ludere, vt serias res
gerere posſis, Anacharsidis sentētia concessum est. Quoniam F
enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniamq; laborē
ferre sempiternū minimè possumus, cessatione opus est. Non
est igitur in ocio & cessatione finis positus, quippe quæ ad acti
onem referatur. Beata autem vita, quæ bona est & seria, non
in ludo, sed in virtute consistit. Quæque res bonæ & seriæ
sunt, eas meliores dicimus iocis & lusibus, vt optimæ cuiusq;
partis & hominis actio & virtus sit præstātisſima. At optimæ
cuiusque partis actio optima est, & beatæ iam vitæ maximè
propria videtur. Voluptatibus autem corporis frui quiuis po-
test, etiam mancipium, non minus quàm vir optimus. At be- G
atitudinem mancipio nemo tribuat, nisi etiam vitam hone-
stam. Non enim in his vitæ degendæ rationibus beata vita, sed
in virtute cōsentaneis, vt antè dixi, actionibus officiisq; cerni-
7 tur. Quòd si beatitudo actio est virtuti congruens, cōsen-
taneum est, vt sit optimæ cōsentanea, quam eandem sitam es-
se necesse est in parte optima, siue ea quidem mens est, siue a-
lia pars aliqua, quæ naturæ lege imperare debet ac regere, no-
titiamque in se rerum honestarum ac diuinarum continere,
seu diuina quædam res etiam est, seu in nobis ea nihil est diui
nius: in eius certè actione virtuti propriæ consentanea com- H
pleta & absoluta beatitudo ponetur, quam eandem in cogni-
tione & contemplatione consistere, suprà demonstratum est.
Id quod videri potest & superioribus respondere, & conspi-
rare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac
præstantior, nulla melior, nulla denique diuturnior & perma
nentior. Nam & mente nihil in nobis est, & nihil iis quæ sub

A mente ſubiecta ſunt ad cognoſcendum, diuinius. Eademque cõtemplari diutius, quàm quiduis agere poſſumus. Præterea voluptatem putamus copulari & connecti debere cum beatitudine. Omnium autem actionũ quæ à virtute manant, nulla eſt iucundior omnium conſenſu, nulla ſuauior ea, quæ à ſapiẽtia proficiſcitur. Itaque mirabiles quaſdam ſapientia puritate & ſtabilitate habet oblectationes. Atqui cõſentaneum eſt doctos quàm dubitantes & inſcios, ex ſtudio maiorem percipere voluptatem. Illaque quæ fertur ſatis ampla, & ſe ipſa con-
B tenta ratio, in rerum cognitione & contemplatione conſiſtit maxime. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendã ſunt neceſſariæ, & ſapiens vir & iuſtus, & cæteri omnes indigent. Quorum omnium vt ſatis magnis copiis abundent, tamen vir iuſtus apud quos & quibuscum res iuſtas tractet, deſyderabit. Itemque moderatus & fortis & cæteri. At vero ſapiens etiam ſolus poteſt in rerum cognitione verſari, eoq́; magis quo erit maiore ſapientia ornatus & inſtructus. Cui quanquam fortaſsis melius eſt miniſtros præſto eſſe, tamen ſe ipſe eſt con-
C tentus maximè. Beatitudo etiam ipſa propter ſe ſola videtur expeti, quippe ex qua præter contemplationem nihil conſequatur, & ab iis rebus quæ geruntur præter actionem plus minuſve præterea aſſumamus. Quæ eadem in otio & ceſſatione videtur cõſiſtere. Negotia enim ſuſcipimus, vt in otio ſimus: & bella gerimus ob eam cauſam, vt in pace viuamus. Ac virtutum quidem vſus & munera earum quæ ad actionẽ rerum valent, in ciuilibus bellicisq́; rebus vigent maximè. quæq́; in his verſantur actiones & officia, negotioſa videtur. Ac bellicæ q-
D dem omnino. Nemo enim bellum quia bellũ eſt gerere inſtituit, neq; bellum parare. Crudelis enim videatur omnino, ſi quis cõtra amicos bellum inſtruat, vt pugna edatur, fiantq́ue cædes. Eſt autẽ ciuile officium in negotio, eique præter Reip. adminiſtrationem propoſita ſunt imperia & honores: aut certè beatam vitã ille ſibi ciuibusq́; eã quærit quæ eſt ciuilis ſciẽtiæ propria, atq; ab hac longe diuerſa, quam quærimus, quãq́; ab illa differe cõſtat. Quòd ſi virtutum actionibus & officiis bellica & ciuilia multo præſtãt & dignitate & magnitudine,

hæc autem actuosa sunt, ad finemq; aliquem referuntur, nec E
propter se expetuntur: certè mentis & animi sapiens actio lõ-
ge excellere videatur, quæ & cognitione dirigitur, & præter
se finem sibi nullum proponit, & propriã habet oblectationẽ,
qua ipsa maximè augeatur. Quocirca & quod satis est, & otiũ,
& vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur,
cæteraq; omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione
continentur. Hanc igitur, si perfectæ & absolutæ vitæ vsura
accesserit, completam beatam vitam hominis licet dicere. Ni-
hil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ ta- F
lis vita profecto melior est, quàm vt attribuere eam sibi homo
debeat. Eam enim agat, nõn quia homo est, sed quòd in eo di-
uinum quiddam inclusum est, quod quanto præstat ei quod
concretum est, tanto eius actio alterius virtutis actionibus an-
tecellit. Vt igitur diuinum quiddã mens est cum homine cõ-
parata, sic vita ei cõgruens & consentanea, diuina est ad huma
nam. Omnesque debemus, non, vt hortantur quidam, specta-
re humana cum simus homines, nec mortalia cum mortales:
sed quoad possumus, niti ad immortalem gloriam, omniaque G
perficere, vt vitam ex eo degamus quo nihil est in nobis præ-
stãtius. Etsi enim mole exiguũ est, at vi certè & dignitate mul-
tum rebus omnibus antecellit: quæ pars cuiusq;, is est quisque
siquidem in nobis summa omnis eius est, eaque nulla præstan-
tior. Quo indignius videatur, si non suam quisq; vitam sequa-
tur, sed alienam. Accedit huc quod & antea diximus, & nunc
dici par est, quod cuiq; tributum sit à natura, id cuique esse &
optimum & suauissimum. Et vita igitur homini est suauissi-
ma, menti congruens. siquidẽ est homo hæc pars maximè, quæ H
8 eadem vita etiam beatissima sit necesse est. Secundo lo-
co vita dicitur ea, quæ reliquis virtutibus congruit, ꝙ actiones
illis consentaneæ sint humanæ. Nam & iustitiæ nos & fortitu
dinis cæterarumq; virtutum muneribus officiisque vltro &
citro fungimur, cùm rebus contrahendis, vtendis, agendis, &
perpetiendis, suum cuique tribuimus pro dignitate, quæ ad
naturam humanam perspicuum est omnia pertinere. Atque
etiam à corpore quædam officia ducuntur, habetque cum

A perturbatio ne bonitas morum & virtus magnum cõmerciũ. Copulata etiam est & connexa prudentia cũ virtute, quæ spectatur in moribus: & hæc ipsa cum prudentia. Nã & prudentiæ initia manant ab his virtutibus quæ more perficiuntur: & quicquid in eis est quod bonum rectumque sit, id omne à prudentia ducitur. Atqui hæ ipsæ in perturbationibus inhærent, in eoque toto quod ex anima & corpore concretum est, sitæ sunt. cuius quoniam humanæ sunt virtutes, necesse est etiam vitam eam quæ ad eas dirigitur, & beatitudinem esse hu-
B manam. At verò quæ à mente vita & beatitudo proficiscitur, ab illa separata est. Hæc enim de ea dicta sint hactenus: quoniã de ea subtilius disputare, maioris negotii sit q̃ quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc fortunæ bona & affluentiam, aut minus etiam q̃ quæ more perficitur, videtur requirere. Nam vt rerum ad viuendum necessariarum vsus vtriq; par sit & æquus, etiam si maior quædam ei qui in actione versatur ad res corporis cæterasque omnes eiusdem generis procurandas adhibenda sit diligentia (perexigua enim est distinctio) at
C certe in officiis & actionibus sequendis, plurimum inter eos intererit. Nam & liberali ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iusto quidem ad referendam gratiam. Incertæ enim sunt voluntates hominum, multique cum iusti non sint, præ se ferũt iustitiæ speciem & opinionem. Forti verò vis est necessaria, si quid virtute gerere velit: & moderato viro licentia. Quomodo enim perspici poterit, vtrũ hac virtute præditus sit, an ab ea alienus? Vtrum autem voluntas & prima susceptio plus in virtute posit, an effectus, quoniam in vtroq; con
D sistit, quæstio est. Nec dubium quidẽ quin in iis duobus perfectio & quasi summa consistat. Sed actiones multa desyderãt eoque plura & maiora, quo maiores & clariores. At homo is qui in rerum cognitione versatur, res eiusmodi ad actionem nihil requirit, quinetiam verè ut dicam, impediunt contemplationem. Sed tamẽ quia homo est, uitæque usu cum multis implicatur, ut officia sequatur, idcirco his ei opus erit, ut more hominum uitam posit degere. Hanc autem undique completam & absolutam beatitudinem in actione quadam esse

cognitionis & contemplationis, hinc etiam perſpici poteſt. E
Deos enim putamus eſſe beatiſsimos. quas tandem iis actiones, quæ officia tribuemus? Num iuſtitiæ? At nonne ridiculi videbuntur, ſi & res contrahant, & depoſita reddant, cæteraque faciant eiuſdem generis? An fortes dicemus eos qui res aſperas perferant, periculaque adeant ob eam cauſam, quia deceat? Num liberales? At cui largientur? Abſurdum etiam videatur, ſi numum, aut tale quid habeant. An vero temperátes? At quî eſſe poſſunt? An non laus fit violéta & importuna, prauis eos vacare cupiditatibus? Atqui ſi per omnia actionum F
officiorumque genera expatiemur, perexiguam ſane laudem & Deorum maieſtate indignam continere videbuntur. Attamen eos viuere omnes exiſtimant. Agere ergo etiam eos putant. Non enim par eſt, eos tanquam Endymionem, dormientes facere. Sublata igitur agendi, faciendique ac multo etiam magis, ratione, quid tandem viuenti Deo præter contemplationem relinquitur? Ita Dei præſtans beatitudine actio in cognitione & contemplatione cóſiſtat neceſſe eſt. Atque etiam hominum actio vt quæque ad hanc proximè accedit, ita eſt G
beatiſsima. Idq; ex eo intellgi poteſt ꝙ cætera animalia ſunt omnia expertia beatitudinis, cum huius ſint generis actione omnino priuata. Nam omnis eſt Deorum beata vita, hominū autem quatenus in ea elucet quoddam eius actionis exéplar. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem conſequitur, quod cognitionis & contemplationis nullo modo ſit particeps. Quàm ergo late patet contemplatio, tam etiā beatitudo: & quo maior aliquibus ineſt cognitio & contemplatio, eo ampliorem beatitudinem conſequuntur, non temere & caſu, ſed contemplatione. Eſt enim per ſe plena dignita- H
tis. Ita eſt in contemplatione beatitudo. Commodis autem externis, cum homo ſit, indigebit. Imbecilla enim natura eſt ad rerum contemplationem. Sed certè opus eſt corpus valere & vigere, præſidiaque alimento neceſſaria reliquumque cultum ſuppetere. Nec ſi beatus ſine bonis externis eſſe nemo poteſt, idcirco multis & magnis beato fore opus putādum eſt. Non enim in nimia quadā rerum omnium abundantia & affluētia,

A satietas posita est vel officium. possunt enim ii etiam qui ter-
ra marique non imperant, res gerere & magnas & dignitatis
plenas. Nam cui adsint modicæ ac moderatæ opes, is potest ea
efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt. Quod pla
ne cernere licet. Priuati enim homines, nihilo minus, ac mul-
to etiam magis virtutem colūt, quam ii qui sunt in magistra-
tu. Atque hæ tales satis magnæ sint copiæ. quandoquidem
vita futura est beata eius qui virtutem colet. Et Solon qui-
dem beatos recte profectò eos dixit, qui moderatis externis
copiis & commodis præditi, res gessissent illustrissimas, & tē-
B perate moderateque vixissent. Fieri enim potest, vt qui me-
diocres opes habeant, officium sequantur. Anaxagoras verò
nec diuitem nec potentem quenquam beatum iudicare vide-
tur, quòd neget sibi mirum visum iri, si quis multitudini, quæ
ex bonis externis, quorum solum sensum habet, homines iudi-
caret, ineptus & stultus videretur. Atque orationi nostræ sa-
pientum quoque sententiæ congruunt, quæ magnam quan-
dam habent illæ quidem auctoritatem, sed tamen cum de of-
ficiis agitur, tum ex factis & vita, in quibus laus omnis versa-
C tur, veritas iudicatur. Spectanda igitur sunt in factis & vita
ante dicta omnia: quæ si cum factis consentiant, comproba-
re: sin discrepent, verba existimare debemus. Vt autem quis-
que mentem vitæ actionisque ducem maxime sequitur & co-
lit, estque optime animo constitutus, ita est deo charissimus.
Etenim si Dii res curant humanas, sicuti curant, profectò il-
lud quidem est cōsentaneum, vt re delectentur & optima, &
quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima, qualis mēs
videtur esse: iisque hominibus qui eam rem maxime ament &
colant, beneficia reddant, quod res eas curent illi quas habent
D charas, recteque ac præclare facta sequantur. Nec verò dubi-
um est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo deo charis-
simus est, idemque beatissimus debet esse. Ita sapiens maximè
est beatus futurus. Sed quoniam de his rebus, de virtuti- 9
bus, de amicitia, de voluptate satis multa dicta sunt dilucide
ac pingui quadā Minerua: quæret aliquis, Num finis instituti
mei venisse putandus sit, an, vt aiunt, cum officia & actiones

tradũtur, nõ est finis in cõtemplatione & cognitione positus, E sed actione potius singulorum? Atqui ne virtutem quidem satis est habere cognitam, dandaque opera est, vt & habere eam & colere posſimus. aut si quo alio modo mouemur, vt boni simus. Nam si in verbis satis magna vis esset ad assequendam virtutem: iure profectò Theognidis sententia, magnum illa quidem fructum ferrent, eaque cõparare sibi oporteret. Nunc verò valere illa quidem vidētur ad hortandos excitandosq; adolescentes liberaliter educatos: valēt etiam ad mores ingenuos imbuendos, & ad verum honestatis studium, cum iá mores recta educatione exculti sunt: sed plerosq; ad virtutis honestatē non possunt traducere. Neque enim pudore parere solent, sed metu: nec deterret eos à facinorosa vita ipsa turpitudo, sed pœna. Cum enim se totos motionibus animi perturbatis dediderint, suas quisque persequuntur voluptates, eaque omnia ex quibus oriantur, fugiuntque dolores contrarios. Honesti autem veræq; voluptatis, quam nunquam degustarunt, nec partem norunt vllam, nec vnquam nosse voluerunt. Hos ergo tales homines quæ tandem vis orationis possit à peruersa illa & facinorosa vita ad rectam honestamque deducere? Non enim G potest aut non facilè potest, si quid est penitus insitum moribus, id oratio euellere. Sed contenti esse debemus profectò, si iis omnibus adhibitis quibus probi videmur fieri posse, virtutis compotes simus. Probos autem fieri alii natura putant, alii consuetudine, plerique doctrina. Ac illud quidem perspicuũ est, quod à natura ducatur officium, non esse illud quidem in nostra situm potestate, sed à diuina quadam vi iis suppeditari, qui verè sint beati. Orationis autem & doctrinæ vis nunquam apud omnes idem valet, sed debet ante vt humus quæ semen H fotura est, sic impotentis animus quibusdam moribus excoli, vt recte lætari ac dolere posſit. Non enim audiat, intelligatve orationem dehortãtis is qui pareat perturbationibus. Qui ita sit affectus, quo tandem modo verbis poterit deduci de sententia? Omnino vero non oratione videtur, sed vi perturbatio posse sanari. Quocirca mores quodam modo ante inesse oportet virtuti accommodatos, qui & honestatis amore &

A turpitudinis offensione moueantur. Difficile autem est, cum his legibus talibus non sis educatus ab ineunte ætate, rectam vitæ viam ad virtutem ferentem assequi. Nam cùm plerisque moderate & constanter viuere molestum est, tum adolescentibus maximè. Itaque præscribi educatio & studia debent legibus. quæ minus molesta futura sunt, si consuetudo adhibeatur. Nec vero fortasse satis est quidem ab ineunte ætate educationem rationemque viuendi rectam sequi, sed confirmatis iã ætatibus omnes oportet in his ipsis studiis versari, ad eaque adiungere consuetudinem. Atque in his quidem omninoque
B per omne tempus ætatis legibus opus est. Plerique enim vi potius quàm ratione, & pœna magis quàm honestate ad officiũ impelluntur. Quocirca quidam latores legum putant debere adhortari & incitare ad virtutem honestatis studio, quod cõsuetudine in primis sint obtẽperaturi boni: in eos autẽ qui parere nolint, nec generosi sint, pœnas & supplicia constituere. At eos qui à peruersa vita detorqueri nullo modo posſint, ex corpore Reip. exterminare omnino. Nã & bonum virũ quiq; honeste viuat, rationi obediturum: & improbũ qui voluptatis
C cupiditate incensus sit, tanquam iumentum, dolore demum coerceri posse. Itaque pœnas aiunt eiusmodi extare oportere, quæ voluptatibus, quibus erant dediti, repugnent maximè. Si quis igitur bonus futurus est, primũ recte, vt dixi, educari debet, consuetudinemque exercitationis capere: deinde ita honestis studiis ætatem conterere, vt quæ flagitiosa sunt, nec inuitus, nec sua sponte admitttat. Quæ quidem omnia ita fient denique, si quis vitæ ducem mentem sequatur, & cui vis insit, rectam præscriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec vim aut necessitatem affert: neque cuiusquam
D hominis vnius omnino, nisi qui rex sit, aut simili aliqua potestate præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneam, quæ sit mens ratioque prudentis. Et improbi quidem eos oderunt qui ipsorum obsistant appetitionibus, etiamsi recte hoc facere videantur. At lex non est inuisa, quippe quæ bonum æquumque decernat. In sola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legislatori curæ fuit educationis disci-

plinæ que ratio. In plerisque hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisque libidine vitam agit: Cyclopúmque more & liberos instituit & vxorem. Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstantius, quàm si recta disciplina publicè sanciatur, quam omnes sequi posint. Quæ si publicè negligatur, tum par erit omnes ad virtutem adiumentũ adferre suis liberis & amicis, aut certè velle. Quæ omnino facultas penes eũ erit maximè, qui superiora hæc præcepta secutus, facultate legum ferendarum multum valebit. A lege autem publicæ disciplinæ ducuntur, sed rectæ à bonis. Vtrum autem scriptæ sint, an non scriptæ: aut vnúsne an multi his instituantur, nihil intersit: sicuti nec in musica, nec in gymnastice aliisq; studiis. Vt enim in Rep. ius legitimum & consuetudo, sic domi priuatim rationes paterniq́ue mores & instituta valēt: eoque magis, quòd generis inter eos & beneficiorum intercedit cōmunio. Amicitiam enim natura inter eos, animorumq́ue ac voluntatum consensionem peperit. Iam verò vt in medicina, sic hic priuatæ à publicis disciplinæ differũt. Nam generatim omni homini qui æstu febriq; iactatur, prodest inedia & quies: at alicui forsan non prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnæ præscribit & constituit. Priuatæ autem res ita demũ tractabuntur accuratius, si disciplina priuata adhibeatur. Omnes enim quod decorum est, assequuntur facilius. Sed ita deniq; summam curã & diligentiã rebus singulis & medicus & gymnastes & quiuis alius adhibiturus est, si genus totũ intelligat omnibus prodesse, vel his, vel illis. Scientiæ enim dicuntur ac sunt rerum vniuersarum propriæ. Et quanquam nihil fortè prohibet rectè curare aliquid eum, qui sit ille quidem inscius, sed tamen omnia notauerit & obseruarit longa meditatione, quæ quanq; rem consequantur: sicuti etiã sunt quidam medici, qui se ipsis curandis plurimum valent, & tamen alteri nihil opis ferre possunt: tamen nihilo minus ad res vniuersas debet fortasse contendere, eásque tenere quoad eius fieri poterit, is quidem qui se doctum & artificem esse velit. In his enim artes dicimus consistere. Ac si quis forsan suo studio & diligentia siue multos, si-

A ue paucos meliores velit efficere, ei dāda opera est, vt ad leges imponendas aptus esse videatur. siquidem boni futuri sumus legibus. Neque enim in cuiuslibet situm est potestate, vt quéuis etiam quem sibi proposuerit, rectè efficiat: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus. id quod in medicina videre licet, reliquísque rebus omnibus, quarũ est disciplina quædam & communis prudentia. Sed deinceps exquirendum est vnde aut quo tandem modo quis rationem condendarũ legũ posit assequi: an vt in cæteris fit, ab iis id petendum est, qui ciuili sciētia sunt præditi? pars enim ciuilis scientiæ videbatur:
B an potius non idem fit in ciuili scientia, quod in reliquis scientiis & facultatibus omnibus? In aliis enim eosdem constat, & artem ipsam tradere, & eadem duce fungi munere, vt medici, & pictores faciunt. Atqui res ciuili scientiæ subiectas se profitentur Sophistæ esse docturos, se autem eas gesturũ esse nemo profitetur, sed ii qui Remp. gerunt: qui hoc ipsũm vi quadam & vsu potius præstare videntur, quàm cõsilio atque ratione. Neque enim aut hæc mandant literis, aut de iis disserunt, etsi præstantius sit profectò, q̃ vel iudiciales habere ora-
C tiones vel conciones. Nec verò ciuili scientia erudierũt suos liberos, vel alios amicos. quod certè consentaneum fuisset, id si præstare potuissent. Non enim aut Reip. quicquam melius hac vi & facultate relinquerent, aut sibi adesse malint, aut iis etiam quos habent charissimos. Non tamen videtur parum adiuuare exercitatio. Neque enim scientiæ ciuilis consuetudo eos ad Remp. gerendam paratiores & instructiores faceret. Quocirca qui ciuilis scientiæ studio trahuntur, iis necessaria experientia est. Qui autem Sophistæ hanc profitentur scientiam, procul admodum ab eo absunt vt doceant: quippe
D qui omnino nec quid sit ipsa norint, nec quibus in rebus versetur. Non enim eandem quam Rhetoricen, nec inferiorem ponerent: nec facile esse putarent ferre leges ei qui probatas leges vnum in locum contulisset: licere enim deligere optimas, quasi delectus non sit prudentiæ, & iudicium verum non sit omnium maximum. Quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis exercitati sunt, ii verè de offi-

ciis factisque iudicant: quibúsque rebus & quemadmodum E
perficiatur decorum, intelligunt, & quæ quibus congruant. At imperiti contenti sunt, dum non ignorẽt, rectè ne res acta sit, an præposterè. quod in pictura contingit. Cum autem leges rebus ciuili scientiæ subiectis sint similes, quo tandem pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut quæ optimæ sint iudicabit? Non enim medici habẽdi sunt ii qui habent cognita quæ libris medicorum traduntur, etiamsi non solum curationes conentur nominare, sed etiam ægros curari posse, & quemadmodum sint adhibendæ F
curationes, suis cuiusq; expositis affectionibus. Quæ exercitatis & peritis omnia magnum adiumentum adferant, insciis non item. Ita fortaßis legum ac rerum publicarũ collecta instituta eos adiuuabunt, qui rectène, an contrà, aut quæ quibus conueniant, cognoscere ac iudicare poterunt. At qui ea euoluent & percurrent, sine animi habitu, vt nunquam verũ inde quidem iudicium comparare poßint, nisi fortuitu, at certè prudentiores in his sunt futuri. Quoniam igitur superiores prætermiserunt accuratè tractare, quæ ad scientiam legum ferendarũ pertinent, de iis forsan diligentius disputare est melius, G
ac de toto genere Reip. vt quæ in rebus humanis versatur Philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, vndiq; suis partibus omnibus perfecta absolutaque videntur. Ac primum quidem si quid à maioribus rectè traditum sit, sigillatim exponam: deinde ex iis rebus publicis quas collegimus, quæ res euertant Resp. perspiciemus, & quæ conseruent: & quid ita aliæ rectè, aliæ contrà, administrentur. His enim cognitis, facillimè fortaßis & quæ omnium optima sit, & quemadmodum singulæ constitutæ sint, & quibus legibus institutisque vtantur, intelligemus. H

PARISIIS,

EXCVDEBAT IO. LODOICVS TILETANVS.

1545.